

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

А. Л. Свящук

ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ЛГБТ-СПІЛЬНОТИ

Навчальний посібник

Підготовлено в рамках реалізації
і за підтримки Програми Європейського Союзу
ERASMUS+ 573861-EPP-1-2016-1-EE-EPPKA2-CBHE-JP
«European Human Rights Law for Universities of Ukraine and Moldova» –
HRLAW

**Київ
2018**

УДК 341.234
С25

This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Цей проект фінансується за підтримки Європейської Комісії. Ця публікація відображає лише погляди автора, і Комісія не може нести відповідальність за будь-яке використання інформації, що міститься в ній.

*Рекомендовано до друку Вченою радою ПВНЗ «МНТУ
імені академіка Юрія Бугая».
Протокол № 09/1718 від 10.07.2018 р.*

Рецензенти:

Буряковська К. О. – канд. юрид. наук, асистент кафедри теорії та філософії права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.

Кузнецов А. Ю. – д-р філос. наук, професор кафедри філософії, Національний аерокосмічний університет імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут».

Автор:

Свящук А. Л. – канд. філос. наук, доцент, Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут».

ISBN 978-966-1681-34-6

© Свящук А. Л., 2018
© Видавництво «ФОП Голембовська О.О.»,
оформлення, 2018

ЗМІСТ

ВСТУП	7
НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА ДИСЦИПЛІНИ.....	10
САМОСТІЙНА РОБОТА	27
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. Права ЛГБТ-спільноти у чинному європейському законодавстві.....	31
Тема 1. Основи правового становища людини і громадянина в сучасному світі	31
§ 1. Поняття та сутність правового становища особи	31
§ 2. Міжнародно-правові стандарти прав людини.....	33
§ 3. Основні конституційні права та свободи людини та громадянина	34
§ 4. Недопустимість скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина.....	40
Тема 2. Стать, гендер та сексуальність: поняття, особливості, відмінності. Теорія гендеру.....	46
§ 1. Основні поняття гендерної ідентичності.....	46
§ 2. Становлення теорій гендеру	48
§ 3. Гендерні стереотипи та гендерні ролі.....	50
Тема 3. Гендерна політика Європейського Союзу: загальні принципи. Право на здоров'я. Право на недискримінацію. Право на життя. Свобода від катувань, жорстокого, нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження. Право на отримання медичних послуг. Право на інформовану згоду. Право на невтручання в особисте життя.....	58
§ 1. Гендерна політика Європейського Союзу: загальні принципи	58
§ 2. Рівні права і можливості для жінок і чоловіків, а також відсутність дискримінації на основі статі у договорах ЄС	61
§ 3. Гендерна політика у законах та положеннях щодо сексуальної недискримінації	64
Тема 4. Адаптація політики у сфері охорони здоров'я до потреб ЛГБТ-осіб.....	70
§ 1. Право на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я.....	70
§ 2. Право на недискримінацію	73
§ 3. Право на життя.....	75

§ 4. Свобода від катувань, жорстокого, нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження.....	76
Тема 5. Міжнародні та регіональні стандарти у сфері прав людини, що пов'язані зі здоров'ям ЛГБТ. Європейський досвід. Зобов'язання держав, що приєдналися	83
§ 1. Підтвердження гендерної ідентичності ЛГБТ-осіб в державних документах.....	83
§ 2. Адаптація політики у сфері охорони здоров'я до потреб ЛГБТ-осіб.....	86
§ 3. Деякі аспекти державних зобов'язань, пов'язаних з правом на здоров'я	87
Тема 6. Толерантність як прояв поваги до сексуальної орієнтації і гендерної ідентичності людини. Європейський досвід.....	98
§ 1. Ідея та поняття толерантності.....	98
§ 2. Гендерна толерантність на рівні міжнародно-правових механізмів	103
§ 3. Дискримінація та нетолерантність, їх форми	109
Тема 7. Правова діалектика меншості та більшості. Правові прецеденти та нюанси. Рівність прав для усіх людей та груп людей	115
§ 1. Форми дискримінації на практиці	115
§ 2. Більшість як примара. Право на рівні права для усіх груп. Захист малих груп	116
§ 3. Протидія дискримінації	117
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. Актуальні проблеми захисту прав ЛГБТ-спільноти в Україні та асимілювання/інтеграція регіонального законодавства до європейських норм.	121
Тема 8. Основи правового становища людини і громадянина в Україні у контексті гендерного питання. Поняття сексуальної орієнтації в правовій системі України. Українська статистика ЛГБТ.	121
§ 1. Основи правового становища людини і громадянина в Україні у контексті гендерного питання.....	121
§ 2. Українська статистика дискримінації та ЛГБТ	128
§ 3. Український дискурс: бути чи не бути законодавчому закріпленню гендерних термінів.....	132
Тема 9. Запобігання та протидія дискримінації в Україні: основні поняття та нормативно-правове забезпечення. Види дискримінації та засоби протидії їй. Проблематика гендерного насильства в українському законодавстві.....	139
§ 1. Загальна ситуація із правами людини в Україні.....	139

§ 2. Трудове законодавство та реальна практика гендерної політики в Україні	141
§ 3. Принцип недискримінації у законодавстві України.....	143
Тема 10. Аналітика щодо становища ЛГБТ в Україні та перспектив входження до європейського законодавчого поля (із доповідної записки НІСД). Консерватори VS правозахисники.	149
§ 1. Приєднання України до правозахисних документів Європейського Союзу	149
§ 2. Стан та проблеми ЛГБТ-руху в Україні	151
§ 3. Висновки і рекомендації	161
Тема 11. Просування гендерної рівності в Україні. Проблеми гендерної рівності у сфері праці. ЛГБТ-сім'ї в Україні. Одностатеві шлюби: європейський досвід та українські реалії. Приклади порушень прав людей, що належать до ЛГБТ-спільноти. Проблеми, з якими стикаються ЛГБТ- мешканці окупованих українських територій – Криму і так званих «ДНР» і «ЛНР».	163
§ 1. Просування гендерної рівності в Україні	163
§ 2. Одностатеве партнерство в Україні та світі	166
§ 3. Проблеми, з якими стикаються ЛГБТ- мешканці окупованих українських територій – Криму і так званих «ДНР» і «ЛНР»	170
Тема 12. Судова практика справ ЛГБТ в Україні. Кейси та рішення. Висновки та рекомендації.	172
§ 1. Розгляд справ у ЄСПЛ.....	172
§ 2. Приклади обвинувачень у судових справах.....	174
§ 3. Висновки і рекомендації	179
ТЕЗИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ (семінари, дискусії, колоквиуми).....	183
ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	186
ТЕСТИ ТА КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ	191
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	197
МІЖНАРОДНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ СТАНДАРТИ	202

ВСТУП

Курс «Правовий захист ЛГБТ-спільноти» орієнтований на широке коло студентів, які мають бажання та можливість дослідити правові питання, пов'язані із правами людини, захистом прав малих груп, серед яких є групи з нетрадиційною сексуальною орієнтацією, також із питаннями гендерної рівності.

Актуальність навчального курсу пов'язана із рухом України у напрямку інтеграції з ЄС, де утвердження гендерної рівності є одним із основних стандартів і одночасно одним із найважливіших показників демократичних реформ. Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків є одним із провідних напрямків політики у діяльності Європейського Союзу до традицій якого долучається й Україна.

Стратегія становлення та утвердження в суспільстві гендерної рівності на міжнародних форумах – ООН, міжнародні конференції, зібрання лідерів країн – розглядається як світова мета, глобальний напрям розвитку, завдання та спрямування сучасної діяльності всіх організаційних структур, як нагальна проблемна складова у досягненні всіх цілей людства. Права людини, гендерна рівність в даний час відносяться до найбільш важливих ресурсів кожної країни, адже стрімка модернізація суспільного життя, яка почалася з процесу індустріалізації в ХХ ст. і досягла свого піку в умовах постіндустріальної доби початку ХХІ ст., сприяє визначенню і втіленню стратегії зростання свобод, справедливості й рівності жінок і чоловіків що має на меті рівність можливостей у творчій реалізації особистості.

Метою курсу є підвищення загального рівня культури слухачів та допомога у вивченні й розумінні важливості у законодавчому закріпленні національних державних механізмів забезпечення рівних прав та можливостей та недоторканості приватного життя; форм гендерної та сексуальної демократії та формування відповідної національної культури в контексті культури сучасної цивілізації; гендерної складової в публічній політиці країн світу та в діяльності міжнародних організацій, політичних партій та громадських організацій.

Завданнями курсу є формування навичок та системних знань,

вміння аналізувати та розв'язувати практичні справи в сфері прав людини та правозахисної діяльності, використовувати універсальні та регіональні механізми захисту прав. **Необхідно сформуувати** у студентів здатності свідомого, вільного, а значить, відповідального вибору особистих світоглядних позицій на основі толерантного ставлення до людей із іншими гендерними та сексуальними особливостями; **виховати** вміння вести світоглядний діалог, застосовувати отримані знання у власному житті, між особистих стосунках, науковій та практичній діяльності та при аналізі загальних проблем сьогодення; сприяти ствердженню гуманізму в суспільстві та духовному розвитку особистості; **забезпечити** необхідну базу знань та навичок, достатню, щоб студент міг вільно вести та готувати документи пов'язані із захистом прав людини, сексуальної орієнтації та гендерної рівності;

У результаті навчання студент повинен: орієнтуватися в сучасних тенденціях національного та світового права; аналізувати чинні міжнародно-правові акти, що встановлюють загальнолюдські стандарти щодо прав особи, сексуальної орієнтації та гендерної рівності, ратифіковані Верховною Радою України, та мати уявлення про законодавство України, що регламентує забезпечення прав особи, сексуальної орієнтації та гендерної рівності; вміти аналізувати, порівнювати та поєднувати (скомпіюувати) юридичні документи з метою захисту прав людини; ідентифікувати особливості стану гендерних відносин в основних сферах суспільного життя та визначати можливі шляхи його покращення; формулювати причини та наслідки гендерної стратифікації та нерівності в сучасних суспільствах; вживати заходи у випадку, коли буде встановлено, що утиск або інші форми дискримінації мали місце; аналізувати та порівнювати основні положення гендерної політики в міжнародному аспекті (українською та англійською мовами); впроваджувати у повсякденному професійному житті знання стосовно правового захисту в Україні осіб та груп осіб, що традиційно не захищені на національному рівні та в контексті руху держави у напрямку європейської цивілізації мають мати захист та права відповідно тенденцій законодавства ЄС.

Загальні компетентності: накопичувати і ефективно обирати

інформацію; використовувати інформаційні технології; аналізувати етичні наслідки професійних дій; усно і письмово комунікувати із зацікавленими особами, у т.ч. й англійською мовою; взаємодіяти та працювати в команді: володіти методами і засобами підтримки командної роботи, планувати та ефективно організовувати роботу, соціальну комунікацію та безперервний контроль якості результатів роботи; розробляти нові пропозиції (творчість та креативність); бути більш гендерно чутливими та толерантними у ставленні до оточуючих; збільшувати мотивацію та активну життєву позицію, постійно прагнути і досягати успіхів у навчанні;

Специфічні компетентності: бути здатними готувати аналітичні довідки, пропозиції, доповіді щодо державної політики у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків та шляхів її впровадження на підставі аналізу практичного досвіду держав-членів ЄС та інших країн, використовуючи методи порівняльного та інституційного аналізу; бути здатними реалізовувати завдання та вимоги Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»; бути здатними аналізувати чинні міжнародно-правові акти та законодавство України, що встановлюють загальнолюдські стандарти права особи на сексуальну орієнтацію та гендерну рівність; бути здатним використовувати та аналізувати юридичні документи з метою захисту прав людини.

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА ДИСЦИПЛІНИ

Опис навчальної дисципліни

Дисципліна включає 2 тематичних блока (модуля). Програма розрахована на 108 годин (3 кредити), з яких передбачено 24 години лекцій та 24 годин практичних занять. Для самостійної роботи передбачено 48 години, та 12 годин індивідуальної.

Форма контролю – залік.

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		Денна форма навчання	
Кількість кредитів – 3	Галузь знань (шифр і назва)	Нормативна	
Модулів – 1	Напрямок підготовки (шифр і назва)	Рік підготовки:	
Змістових модулів – 2		5-й	–
Індивідуальне науково-дослідне завдання: реферат або есей		Семестр	
Загальна кількість годин – 108	Спеціальність (професійне спрямування) (шифр і назва)	9-й	–
		Лекції	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 4 самостійної роботи студента – 4	Освітньо-кваліфікаційний рівень: <u>магістр</u> (назва)	24 год.	–
		Практичні, семінарські	
		24 год.	–
		Лабораторні	
		–	–
		Самостійна робота	
48 год.	–		

		Індивідуальні завдання: 12 год.
		Вид контролю: залік

Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин					
	денна форма					
	усього	у тому числі				
л.		п.	лаб.	інд.	с.р.	
1	2	3	4	5	6	7
Змістовий модуль 1. Права ЛГБТ-спільноти у чинному європейському законодавстві						
Тема 1. Основи правового положення людини і громадянина в сучасному світі.	8	2	2	-	-	4
Тема 2. Стать, гендер та сексуальність: поняття, особливості, відмінності.	8	2	2	-	-	4
Тема 3. Гендерна політика Європейського Союзу: загальні принципи.	8	2	2	-	-	4
Тема 4. Адаптація політики у сфері охорони здоров'я до потреб ЛГБТ осіб	8	2	2	-	-	4
Тема 5. Міжнародні та регіональні стандарти у сфері прав людини, що пов'язані зі здоров'ям ЛГБТ	8	2	2	-	-	4
Тема 6. Толерантність як прояв поваги до сексуальної орієнтації і гендерної ідентичності людини. Європейський досвід.	8	2	2	-	-	4

Тема 7. Правова діалектика меншості та більшості. Правові прецеденти та нюанси.	8	2	2	-	-	4
Разом за змістовим модулем 1	56	14	14	-	-	28
1	2	3	4	5	6	7
Змістовий модуль 2. Актуальні проблеми захисту прав ЛГБТ спільноти в Україні та асимілювання/інтеграція регіонального законодавства до європейських норм.						
Тема 8. Основи правового положення людини і громадянина в Україні. Поняття сексуальної орієнтації в правовій системі України. Українська статистика ЛГБТ.	8	2	2	-	-	4
Тема 9. Запобігання та протидія дискримінації в Україні: основні поняття та нормативно – правове забезпечення. Види дискримінації засоби протидії їй. Проблематика гендерного насильства в українському законодавстві.	8	2	2	-	-	4
Тема 10. Аналітика щодо положення ЛГБТ в Україні та щодо перспектив входження до європейського законодавчого поля.	8	2	2	-	-	4
Тема 11. Просування гендерної рівності в Україні. Проблеми гендерної рівності у сфері праці. ЛГБТ-сім'ї в Україні.	8	2	2	-	-	4
Тема 12. Судова практика справ ЛГБТ в Україні. Кейси та рішення. Висновки та рекомендації. Практичні приклади розгляду відповідних справ.	8	2	2	-	-	4
Разом за змістовим модулем 2	40	10	10	-	-	20
Усього годин	96	24	24	-	-	48

<u>ІНДЗ</u>	12	-	-	-	12	-
Усього годин	108	24	24	-	12	48

Тематика лекцій

Тема 1. Основи правового становища людини і громадянина в сучасному світі.

Поняття та сутність правового становища особи в державі. Міжнародно – правові стандарти прав людини та регулювання правового статусу особи нормами національного законодавства.

Статут Організації Об'єднаних Націй і Загальна декларація прав людини, ухвалена Генеральною Асамблеєю 10 грудня 1948 р., Статті Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права (МПЕСКП) та інших міжнародних і, зокрема, регіональних договорів і конвенцій

Категоризація прав людини, її критерії та значення. Фундаментальні права. Індивідуальні та колективні права людини. Права окремих груп.

Основні міжнародні документи щодо прав людини. Універсальний рівень визнання та захисту прав людини. Категорія «міжнародне право прав людини». Роль ООН в утвердженні прав людини. Основні органи та структури ООН, що становлять основу універсального механізму захисту прав людини.

Тема 2. Стать, гендер та сексуальність: поняття, особливості, відмінності. Теорія гендеру.

Визначення основних понять, які застосовуються у документах по захисту прав ЛГБТ спільнот. Трансформація понять та практика застосування.

Поняття: Бісексуал, Гей, Гендерне вираження, Гендерна ідентичність, Гетересексуал (ЧСЧ), Гомофобія, Гомосексуаліст, Інтерсексуал, Криміналізація (одностатевих відносин), Лесбійка, ЛГБТ (LGBT), Особа з нетрадиційною сексуальною орієнтацією, Стать, Стигматизація, Сексуальне здоров'я, Сексуальні меншини, Сексуальна орієнтація, Сексуальні права, Сексуальність, Трансвестит, Трансгендери (чи «транси»), Трансексуал (або

«транс»)

Скорочення, що прийняті – Міжнародних актів та Механізмів контролю.

Тема 3. Гендерна політика Європейського Союзу: загальні принципи.

Право на здоров'я. Право на недискримінацію. Право на життя. Свобода від катувань, жорстокого, нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження. Право на отримання медичних послуг. Право на інформовану згоду. Право на невтручання в особисте життя.

Право на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (МПЕСКП).

Принципи Джекьякарти прав людини щодо сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності.

Тема 4. Адаптація політики у сфері охорони здоров'я до потреб ЛГБТ-осіб.

Медична освіта для представників ЛГБТ. ЛГБТ, здоров'я та свобода зібрань та об'єднань, свобода слова та доступу до інформації. Право на шлюб і створення сім'ї. Право на освіту та право на працю. Право на соціальний захист. Комісія ООН з прав людини. Право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я,

Здійснено огляд окремих прав людини, дотримання яких допомагає захистити здоров'я ЛГБТ-осіб, зокрема, 1) право на найвищий досяжний рівень здоров'я, 2) право на недискримінацію, 3) право на життя і особисту недоторканність, а також 4) право на свободу від катувань чи жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження. Окрім цього, перераховано низку інших прав, які, у разі їх порушення можуть мати негативні наслідки для здоров'я ЛГБТ спільноти.

Тема 5. Міжнародні та регіональні стандарти у сфері прав людини, що пов'язані зі здоров'ям ЛГБТ.

Європейський досвід. Зобов'язання держав, що приєдналися (Посилання на відповідні документи та статті).

Захист прав дітей, які народилися з варіаціями відтворювальної або сексуальної анатомії.

Деякі аспекти державних зобов'язань, пов'язаних з правом на здоров'я:

1. Зобов'язання застосовувати законодавчі та інші заходи для забезпечення права на охорону здоров'я та доступу до медичної допомоги;

2. Захист конфіденційної інформації;

3. Проектування і розробка ресурсів охорони здоров'я, програм з поліпшення стану здоров'я людей та подолання дискримінації проти ЛГБТ осіб;

4. Потреба в інформованій згоді та можливості приймати самостійні рішення щодо медичного втручання та методів лікування;

5. Недискримінація та повага сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності в сексуальному здоров'ї, освіті, профілактиці, догляді та лікуванні, в тому числі робота з найближчими родичами;

6. Полегшення доступу до лікування у зв'язку зі зміною статі;

7. Прийняття політичних рішень і освітніх програм необхідних для підготовки медичних працівників щодо покращення лікування ЛГБТ осіб.

Зобов'язання держав, зокрема:

1. Вжити необхідні законодавчі та інші заходи для забезпечення захисту осіб від необґрунтованих медичних втручань, зокрема здійснення незворотних змін в тілі дитини через спробу нав'язати гендерну ідентичність;

2. Створити механізми захисту дітей з метою зниження ризику лікарських зловживань;

3. Забезпечити захист ЛГБТ осіб від неетичних чи примусових медичних дослідів або проведення наукових досліджень, і згортання програм фінансування, які дозволили подібні зловживання;

4. Медичне і психологічне лікування не повинно бути спрямоване на сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність в якості патології.

Тема 6. Толерантність як прояв поваги до сексуальної орієнтації і гендерної ідентичності людини. Європейський досвід.

Приклади толерантного ставлення у ЄС до ЛГБТ спільноти. Природа та філософія толерантності у європейській культурі. Приклад одностатевих сімей з інших країн які вже мають прецеденти розгляду у Європейському Суді з прав людини, і багато скарг по таких справах були задовільнені. ЄСПЛ відносить регулювання шлюбних відносин до компетенції національного законодавства, але стаття 14 Європейської Конвенції з прав людини забороняє дискримінацію при користуванні правами та свободами, що передбачені у цій конвенції, а стаття 8 декларує право на повагу до особистого та сімейного життя.

Приклади того як у всьому світі і в усіх суспільствах, ЛГБТ особи зустрічаються з дискримінацією та маргіналізацією, яка унеможливує досягнення найвищого рівня здоров'я.

Гомофобія як нерозуміння і страх перед негативною реакцією на гомосексуальність, яка не лише перешкоджає доступу до отримання медичних послуг особам ЛГБТ спільноти, а й надалі зумовлює жорстоке поводження щодо таких осіб. Гомофобні товариства та державна гомофобія.

Приклади гомофобії на державному рівні.

Тема 7. Правова діалектика меншості та більшості. Правові прецеденти та нюанси. Рівність прав для усіх людей та груп людей.

Право на рівні права для усіх груп. Захист малих груп.

Приклади порушень прав людини. Судова практика ЄС щодо справ стосовно ЛГБТ.

Сучасне міжнародне право та практика Європейського Суду з прав людини, урахування термінів з огляду на «інші ознаки», сексуальну орієнтацію і гендерну ідентичність. Визначення понять «пряма дискримінація», «непряма дискримінація», «підбурювання до дискримінації», «пособництво у дискримінації», «утиск», «позитивні дії». Можливість на законодавчому рівні позитивних дій відносно уразливих груп, зокрема, «спеціальний захист з боку держави окремих категорій осіб, які потребують такого захисту».

Форми дискримінації на практиці:

- *Розрізнення* – наприклад, коли за однакову роботу жінкам платять менше, ніж чоловікам.
- *Виключення* – наприклад, коли ромам або бездомним людям не видають документи, що посвідчують особу, або коли дітей шукачів притулку позбавляють права на освіту.
- *Обмеження* – наприклад, коли обмежують свободу публічних зібрань для лесбійок, геїв, бісексуальних і трансгендерних людей або запроваджують обмеження на будівництво мусульманських мечетей.
- *Переваги* – наприклад, коли державне фінансування виділяється тільки для однієї державної церкви, або коли державне житло в пріоритетному порядку надають тільки білим громадянам.
- *Сегрегація* – наприклад, коли дітей з обмеженими можливостями або дітей ромів систематично направляють до окремих «спеціалізованих» шкіл, ігноруючи їх здібності і потреби.
- *Небажання* створювати розумне пристосування – наприклад, коли будівлі не обладнують пандусами для осіб, що пересуваються на інвалідних візках.

Тема 8. Основи правового становища людини і громадянина в Україні. Поняття сексуальної орієнтації в правовій системі України. Поняття сім'ї в українському законодавстві. Українська статистика ЛГБТ.

Кримінальний кодекс УРСР та заборона на одностатеву сексуальність. Декриміналізація Верховною Радою одностатевих стосунків 12.12.1991 з метою захисту прав на недоторканність приватного життя громадян України.

Перегляд у 1996 р. Урядом законів щодо гендерної ідентичності, зокрема поняття трансгендерність, що зазвичай асоціювалась із гомосексуальністю і заборонялась, щоб забезпечити, в рамках медичного висновку, хірургічну зміну статі та нову ідентифікацію особистості.

Звіт Freedom House, та свідчення дискримінації та нерівності за ознаками 1) статі; 2) сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності; 3) інвалідності; 4) стану здоров'я, зокрема, ВІЛ-статусу; 5) етнічної або національної належності та кольору шкіри;

б) національності та громадянства, (7) релігії; 8) мови; 9) статусу внутрішньо переміщеної особи (ВПО); і 10) віку, зокрема, уразливого становища, в якому опиняються діти. Способи, якими люди піддаються дискримінації та нерівності в різних сферах життя, зокрема, як наслідок дискримінаційних законів, дій державних суб'єктів під час виконання ними своїх функцій, уразливість до дискримінаційного насильства, а також дискримінацію та нерівність у таких сферах, як зайнятість, освіта та доступ до товарів і послуг.

Положення та зобов'язання України в рамках приєднання до міжнародних конвенцій.

Тема 9. Запобігання та протидія дискримінації в Україні: основні поняття та нормативно – правове забезпечення. Види дискримінації та засоби протидії їй. Проблематика гендерного насильства в українському законодавстві.

Трудове законодавство та реальна практика гендерної політики в Україні.

- Відмова у прийнятті на роботу або звільнення, що пов'язане з сексуальною орієнтацією або гендерною ідентичністю.

- Цькування ЛГБТ з боку начальства або співробітників у трудових колективах.

- Дискримінаційне ставлення при просуванні по роботі або при оплаті праці.

- Упереджене ставлення до ЛГБТ з боку міліції, інших правоохоронних органів.

- Відмова в наданні або виселення з найманого житла в тому випадку, коли власник або розпорядник житла дізнається про гомосексуальну орієнтацію або транссексуальність орендарів.

- Дискримінація (видворення, відмова в наданні послуг) ЛГБТ у закладах торгівлі, сфери обслуговування, освіти, охорони здоров'я тощо. Подібно до трудової сфери, нашим завданням у випадках дискримінації в інших сферах суспільного життя є також перевірка ефективності неявної юридичної заборони на дискримінацію за ознакою сексуальної орієнтації та принципу перекладення тягаря доказів.

- Заборона або невиправдані обмеження на проведення публічних ЛГБТ заходів, таких як фестивалі, кінопокази, марші.

Організації, що виступають за збереження традиційних гендерних моделей та зміцнення ролі патріархальної родини.

Принцип недискримінації: 1) забезпечення рівності прав і свобод осіб та/або груп осіб; 2) забезпечення рівності перед законом осіб та/або груп осіб; 3) повагу до гідності кожної людини; 4) забезпечення рівних можливостей осіб та/або груп осіб.

Принципи недискримінації в міжнародному та європейському праві, як модель для українського законотворця:

1. Однакове поводження з особою або групою осіб, яка попри свої захищені ознаки перебуває в аналогічному становищі з іншою особою або групою осіб; 2. Різне поводження з особою або групою осіб, яка через свої захищені ознаки перебуває у відмінному становищі від іншої особи або групи осіб; 3. Відсутність негативних наслідків застосування правових норм, правил або критеріїв, зокрема нейтрально сформульованих, для осіб або груп осіб у зв'язку з їхніми захищеними ознаками та порівняно з іншою особами або групами осіб.

Тема 10. Аналітика щодо становища ЛГБТ в Україні та перспектив входження до європейського законодавчого поля.

«Стан та проблеми ЛГБТ-руху в Україні» – Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень.

«Шкала Олпорта», яка вимірює ступінь проявів упередженості та дискримінації в суспільстві й має 5 рівнів градації, та частина українського суспільства, яка впритул наблизилася до останньої п'ятої позначки – «знищення», коли група більшості прагне фізично знищити групу меншості. 4 рівень визначає «фізичний напад», коли людям з меншості завдається фізична шкода, неодноразово демонструвався, наприклад, під час спроб проведення гей-парадів. Нижчі рівні: 3 – «дискримінація» (людей з меншості піддають дискримінації, не надаючи їм можливостей та послуг, таким чином, втілюючи упередженість в дії), 2 – «уникнення» (люди з більшості активно уникають людей з меншості), 1 – «антилокуція» (представники більшості вільно жартують про представників меншості), стали нормою поведінки для значної частини громадян України.

Кількісні показники ЛГБТ-руху в Україні та складність виміру по причині негативної оцінки з боку суспільства.

Дані державної служби України з питань протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу та інших соціально небезпечних захворювань, яка проводить національну оцінку чисельності груп, вразливих до інфікування ВІЛ, до яких належать і ЧСЧ.

Проблема «гомофобізації» українського суспільства, маніпуляції та спекуляції тематикою, пов'язаної із сексуальною орієнтацією та гендерною ідентичністю (СОГІ), ситуацією, за якої культуру, традиції та релігію використовують для виправдання дискримінації.

Підтримка та ратифікація українським політичним середовищем майже усіх основних документів міжнародного значення, що стосуються захисту прав людини, відповідно курсу на євроінтеграцію, що вимагає від держави відповідної політики та дотримання міжнародних підходів і стандартів у всіх сферах суспільних відносин, у тому числі, і у сфері захисту прав ЛГБТ-спільноти.

А з другого боку, приєднання України до правозахисних документів Європейського Союзу (ЄС) нівелюється через їх неефективну імплементацію до національного законодавчого поля. Всупереч взятим на себе зобов'язанням перед ЄС, українськими політиками ініціюються, з одного боку, дискримінаційні законодавчі новації щодо представників ЛГБТ-спільноти, а, з іншого, гальмується прийняття системного антидискримінаційного Закону.

Законопроект від 20.06.2011 р. (реєстраційний № 8711), у якому пропонується шляхом внесення змін до законів «Про захист суспільної моралі», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про телебачення і радіомовлення», «Про видавничу справу» та до Кримінального кодексу заборонити пропаганду гомосексуалізму та встановити кримінальну відповідальність за порушення цієї заборони. Також, проект Закону України «Про заборону спрямованої на дітей пропаганди одностатевих сексуальних стосунків» від 24.12.2012 р. (реєстраційний № 1155), який з позиції більшості правозахисних організацій, призведе до узаконення дискримінаційних практик на державному рівні.

Діяльність право-радикальних громадсько-політичних організацій, таких як: Соціал-національна Асамблея, «Патріот України», «Сокіл», ВО «Свобода», а також російських націоналістів з «Союзу

руського народу» та деяких козацьких громадських організацій в участі в акціях проти ЛГБТ-руху.

Створення антидискримінаційного законодавства в Україні, а саме нового Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації», як наприклад законопроект від 6.09. 2012 р. № 5207-VI, який, за оцінками українських і міжнародних експертів, є позитивним нововведенням. Додання до переліку заборонених до дискримінації ознак: сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності.

Ідентифікування дискримінації шляхом порівняння за ознакою сексуальної орієнтації – між гомосексуальною/бісексуальною особою та гетеросексуальною особою.

Тема 11. Просування гендерної рівності в Україні. Проблеми гендерної рівності у сфері праці. Дискримінація за ознакою статі в судовій практиці України. Захист прав жінок, що входять до категорії внутрішньо переміщених осіб. ЛГБТ-сім'ї в Україні.

Показник гендерної рівності та індекс гендерного розриву. Вимірювання за чотирма сферами:

1. Економічна участь і кар'єрні можливості.
2. Освіта.
3. Здоров'я і виживання.
4. Політичні права і можливості.

За показником рівноправності статей у ході глобального дослідження країн світу, за версією Всесвітнього економічного форуму (World Economic Forum), у топ-10 країн за індексом гендерної рівності увійшли Ісландія, Норвегія, Фінляндія, Швеція, Ірландія, Руанда, Філіппіни, Швейцарія, Словенія та Нова Зеландія. Україна зайняла 67 місце серед 142 країн.

За рейтингом – Індексом гендерної нерівності 2015 року, що відображає такі аспекти людського розвитку, як репродуктивне здоров'я, економічний статус та розширення прав і можливостей жінок у порівнянні з чоловіками, – Україна посідає 83 місце серед 150 країн.

Gender Inequality Index / Human Development Reports. – United Nations Development Programme. – <http://hdr.undp.org/en/content/table->

4-gender-inequality-index.

Низка прикладів законодавчих положень, що призводять до гендерної нерівності:

- а) В Україні заборонено використовувати працю жінок вночі.
- б) Більш 500 видів робіт є забороненими для жінок.
- в) Закон України від 14 січня 2015 р. «Про внесення змін до Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” щодо удосконалення пенсійного забезпечення».
- г) Чинна з 1 січня 2015 р. норма ЗУ «Про індексацію грошових доходів населення» (№ 1282-ХІІ від 03.07.1991 р.), згідно з якою «проведення індексації грошових доходів населення здійснюється в межах фінансових ресурсів бюджетів усіх рівнів на відповідний рік».

Недосконалість системи проведення гендерної та антидискримінаційної експертизи проектів нормативних актів в Україні.

Дискримінація за ознакою статі в судовій практиці України.

Захист прав жінок, що входять до категорії внутрішньо переміщених осіб.

Просування гендерної рівності в Україні: позитивні законодавчі кроки, громадські ініціативи та кращі практики.

Стратегія впровадження міжнародних стандартів щодо забезпечення гендерної рівності, в тому числі на законодавчому рівні; удосконалення механізмів забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; створення умов для збалансованої участі жінок і чоловіків у громадсько-політичних процесах, прийнятті суспільно важливих рішень; проведення комплексних заходів щодо подолання гендерної дискримінації, в тому числі гендерних стереотипів; забезпечення рівності у доступі до правосуддя. Також самостійним завданням названо необхідність протидії гендерному насильству, торгівлі людьми та рабству. Серед заходів в освітній сфері, серед іншого, передбачено включення до навчальних програм тем з питань прав і свобод людини, зокрема гендерної рівності.

Проблема домашнього насильства і насильства щодо жінок.

Одностатеві шлюби: європейський досвід та українські реалії. Приклади порушень прав людей що належать до ЛГБТ-спільноти. Кількість стабільних одностатевих пар в Україні.

Сім'я як самоідентифікація тривалих партнерських відносин ЛГБТ пар. Традиційні та егалітарні гендерні сімейні ролі.

Стаття 74 Сімейного кодексу України "Право на майно жінки та чоловіка, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі" визначає, що "майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності", подібно до законного подружжя; стаття 91 "Право на утримання жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою" прирівнює таких постійних сімейних партнерів до законного подружжя щодо утримання у разі непрацездатності; нарешті, стаття 211 "Особи, які можуть бути усиновлювачами" дозволяє їм спільне всиновлення дітей. Водночас, СКУ не містить жодної згадки про одностатевих сімейних партнерів, а стаття 211 прямо передбачає, що "Усиновлювачами не можуть бути особи однієї статі" (частина 3), таким чином встановлюючи пряму дискримінацію проти одностатевих де-факто сімейних партнерів.

Складнощі з оформленням субсидій через невизначений статус одностатевих пар.

Юридичне визнання одностатевих сімейних пар не викликає помітних соціальних та правових проблем у масштабах цілого суспільства і водночас сприяє вирішенню таких проблем у цих пар.

Проблеми, з якими стикаються ЛГБТ мешканці окупованих українських територій – Криму і так званих «ДНР» і «ЛНР». У Криму почав діяти російський закон про «заборону пропаганди гомосексуалізму», а з «ДНР» та «ЛНР» надходили повідомлення про ухвалення «законів», що вводять кримінальну відповідальність за одностатеві стосунки.

Європейський суд з прав людини 20 червня дискримінаційним російський закон «про заборону пропаганди нетрадиційних сексуальних відносин» та дискримінація як норма на підконтрольних бойовикам територіях Донбасу. Напади, арешти, вимагання та катування: як виживає ЛГБТ-спільнота на території, де закони не діють.

Тема 12. Судова практика справ ЛГБТ в Україні. Кейси та рішення. Висновки та рекомендації. Практичні приклади

розгляду відповідних справ.

Огляд окремих прав людини, дотримання яких допомагає захистити здоров'я ЛГБТ осіб, зокрема, 1) право на найвищий досяжний рівень здоров'я, 2) право на недискриміацію, 3) право на життя і особисту недоторканність, а також 4) право на свободу від катувань чи жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження. Окрім цього, є безліч інших прав, які, у разі їх порушення можуть мати негативні наслідки для здоров'я ЛГБТ спільноти.

Статистика злочинів в Україні на ґрунті ненависті (226 випадків за 2017 р.) лєвова частка з котрих – 170 випадків – стосуються дій на ґрунті ненависті, 99 із них мають ознаки злочину на ґрунті ненависті, і 71 – ознаки інциденту на ґрунті ненависті. Закон України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти» від 12 липня 2018 року, що ухвалила Верховна Рада. Закон визначає правовий статус осіб, зниклих безвісти, та забезпечує правове регулювання відносин, пов'язаних із встановленням та обліком, розшуком і соціальним захистом таких осіб та їхніх родичів. Стаття 7 закону забороняє будь-яку дискримінацію осіб, зниклих безвісти, та їхніх родичів, зокрема за ознакою сексуальної орієнтації.

Українська Гельсінська спілка з прав людини, яка виконує проект «Розвиток мережі правової допомоги людям з ВІЛ/СНІД, уразливим до зараження ВІЛ та хворим на туберкульоз» за фінансової підтримки Благодійної організації «Всеукраїнська мережа людей, які живуть з ВІЛ/СНІД». Безоплатна правова допомога людям, що живуть з ВІЛ/СНІД, хворим на туберкульоз, групам уразливим до зараження ВІЛ, до яких належать: люди які вживають ін'єкційні наркотики; секс працівники; чоловіки, які мають секс з чоловіками, тощо.

Геї, лесбійки, бісексуали і трансгендери (ЛГБТ) в Україні мають бути захищені українським законодавством, якщо Україна реально розглядає шлях євроінтеграції. "Вони є громадянами України й мають право на захист так само, як і інші громадяни"

Тематика практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	2	3
1	Право та людина в сучасному світі	2
2	Стать та гендер. Сексуальна ідентичність людини.	2
3	Гендерна політика сучасного світу.	2
4	Права та можливості сексуальних меншин.	2
5	Регіональні особливості сприйняття меншин. Світовий досвід.	2
6	Толерантність, демократія, справедливість.	2
7	Право більшості чи право права. Право ЛГБТ на життя, здоров'я, працю.	1/1
8	ЛГБТ в Україні. Статистика. Реалії. Прояви.	2
9	Дискримінація меншин. Види дискримінації. Хто наступний.	2
10	Правове врегулювання прав ЛГБТ в Україні.	2
11	Гендерна рівність та перспективи правового вдосконалення захисту ЛГБТ	2
12	Кейси справ ЛГБТ.	1/1
	Разом	24

Примітка: 1/1 – один час відведено на контрольну роботу

Розподіл балів та шкала оцінювання

Поточне тестування та самостійна робота									Прак- тичні заняття	Іспит	Сума
Змістовні модулі											
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	45	55	100
5	5	5	5	5	5	5	5	5			

T1, T2 ... T9 – теми змістових модулів.

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для іспиту, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
1	2	3	4
90–100	A	відмінно	зараховано
82–89	B	добре	
74–81	C		
64–73	D	задовільно	
60–63	E		
35–59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0–34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

САМОСТІЙНА РОБОТА

Структура самостійної роботи за темами

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	2	3
1	<p>Тема 1 Статут Організації Об'єднаних Націй (995_010) і Загальна декларація прав людини (995_015), ухвалена Генеральною Асамблеєю 10 грудня 1948 р.</p> <p>Статті Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права (МПЕСКП) та інших міжнародних і регіональних договорів і конвенцій</p> <p>Конвенція про права дитини (стаття 24); Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (стаття 24); Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (стаття 11);</p>	4
2	<p>Тема 2. Стать, гендер та сексуальність: поняття, особливості, відмінності. Теорія гендеру.</p> <p>Поняття: Бісексуал, (ЧСЧ), Гендерне вираження, Гендерна ідентичність, Гетеросексуал, Гомофобія, Гомосексуаліст, Інтерсексуал, Криміналізація (одностатевих відносин), Лесбійка, ЛГБТ (LGBT), Особа з нетрадиційною сексуальною орієнтацією, Стать, Стигматизація, Сексуальне здоров'я, Сексуальні меншини, Сексуальна орієнтація, Сексуальні права, Сексуальність, Трансвестит, Трансгендери (чи «транси»), Трансексуал (або «транс»). Назва та Скорочення -Міжнародних актів та Механізмів контролю.</p>	4

3	Тема 3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (МПЕСКП). Принципи Джокарти.	4
4	Тема 4 Комісія ООН з прав людини. Право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я, Доповідь Спеціального доповідача Пола Ханга, E/CN.4/2004/49 (16 лютого 2004 р.).	4
5	Тема 5. Порівняльний аналіз міжнародних та регіональних стандартів з прав людини у сфері охорони здоров'я Міжнародний пакт про громадянські і політичні права – МПГПП Комітет з прав людини – КПЛ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права – МПЕСКП Комітет з економічних, соціальних і культурних прав – КЕСКП Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок – КЛВФДЖ Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок – Комітет ЛВФДЖ Міжнародна конвенція про ліквідації всіх форм расової дискримінації – МКПВФРД Комітет з ліквідації расової дискримінації – КЛРД, Конвенція про права дитини – КПД Комітет з прав дитини – Комітет ПД Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведінки і покарання – КПК Комітет проти тортур – КПТ Африканська хартія прав людини і народів та протоколи – АХПЛН Африканська комісія з прав людини і народів – АКПЛН [Європейська] конвенція про захист прав людини і основоположних свобод – ЄКЗПЛЮС Європейський суд з прав людини – ЄСПЛ Європейська соціальна хартія – ЄСХ Європейський комітет з соціальних прав – ЄКСП Американська конвенція про права людини –	4

	АКПЛ Міжамериканський суд з прав людини – МАСПЛ Американська декларація прав і обов'язків людини – АДПОЛ.	
6	Тема 6 Державна гомофобія у виразі термінів законодавства. Тоталітарне минуле у законі.	4
7	Тема 7. коментарі МПЕСКП та КЕСКП про недискримінацію що охоплює сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність.	4
8	Тема 8. Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» № 5207-VI від 06.09.2012 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5207-17 . Читати більше – http://www.niss.gov.ua/articles/1206/ © Національний інститут стратегічних досліджень Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії дискримінації в Україні Номер, дата реєстрації: 2342 від 19.02.2013.	4
9	Тема 9. Статті сімейного Кодексу України та Кодексу законів про працю України та дискримінація ЛГБТ прав в поняттях закону. Порівняльний аналіз сімейного законодавства країн-членів ЄС та України.	4
10	Тема 10. Аналітика законів, декларацій, угод с ЄС, та проектів закону України про гендерну рівність.	4
11	Тема 11. Протидія гендерної дискримінації в Україні.	4
12	Тема 12. Судова практика справ ЛГБТ в Україні. Перспективи справ у судах ЄС.	4
	Разом:	48 год.

Методичні вказівки до самостійного вивчення курсу

Самостійна робота, дискусії та творче осмислення є основою ознайомлення з тезами та ідеями даного курсу. Перш за все самостійна робота ґрунтується на читанні книжок, статей в інтернеті, фільмах що рекомендуються до перегляду. Художня метафора та особистий духовний запит є основою формування раціонального культурного світогляду.

Наголос робиться не стільки на ознайомлення з теорією та судовими справами, скільки з життєвими ситуаціями, статистикою, світовою практикою, а також із самостійним вирішенням конфліктів в Україні, у яких може опинитися кожен слухач, або його товариш, або родич. Також, майбутнім спеціалістам та керівникам необхідно вміти орієнтуватися у положеннях законодавчої бази та знати способи вирішення конфліктних ситуацій. Якщо на лекціях пропонується чітко засвоїти закон, європейський досвід та норми та недоліки українського законодавства, то у ході самостійного освоєння матеріалу пропонується матеріал ілюструвати художніми образами, ситуаціями, кейсами, підключати метафори, порівняння, посилення на історичні приклади.

Самостійні заняття можуть контролюватися перш за все через живий дискурс та обговорення на семінарах, а також через перевірку, оцінку й аналіз виконання домашніх завдань, наданих викладачем відповідно до робочої програми. Як форма контролю може також використовуватися вирішення задач практичного уявного характеру, із вирішення побутових та робочих конфліктів, де важливою буде вибір та формулювання аргументації з посиланням на загальні права людини та недопущення дискримінації, що може мати такі наслідки як позов до міжнародних судів та спотворення іміджу компанії та держави.

Звісно, у курсі передбачена варіативність та альтернатива у темах вибору практичних занять та самостійної роботи. Кожен слухач має право вибрати ту тему або проблему, яка відповідає його інтересам та запитам. Задача викладача є створення атмосфери вільного дискурсу та обміну думок із складних та незручних питань, які традиційно замовчуються та ігноруються.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1.

Права ЛГБТ-спільноти у чинному європейському законодавстві

Тема 1. Основи правового становища людини і громадянина в сучасному світі

1. *Поняття та сутність правового становища особи.*
2. *Міжнародно-правові стандарти прав людини.*
3. *Основні конституційні права та свободи людини та громадянина.*
4. *Недопустимість скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина.*

Ключові слова: концепція прав людини, правові цінності, загальнолюдські цінності, універсальність прав людини, цінність прав людини, ознаки прав людини, захист від свавілля держави, носій прав, адресат прав, правовий статус, обмеження прав.

§ 1. Поняття та сутність правового становища особи

Права людини – одне з найважливіших понять у праві, суспільна цінність і одночасно велике надбання й винахід людства. Це також поняття, що використовується як для позначення конкретного переліку законодавчих положень або міжнародних стандартів, так і для визначення статусу конкретного індивіда в суспільстві. Права є одним з атрибутів сучасних суспільства та держави, виміром їх «людяності». Крім того, поняття прав людини має власні ціннісні виміри, що ускладнює визначення його змісту.

Ідея прав людини сягає античних часів. Саме тоді з'являється розуміння того, що держава не може свавільно втручатися у сферу індивідуальної свободи та що людина володіє певними правами. Однак розуміння «людини», гідної подібних прав, досить вузьке.

Якщо загадати давньогрецькі часи, то особа, яку можна вважати носієм «прав» – це громадянин полісу, вільний чоловік, який володіє певним майном. Знакова для прав людини ідея рівності отримує розвиток у давньоримські часи, однак це стосується лише громадян, статус яких отримували далеко не всі особи, що знаходилися під владою відповідної держави. Тобто права людини були пов'язані з певним соціальним статусом, належністю до відповідної спільноти (держави), а їх захист суттєво залежав від цієї держави.

Найбільш цікавим є обґрунтування прав людини у державі, та зобов'язання держави у концепції Д.Локка – теорія походження держави.

Правовий статус особи – це система закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності, відповідно до яких індивід як суб'єкт права (тобто к такий, що має правосуб'єктність) координує своє поведінку в суспільстві.

Правове становище людини і громадянина, як у цілому, так і окремо, обумовлюється особливостями соціального статусу, що існує в даний період розвитку суспільства і держави. Соціальний статус особи залежить від сутності соціального укладу, в умовах якого він складається і функціонує. На нього впливає безліч факторів. Основними з них є праця і власність як основа формування громадянського суспільства. У перспективі праця (що створює для кожного гідний суспільному прогресу стандарт життя) і власність (що розвивається і примножується в різноманітних формах і видах) визначатимуть місце і роль людини в суспільстві, її соціальний і юридичний статус.

Правовий статус особи відображає юридичне закріплення досягнутого суспільством обсягу свободи особи. Він ґрунтується на сучасному вченні про свободу, в підвалинах якого лежать такі ідеї:

1. Усі люди вільні від народження, і ніхто не має права відчужувати їх природні права. Забезпечення і охорона цих прав є головним обов'язком держави.

2. Свобода особи полягає у можливості робити все, що не завдає шкоди іншій особі.

3. Межі свободи можуть визначатися законом, який відповідає праву, а право є мірою свободи.

4. Обмеження прав є можливим виключно з метою сприяння досягненню загального добробуту в демократичному суспільстві.

Особа перетворюється на суб'єкта права не автоматично. Вона визнається такою законами держави і насамперед її конституцією. Для успішного реформування суспільства і держави в демократичному напрямку необхідно, щоб правовий статус особи був юридичне чітким, вбирав у себе загальнолюдські досягнення в галузі прав людини.

§ 2. Міжнародно-правові стандарти прав людини

Міжнародно – правові стандарти прав людини та регулювання правового статусу особи нормами національного законодавства.

Статут Організації Об'єднаних Націй і Загальна декларація прав людини , ухвалена Генеральною Асамблеєю 10 грудня 1948 р., встановили принцип, згідно з яким всі люди повинні користуватися основними правами та свободами без будь-якої дискримінації у цьому відношенні.

Статті Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права (МПЕСКП) та інших міжнародних і, зокрема, регіональних договорів і конвенцій

Конвенція про права дитини (стаття 24); Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (стаття 24); Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (стаття 11); Конвенція про права інвалідів (стаття 25); Африканська хартія прав людини і народів (стаття 16); Африканська хартія прав і добробуту дитини (стаття 14); Протокол до Африканської хартії прав людини і народів, що стосується прав жінок в Африці; Додатковий протокол до Американської конвенції про права людини в галузі економічних, соціальних і культурних правах (Сан-Сальвадорський протокол, стаття 10); Арабська хартія прав людини (стаття 39); Європейська соціальна хартія (стаття 11).¹⁷ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (МПЕСКП). Стаття 12 (1): Міжнародна комісія юристів (МС), Сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність.

§ 3. Основні конституційні права та свободи людини та громадянина

Права людини – це гарантована законом міра свободи особи та її можливість вільно діяти, самостійно обирати вид і міру власної поведінки з метою задоволення матеріальних і духовних потреб через користування надбаннями та благами суспільства і держави у межах, визначених національним і міжнародним законодавством. Основні права і свободи людини і громадянина закріплені в Конституції України.

Ознаки конституційних прав і свобод людини і громадянина:

- *мають верховенство, тобто вони є правовою базою для прийняття всіх інших прав і свобод;*
- *є нормами прямої дії і мають гарантований захист;*
- *базуються на конституційних принципах рівності для кожного і не можуть бути обмежені чи скасовані;*
- *основні права людини належать їй з моменту народження;*
- *їх якісний рівень залежить від рівня соціально-економічного, політичного, культурного та іншого розвитку суспільства і держави.*

Традиційно виділяють чотири усталені концепції визначення правової природи прав і свобод людини та громадянина – ліберальна, колективістська, мусульманська і позитивістська.

В основі Конституції України лежить ліберальна концепція прав і свобод людини, яка закріплює максимальну кількість прав і свобод людини і громадянина, а конституційні обов'язки регламентує в обмеженому вигляді, або взагалі вони не згадуються в конституційному акті. Ліберальна концепція визначає, що особа наділяється невід'ємними правами. За цією теорією людина є найвищою соціальною цінністю, як це зазначено у ст. 3 Конституції України.

Класифікація конституційних прав і свобод людини і громадянина здійснюється з метою структуризації знань про конституційні права та свободи, що дозволяє комплексно їх проаналізувати і дійти відповідних висновків,

1) за суб'єктами – права і свободи індивіда (право на громадянство) та права і свободи групи індивідів (право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод, задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей);

2) за походженням – природні (право на життя, вибір професії) та позитивні (активне і пасивне виборче право та ін.);

3) за сферами життєдіяльності (за змістом):

а) особисті права і свободи (ч. 1 ст. 27 Конституції України – право на життя, ч. 1 ст. 33 Конституції України – право на свободу пересування та ін.);

б) політичні права і свободи, пов'язані з участю громадян України у процесі формування державних органів, органів місцевого самоврядування та управлінні суспільством і державою (ст. 36 Конституції України – право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей, ст. 38 Конституції України – право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, ч. 1 ст. 39 Конституції України – право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування);

в.) економічні права та свободи, (ч.1, стаття 24 Конституції України), право на підприємницьку діяльність заборонена законом, ч. 1 ст. 43 Конституції України – право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку особа вільно обирає або на яку вільно погоджується, ч. 1 ст. 44 Конституції

України – право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів);

г) соціальні права і свободи (ч. 1 ст. 46 Конституції України – громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та ін.);

г) екологічні права і свободи (ч. 1 ст. 50 Конституції України – право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди, ч. 2 ст. 50 Конституції України – право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена);

д) освітньо-культурні права і свободи (ст. 53 Конституції України – право на освіту має кожен, повна загальна середня освіта є обов'язковою; ст. 54 Конституції України – право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів та ін.).

Класифікацію конституційних прав і свобод здійснюють також за іншими критеріями, зокрема за черговістю включення їх до конституційних актів:

- перше покоління – наслідком буржуазних революцій XVII–XVIII століть стало конституційне закріплення особистої незалежності особи від держави;

- друге покоління – закріплення в конституційних актах середини XX століття позитивного втручання у сферу природних, особистих прав людини;

- третє покоління – це права, пов'язані з глобальними проблемами людства, зокрема право на безпечне довкілля, збереження миру у світі та ін. Ці права знайшли нормативне закріплення в конституціях країн світу після Другої світової війни.

Отже, конституційні права і свободи людини і громадянина сформувалися об'єктивно, є багатогранними за

своїм змістом і формою, становлять невід’ємну складову правового статусу людини і громадянина.

Принципи конституційно-правового інституту прав і свобод людини і громадянина – це засадничі ідеї та основоположні вимоги, на основі яких визначаються права і свободи суб’єктів у суспільстві та державі:

1) принцип невідчужуваності та непорушності основних природних прав і свобод людини і громадянина (ст. 21 Конституції України). Цей принцип означає, що всі люди визнаються вільними від народження і ніхто не може позбавити їх законних прав;

2) принцип рівноправності прав і свобод людини і громадянина (ст. 24 Конституції України). Цей принцип означає, що здійснення прав і свобод людини і громадянина не повинно порушувати права і свободи інших осіб. Права і свободи людини і громадянина визнаються за всіма однаково, незалежно від статі, раси, національності, мови, походження, місця проживання, ставлення до релігії (ч. 3 ст. 24 Конституції України). Крім того, цей принцип проголошує рівність усіх перед законом і судом (ч. 3 ст. 8 Конституції України);

3) принцип неможливості звуження змісту та обсягу конституційних прав і свобод людини і громадянина при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів (ч. 3 ст. 22 Конституції України);

4) невичерпність прав і свобод людини і громадянина, закріплених ч. 1 ст. 22 Конституції України. Цей принцип означає, що визначений Конституцією України перелік прав і свобод людини та громадянина не є остаточним, оскільки в демократичній державі він може бути доповнений та урізноманітнений відповідно до суспільних потреб;

5) принцип гарантованості прав і свобод людини і громадянина полягає в тому, що конституційні права та свободи гарантуються державою і не можуть бути скасовані;

6) принцип єдності прав та обов’язків людини і громадянина (ст. 23 Конституції України). Так, ч. 2 ст. 13 Конституції України проголошує, що кожен громадянин має право відповідно до закону користуватися природними об’єктами права власності народу, а ст. 66 Конституції України передбачає, що кожний зобов’язаний не

заподіяти шкоди природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані ним збитки.

Конституційний обов'язок людини і громадянина – це вид і міра необхідної поведінки, визначені Конституцією України. Ознаки конституційного обов'язку: необхідна поведінка людини, яка не опосередковується її бажанням; обов'язок передбачає відповідне обмеження прав людини (заборона пропаганди насилля, війни); виконання обов'язку забезпечується юридичною відповідальністю. Види обов'язків, передбачених Конституцією України:

1. Обов'язок неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ч. 1 ст. 68) – має загальне значення і не має винятків, оскільки стосується всіх осіб, котрі перебувають на території України.

2. Обов'язок захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів (ст. 65).

3. Обов'язок набуття повної загальної середньої освіти (ч. 2 ст. 53). Цей обов'язок забезпечується батьками і державою.

4. Обов'язок піклуватися про дітей і непрацевдатних батьків. Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацевдатних батьків (ч. 2 ст. 51).

5. Обов'язок сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом (ч. 1 ст. 67).

Отже, в основі Конституції України лежить ліберальна концепція прав людини, яка передбачає максимум прав і свобод та мінімум обов'язків.

Конституційні гарантії захисту та практичного здійснення прав і свобод людини і громадянина

Конституційні гарантії прав і свобод людини і громадянина – це об'єктивні умови і засоби, які забезпечують фактичну реалізацію та всебічну охорону прав і свобод особи. Практична реалізація конституційних прав і свобод забезпечується двома категоріями гарантій: загальними та юридичними.

Загальні гарантії прав і свобод людини і громадянина поділяються на: економічні (економічна свобода громадян та їх об'єднань, соціально орієнтована ринкова економіка) та політичні

гарантії (право громадян на утворення політичних партій, заборона діяльності об'єднань лише в судовому порядку).

Юридичні гарантії прав і свобод людини і громадянина встановлюються державою в Конституції та законах України. Так, Конституція України гарантує право на оскарження в суді дії чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ч. 2 ст. 55), недопустимість зворотної дії закону в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи, тобто ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення (ст. 58), недопустимість обмеження прав і свобод громадян, крім випадків, передбачених Конституцією України (ст. 64); принцип презумпції невинуватості, тобто особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (ч. 1 ст. 62).

Крім того, права і свободи людини та громадянина, закріплені Конституцією України, є невичерпними, вони гарантуються і не можуть бути скасовані (ст. 22).

Особливе місце в системі гарантій посідає Президент України, який згідно зі ст. 102 Конституції України є гарантом додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Правовою основою утворення та діяльності зазначеного органу є статті 55, 101 Конституції України, Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 року. Важливим гарантом прав і свобод людини і громадянина є Конституційний Суд України, який вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності органів державної влади та держави загалом. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Також існує міжнародно-правовий механізм

захисту прав і свобод людини і громадянина, зокрема Європейський суд з прав людини, Верховний комісар ООН із заохочення захисту прав і свобод людини, Комісія з прав людини ООН та ін.

Отже, гарантії захисту прав і свобод людини і громадянина забезпечуються і надаються як національним, так і міжнародним законодавством.

§ 4. Недопустимість скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина

Відповідно до частини 2 ст. 29 Загальної декларації прав людини «при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві».

Конституція України, виходячи з міжнародно-правових документів встановила обмеження щодо реалізації деяких прав і свобод людини і громадянина. Так, право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію обмежується законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, яка одержана конфіденційно, або для підтримки авторитету і неупередженості правосуддя (ст. 34 Конституції). Здійснення права на свободу світогляду і віросповідання може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення, захисту прав і свобод інших людей (ст. 35). На таких самих підставах може бути обмежене право громадян на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації (ст. 36). Конституційно встановлюються обмеження щодо права на проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій (ст. 39) тощо. Всі ці обмеження обґрунтовані необхідністю забезпечення охорони конституційного ладу, національної безпеки, прав і свобод людини і громадянина.

Стаття 64 Конституції України встановлює, що конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 60, 62, 63, Конституції. Йдеться про право на: рівність громадян перед законом; громадянство і його зміну; життя; повагу до гідності людини; свободу та недоторканість; звернення до органів державної влади; житло; шлюб; рівність дітей в їх правах; захист прав і свобод; відшкодування за рахунок держави матеріальної і моральної шкоди; знання свої прав і обов'язків; незворотність дії законів та інших нормативних актів; правову допомогу; необов'язковість виконання явно злочинних розпоряджень чи наказів; неможливість подвійного притягнення до юридичної відповідальності; те, щоб вважатися невинуватим у вчиненні злочину доки вину не буде доведено в законному порядку; відмову давати свідчення щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів.

Перелік цих прав корелюється з положеннями Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, відображає прагнення захистити ті права і свободи, які мають забезпечуватися за будь-яких обставин, у тому числі при введенні надзвичайного або воєнного стану.

Обмеження прав людини і громадянина можливі в умовах введення на всій території України або в окремих її частинах надзвичайного стану.

Згідно із Законом України «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16 березня 2000 року, надзвичайний стан – це особливий правовий режим, який може тимчасово вводитися в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому

командуванню та органам місцевого самоврядування відповідно до Закону повноважень, які необхідні для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади і місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Указом Президента України про введення надзвичайного стану в інтересах національної безпеки та громадського порядку з метою запобігання заворушенням або злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей на період надзвичайного стану можуть бути запроваджені такі заходи: а) встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, а також обмеження свободи пересування на території, де вводиться надзвичайний стан; б) обмеження руху транспортних засобів та їх огляд; в) посилення охорони громадського порядку та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення та народного господарства; г) заборона проведення масових заходів, крім заходів, заборона на проведення яких встановлюється судом; г) заборона страйків. Крім цього додатково можуть здійснюватися такі заходи, як: 1) запровадження комендантської години, тобто заборона перебувати на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень особи у встановленні години доби; 2) перевірка документів у громадян, а в необхідних випадках і проведення особистого огляду, огляду речей, транспортних засобів, багажу і вантажів, службових приміщень та житла громадян; 3) обмеження або тимчасова заборона продажу зброї, отруйних і сильнодіючих хімічних речовин, а також алкогольних напоїв; 4) тимчасове вилучення у громадян зареєстрованої вогнепальної і холодної зброї та боеприпасів; 5) заборона виготовлення і розповсюдження інформаційних матеріалів, що можуть дестабілізувати обстановку; 6) особливі правила користування зв'язком та передачі інформації через комп'ютерні мережі тощо. У ст. 17 Закону також встановлюються додаткові заходи режиму надзвичайного стану у зв'язку із надзвичайними ситуаціями техногенного або природного характеру.

Водночас в умовах як воєнного, так і надзвичайного стану органи державної влади повинні діяти в межах Конституції і законів України. Перевищення посадовими особами своїх повноважень, у тому числі щодо гарантій прав людини і громадянина, які встановлені законом, тягнуть за собою відповідальність згідно з чинним законодавством. У цей період законом забороняється: зміна Конституції України, Конституції Автономної Республіки Крим; виборчих законів: проведення виборів Президента України, виборів до Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування, всеукраїнських та місцевих референдумів; обмеження повноважень народних депутатів України. На період дії надзвичайного стану продовжується, у разі закінчення, строк повноважень парламенту України, Верховної Ради АРК, представницьких органів місцевого самоврядування. Ведення надзвичайного стану не може бути підставою для застосування тортур, жорстокого чи принижуючого людську гідність поводження або покарання, для будь-яких обмежень права на життя, свободу думки, совісті, релігії в розумінні цих прав і свобод Міжнародним пактом про громадянські і політичні права і законами України.

Україна відповідно до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права при введенні надзвичайного стану негайно після його введення повідомляє через Генерального секретаря ООН держави, які беруть участь у цьому пакті, про обмеження прав і свобод людини і громадянина, що є відхиленням від зобов'язань за Міжнародним пактом, та про мету цих відхилень і причин прийняття такого рішення. У повідомленні зазначається також термін, на який вводяться відхилення від зобов'язань, передбачених цим Пактом.

У процесі реалізації основних прав стикаються різні інтереси суб'єктів цих прав, інших осіб, суспільства в цілому. В силу цього **визначення меж** основних прав, умов їх реалізації і порядку вирішення можливого конфлікту інтересів – об'єктивна потреба нормального функціонування соціуму, з одного боку, і свободи особи – з іншого. Необхідно розрізняти **конституційні** обмеження та обмеження **конституційних прав**, які співвідносяться як загальне та особливе. Соціальною основою конституційних обмежень, частиною яких виступають обмеження конституційних

прав, є **особистісно-спільний** характер суспільства. Людина виступає не тільки як ізольований індивід, а й як член спільноти людей. У свою чергу, суспільство не є ані простою сукупністю індивідів, ані якимось одноструктурним монолітом.

Конституції зазвичай встановлюють **універсальний** принцип: права і свободи людини і громадянина **можуть** бути обмежені законом, і лише в тій **мірі**, в якій це необхідно в цілях захисту основ конституційного устрою, здоров'я, прав і законних інтересів інших осіб, забезпечення оборони країни і безпеки держави.

Обмеження прав і свобод людини – одна з гострих проблем для будь-якої держави. Нормальний процес соціального розвитку породжує ситуації, які потребують від держави застосування обмежень у відношенні до громадян. Подібні кроки є **цивілізованим** способом регулювання міри свободи в суспільстві, тут неприйнятні зловживання і волюнтаризм. Саме тому у більшості країн світу законодавство, допускаючи обмеження прав і свобод особи, чітко регламентує підстави, межі і порядок їх застосування. Відповідно до зазначеної ст. 29 Загальної декларації прав людини конституції вводять інститут обмеження прав і свобод за наявності **певних підстав**. Права і свободи можуть обмежуватися з метою захисту основ конституційного ладу, моральності, здоров'я, прав і законних інтересів інших осіб, забезпечення оборони країни і безпеки держави.

*Ці основи самі по собі не викликають сумнівів, оскільки мова йде про захист прав та інтересів **більшості** людей від зловживання з боку меншості, або про створення необхідних умов для реалізації прав і свобод.* Питання полягає в тому, що конкретно повинно бути вкладено у ці основи, щоб не допустити зловживання. Це дві важливі умови: 1) права можуть бути обмежені лише законом; 2) лише в тій мірі в якій це необхідно. Необхідно відзначити, що у ст. 18 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод говориться про те, що обмеження, які дозволяються конвенцією щодо прав і свобод людини, не застосовуються для цілей, інших ніж ті, для яких вони були встановлені.

Таким чином, розвиток громадянського суспільства породжує ситуації, які потребують від держави обмежити громадянські права і свободи. Питання, однак, полягає в тому, хто, з яких

*підстав, на який час і в яких межах може або повинен це робити. Конституції країн світу, допускаючи обмеження прав, встановлюють суворі підстави і порядок їх здійснення. Оскільки головна небезпека необґрунтованих обмежень виходить від виконавчої влади, Конституції передбачають можливість обмежень **законом** чи на основі **закону**.*

Обмежуючи і впливаючи на права і свободи людини, держава впливає на життя всього суспільства, оскільки права особи – це стрижень правової системи, засади, які визначають її соціальний, політичний і спеціально-юридичний зміст. В умовах економічної, політичної і соціальної нестабільності суспільства критерієм стійкості його правової системи і показником рівня його правового розвитку служить вміння держави забезпечити реалізацію прав людини і громадянина.

Таким чином, права людини – це основні можливості, необхідні для гідного та вільного існування й розвитку як особи, так і суспільства.

Тема 2. Стать, гендер та сексуальність: поняття, особливості, відмінності. Теорія гендеру

- 1. Основні поняття гендерної ідентичності.*
- 2. Становлення теорій гендеру.*
- 3. Гендерні стереотипи та гендерні ролі*

Ключові терміни: *сексуальні меншини, счс, гомофобія, трансексуал, гендерна рівність, гендерна дискримінація, гендерна політика.*

§ 1. Основні поняття гендерної ідентичності

Поняття: Бісексуал, Гей, Гендерне вираження, Гендерна ідентичність, Гетеросексуал (ЧСЧ), Гомофобія, Гомосексуаліст, Інтерсексуал, Криміналізація (одностатевих відносин), Лесб'янка, ЛГБТ (LGBT), Особа з нетрадиційною сексуальною орієнтацією, Стать, Стигматизація, Сексуальне здоров'я, Сексуальні меншини, Сексуальна орієнтація, Сексуальні права, Сексуальність, Трансвестит, Трансгендери (чи «транси»), Трансексуал (або «транс»)

Також, поняття: «Злочин на ґрунті ненависті» – це злочинне діяння, мотивоване упередженням до певної групи людей; в контексті цього Договору – щодо представників ЛГБТ-спільноти. Термін базується на визначенні такого діяння Організацією з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). «Інцидент на ґрунті ненависті» – менш значне протиправне діяння. Може бути визначено як «інцидент / злочин на ґрунті гомофобії».

- «Потерпілий» (включає: потерпілий, потерпіла та інші гендерні самоідентифікації) – особа, яка потерпіла від інциденту/злочину на ґрунті гомофобії або дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності.

- «Кейс» – випадок дискримінації та/або злочину (інциденту) на ґрунті ненависті, задокументований відповідно до вимог та методології Центру «Наш світ».
- «Моніторинг» – це заходи щодо збирання та документування кейсів, а також подальшій аналітичній обробці отриманої інформації.
- «Захист прав ЛГБТ» – комплекс дій по захисту прав людини та громадянських прав щодо ЛГБТ в Україні.
- «Мережа» – мережа громадян з моніторингу та захисту прав ЛГБТ в Україні.

Скорочення Міжнародних актів та Механізмів контролю.

Загальна декларація прав людини – ЗДПЛ

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права – МПГПП

Комітет з прав людини – КПЛ

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права – МПЕСКП

Комітет з економічних, соціальних і культурних прав – КЕСКП

Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок – КЛВФДЖ

Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок – Комітет ЛВФДЖ

Міжнародна конвенція про ліквідації всіх форм расової дискримінації – МКПВФРД

Комітет з ліквідації расової дискримінації – КЛРД,

Конвенція про права дитини – КПД

Комітет з прав дитини – Комітет ПД

Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання – КПК

Комітет проти тортур – КПТ

Африканська хартія прав людини і народів та протоколи – АХПЛН

Африканська комісія з прав людини і народів – АКПЛН

[Європейська] конвенція про захист прав людини та основних свобод – ЄКЗПЛЮС

Європейський суд з прав людини – ЄСПЛ
Європейська соціальна хартія – ЄСХ
Європейський комітет з соціальних прав – ЄКСП
Американська конвенція про права людини – АКПЛ
Міжамериканський суд з прав людини – МАСПЛ
Американська декларація прав і обов'язків людини – АДПОЛ.

§ 2. Становлення теорій гендеру

Поняття «гендер» (**gender**) означає соціальне очікування від представників кожної статі. Але, на відміну від поняття «стать», воно стосується не біологічних особливостей, за якими різняться чоловіки та жінки, а соціально сформованих рис. Тобто якщо зі статтю пов'язані лише фізичні відмінності будови тіла, то з гендером – психологічні, соціальні, культурні відмінності між чоловіками та жінками.

Вперше термін «гендер» був введений у науковий обіг американським психоаналітиком Робертом Столлером у праці «Стать і гендер: про розвиток мужності та жіночності» (1968 р), «запозичивши» його з лінгвістики, де це поняття означає граматичний рід. Вчений вдався до використання цього терміну після осмислення отриманого досвіду під час операцій над транссексуалами. Він переконався, що набагато легше помінати біологічну стать, ніж сформувані іншу статеву ідентичність. Культурні й соціальні аспекти статевої ідентичності Роберт Столлер назвав словом «гендер».

Слід зазначити, що на даний час розрізняють та протиставлять два терміни, що позначають стать: "sex" і "gender". "Sex" вказує на біологічну стать; "gender" – як на чоловіків і жінок в цілому, так і на чоловіка і жінку в їх суспільній формі, – що було раніш нерозривно пов'язане з біологічною статтю. Тому, в основному, в повсякденній мові "sex" і "gender" використовувалися як взаємозамінні.

У 1970 розвинувся новий, радикальний фемінізм, а разом з ним ідеологія "гендерної проблематики", гендерні теорії. Основним принципом цих теорій є нове визначення гендеру. Після цього "sex" і "gender" більше не разом, не пов'язані один з одним, а навіть в

опозиції один до одного. "Sex", біологічна стать, відповідно до гендерної теорії, дійсно дана від природи, але набагато важливішим є "gender". "Gender" став лише «соціально- сконструйованими гендерними ролями», які не прив'язані до біологічної специфіки і, за бажанням, можуть бути змінені.

Далі відбувався процес закріплення похідних від гендеру словосполучень (*гендерна рівність, гендерна дискримінація, гендерна політика*) у національному законодавстві, а також у праві Європейського Союзу й міжнародному праві без надання визначення самого поняття «гендер», що фактично суперечило правилам юридичної техніки.

На даний час єдиної теорії гендеру не існує, але є усталені значення розуміння терміну.

Гендер – досить складне поняття, оскільки розкриває багато-аспектний зміст явища. У науковій літературі воно вживається в кількох значеннях: гендер як соціально-рольова й культурна інтерпретація рис особистості та моделей поведінки чоловіка і жінки, на відміну від біологічної; гендер як набуття соціальності індивідами, що народилися в біологічних категоріях жіночої або чоловічої статей; гендер як політика рівних прав і можливостей чоловіків та жінок, а також діяльність зі створення механізмів щодо її реалізації. Можна виділити три напрямки розуміння гендеру: гендер як соціальна конструкція через механізми соціалізації, розподілу праці, гендерних ролей, мас-медіа, стереотипізування; гендер як мережа, структура або процес, тобто розуміння гендеру як стратифікаційної категорії разом з іншими стратифікаційними категоріями; гендер як культурна метафора у філософських і постмодерністських концепціях. Джудіт Лорбер (Judith Lorber) докладно структурує гендер у його відношенні до соціуму й особистості. Як соціальний інститут гендер включає у себе наступні поняття: гендерні статуси – соціально визнані норми, які проявляються в поведінці, жестах, мові, емоціях і фізичному вигляді; гендерний поділ праці – розподіл продуктивної і домашньої роботи між чоловіками і жінками; гендерні родинні зв'язки – сімейні права та обов'язки для кожної статі, сексуальні приписи; гендерні структури особистості – комбінації характерних рис, що виявляються в почуттях і поведінці; гендерний соціальний контроль –

формальне чи неформальне прийняття і заохочення конформістської поведінки і стигматизація, соціальна ізоляція, покарання, медичне лікування нонконформістської поведінки; гендерна ідеологія – виправдання гендерних статусів, зокрема, їх різні оцінки; гендерні образи – культурні репрезентації гендеру та втілення гендеру в символічній мові та художній продукції, що відтворює і узаконює гендерні статуси. Стосовно до особистості гендер охоплює такі компоненти: категорія статі – приналежність до біологічної статі з народження в залежності від геніталій; гендерна ідентичність – особисте сприйняття своєї статевої приналежності стосовно до функції працівника та члена сім'ї; гендерний шлюбний і репродуктивний статус – здійснення або нездійснення дозволеного або недозволеного типу залицяння, вагітності, народження дітей і батьківських ролей; сексуальна орієнтація – соціально або індивідуально прийняті зразки сексуальних бажань, почуттів, практик й ідентифікацій; гендерна структура особистості – внутрішньо властиві зразки соціально визнаних емоцій, організованих структурою сім'ї та батьківства; гендерні процеси – соціальні практики навчання, навченості, необхідних рольових реплік, що роблять поведінку гендерно прийнятною (або неприйнятною), розвиток гендерної ідентичності; гендерні переконання – прийняття або опір гендерній ідеології; гендерний дисплей – презентація себе як певного типу гендерної особистості через одяг, косметику, прикраси, постійні і тимчасові тілесні та поведінкові маркери

Джерело: Словник гендерних термінів / Укладач З. В. Шевченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://a-z-gender.net/ua/%D2%91ender.html>

§ 3. Гендерні стереотипи та гендерні ролі

Зараз у світі активно відбувається процес наповнення гендерним змістом національного законодавства. Урахування рівних прав і можливостей у законодавстві різних країн відбувається залежно від сили впливу інших соціальних норм (традицій, звичаїв, усталеної моралі, політичних норм тощо). Релігії справляють значний вплив на формування традиційних норм у національних

суспільствах. По-різному відбувається процес освоєння гендеру нового часу та відображення його в чинному законодавстві різних галузей права. Навіть Європа не є гендерно однорідною та має певні особливості щодо гендерного втілення в праві в різних країнах. Однак, незважаючи на всі особливості, існує тенденція до зближення гендерних процесів у юридичному їх вираженні, а саме формування гендерного компонента в системі законодавства.

На відміну від статі, є не тільки два гендери. *Гендерні теоретики розрізняють іноді п'ять або більше гендерів.*

В Німеччині в 2003 році був заснований "Центр гендерної компетенції" при Університеті імені Гумбольдта в Берліні, який несе відповідальність за реалізацію гендерної проблематики. На своєму сайті в 2006 році вони опублікували наступне: "Людина народжується з біологічними характеристиками, які розташовані вздовж спектру між чоловічими і жіночими особливостями". Там також було вказано, що гендер "стать в різноманітті його соціальних цінностей" означає: "Гендер різниться за походженням, віросповіданням, віком, здібностями та інвалідністю, сексуальною орієнтацією та іншими структурними особливостями". Іншими словами, замість двох статей (чоловічої і жіночої), пропонується велика кількість гендерів. Це є новим значенням "рівності". З цього стає зрозуміло, що гендерна перспектива змінила не тільки "рівність", але "Шлюб і сім'ю", стверджуючи, що гомосексуальні відносини та шлюб повинні бути "рівним".

Передумовою конструювання гендеру та гендерної поведінки є гендерні стереотипи – уявлення про якості і норми поведінки чоловіків і жінок. Розуміння гендерного стереотипу надзвичайно важливо, оскільки кожна людина, незалежно від його гендерної приналежності, є індивідуальністю, зі своїм набором психологічних якостей і властивостей, співвідношенням маскулінності і фемінності у психіці, дозволить кожній індивідуальності і суспільству в цілому стати більш продуктивним, розвиваючимся і гармонійним в будь-якій сфері діяльності.

Російська дослідниця І. С. Клецина виокремлює кілька груп гендерних стереотипів, а саме:

- стереотипи маскулінності-фемінності;

- стереотипи уявлень про розподіл сімейних і професійних ролей між чоловіками і жінками;
- стереотипи за специфікою змісту праці [1, с. 189–201].

Соціальні стереотипи з'являються в результаті психологічних процесів, які природним і неминучим чином ведуть до їх формування та збереження. Джерелом формування соціальних стереотипів може бути як особистий досвід людини, так і вироблені суспільством норми.

В залежності від наукової області, гендерні дослідження займаються відповідними стереотипами сприйняття людей і міжособистісних відносин, стереотипами формування власної експресивної моделі поведінки та оцінки, стереотипами конструювання ідеалу – з точки зору належить до певної статі. Це так звані гендерні стереотипи – стійкі для даного суспільства в даний історичний момент представлення про відмінності між чоловіками і жінками.

Гендерні стереотипи функціонують як на рівні індивіда, так і на рівні суспільства. Умовно, можна виділити два рівні впливу гендерних стереотипів: гендерна ідентичність та гендерні ролі.

Гендерні стереотипи формуються, як вважають дослідники, починаючи з раннього дитячого віку в процесі так званої соціалізації – засвоєння пануючих в даному культурному середовищі уявлень про правильну поведінку, розподіл здібностей і обов'язків тощо. Підсумком соціалізації є освоєння певної соціальної ролі.

Гендерні стереотипи часто діють як соціальні норми. Нормативне та інформаційний тиск змушує нас підкорятися гендерних нормам. Дія нормативного тиску полягає в тому, що ми намагаємося відповідати гендерним ролям, щоб отримати соціальне схвалення і уникнути соціального несхвалення. Про інформаційний тиск можна говорити, коли ми починаємо вважати гендерні норми правильними, тому що перебуваємо під впливом соціальної інформації. Ми живемо в культурі, де чоловіки зазвичай займаються одними речами, а жінки – іншими, де гендерні відмінності вважаються природними, а тому ми приймаємо гендерні ролі і підкоряємося їм.

Підпорядкування гендерних норм може спостерігатися у поведінці, але не в системі вірувань (поступливість), або і в поведінці, і в системі вірувань (схвалення, інтерналізації), або може

визначається бажанням бути схожим на однолітка або рольову модель (ідентифікацію). Люди в різного ступеня підпорядковуються традиційним гендерним ролям, причому деякі надзвичайно полотипізовані у тих, хто мав досвід критичного переживання гендерної соціалізації, коли будь-яке відхилення від статевої ролі неминуче спричиняло за собою жорстокі соціальні наслідки.

Стереотипні гендерні атрибути вважаються «справжніми» не тільки тому, що їх сприймають як внутрішні диспозиції, але так само тому, що суспільство прийшло до одностайної думки про істинність цих стереотипів. Поведінка, в якому присутні всі риси, в тому числі і гендерні стереотипи, завжди проводиться за допомогою умовиводів. Коли факти неоднозначні, «істина» визначається шляхом соціального консенсусу. Таким чином, консенсус одночасно визначає і підтверджує думки індивідуумів.

Гендерні стереотипи прийняті всіма членами суспільства, тому що, незважаючи на те, що на рівні свідомості ми від них відмовляємося, ми по як і раніше, чинимо відповідно до них і бачимо, як інші люди роблять теж саме у повсякденному житті, в якій чоловікам і жінкам відводяться нерівні ролі і статус. Точно також гендерні стереотипи тиражуються в засобах масової інформації, і хибні уявлення все ж проникають в наші думки і думки, хоча ми цього не усвідомлюємо. У результаті вважається, що чоловіки і жінки мають стереотипні риси. Навіть коли об'єктивні факти йдуть в розріз із загальноприйнятою думкою, ми як і раніше вважаємо його правильним.

Оскільки стереотипи стають якщо не явними, то непрямими цінностями, чоловіки і жінки намагаються культивувати в собі стереотипні риси. Цей тиск, який підштовхує до бажаної поведінки, підкріплюються ще й тиском нерівного статусу чоловіків і жінок і тиском очікувань спостерігачів. Насправді люди намагаються підтримувати такий образ «Я», щоб він був соціально бажаним і в той же час відповідав їх думкам про самих себе. Незважаючи на те, що зазначені мотиви можуть вступати в конфлікт, вони спільно сприяють гендерно-стереотипному поведінці, таким чином, створюючи ще один доказ «істинності» стереотипів. Оскільки стереотипи є цінностями, то як чоловіки, так і жінки ведуть себе на людях більше стереотипно, ніж без свідків. Проблема, створювана

стереотипами, полягає в тому, що вони примушують нас вірити в стереотипні думки навіть тоді, коли стереотипні риси на самому справі не існують. Перцепції і дії людей обумовлені їх обізнаністю про соціальні очікуваннях і практиках, що в той же час визначаються їх поведінкою.

По-перше, ми «бачимо», ніби чоловіки і жінки мають стереотипні риси, незалежно від реального стану речей, і, таким чином, помилково подумки «підтверджуємо» стереотипні пророцтва. По-друге, ми ставимося до чоловіків і жінок так, ніби їм властиві стереотипні риси. Оскільки схильні вести себе так, щоб відповідати очікуванням спостерігачів, то їх поведінка насправді служить підтвердженням пророцтв, і в стереотипах з'являється крупиця правди. По-третє, стереотипи змушують нас надавати перевагу чоловіків в як керівників і чекати, що жінки будуть мати підлеглий статус. У результаті поведінку, необхідне для виконання керівної ролі, здається типово маскуліним, а поведінка, необхідне в підлеглому положенні, – фемінінності. Традиційні гендерні стереотипи фактично є характеристиками статусу. Оскільки чоловіки і жінки до цих пір мають нерівний статус, в наших соціальних взаємодіях поступаємо відповідно зі стереотипами і кожен день бачимо, як інші теж слідує їм. Така поведінка і такі спостереження є головним підтвердженням стереотипних пророцтв. Стереотипи відбивають відмінності в статусі і в теж час сприяють їх збереженню.

Гендерні стереотипи можуть змінюватися залежно від соціальних, економічних чи політичних змін, але цей процес відбувається досить повільно.

Таким чином, гендерні стереотипи дуже сильні і приймаються навіть тими групами, щодо яких вони створені. Стереотипи мають тенденцію рано засвоюватися і змінюються вони з великою складністю .

Наведемо приклади, загальних гендерних стереотипів, які існують в суспільстві.

1. Відмінність між чоловіками й жінками мають суто біологічну природу, отже, є не-подоланими й вічними. Як писав про це фундатор психоаналізу З. Фрейд, “Анатомія – це доля...”.

Саме поняття “гендер” передбачає той момент, що основна маса відмінностей між статями має не природне (природжене) походження, а є наслідком виховання, соціалізації, впливу культури й суспільства. Це теж факт, який важко заперечувати.

2. *На відміну від чоловіків, жінки мають нижчі інтелектуальні здібності, нелогічне, ірраціональне мислення і, як наслідок, нижчу професійну компетентність.* Звідси – поширене уявлення про жінок як гірших працівників на відповідальних посадах і в інтелектуальних професіях.

Не тільки дослідження психологів, але й саме життя доводить хибність цього твердження. На сьогодні люди обох статей можуть на рівних демонструвати високі розумові й організаційні здібності.

3. *На відміну від жінок, чоловіки мені емоційні, нездатні до співчуття й співпереживання.* Наприклад, українським чоловікам він вартує десь 12 років життя – саме такою є різниця в середній тривалості життя чоловіків і жінок. Хлопчика змалечку привчають стримувати свої почуття, не плакати (“Ти ж хлопець! Солдат!”). А як писав видатний хірург Пирогов, “Невиплакані сльози змушують плакати внутрішні органи”. То ж ранні інфаркти й інсульти в чоловіків – це прямий наслідок стереотипного уявлення про “чоловічу нечутливість”...

4. *Жінки від природи мають потребу у створенні сім’ї та народженні дітей, в той час як для чоловіків це зовсім не потрібно.*

Ті чи інші потреби чоловіка й жінки обумовлені не природою, а суспільством. Для багатьох сучасних жінок шлюб і народження дитини є безумовною перешкодою для їх кар’єрних планів, тому у всьому світі зростає показник середнього віку материнства. І це та об’єктивна реальність, з якою приходиться рахуватися державам, плануючи свою демографічну політику.

Таким чином, на даний час стереотипи є невід’ємним елементом повсякденного життя. Соціальні стереотипи формуються відносно легко, оскільки соціалізація і культура породжують у нас ряд очікувань щодо поведінки та рис інших людей.

Основні чинники формування соціальних стереотипів є як особистий досвід людини, так і вироблені суспільством норми.

1. Клецина И. С. Самореализация и гендерные стереотипы – [Электронный ресурс] / И. С. Клецина // Психологические проблемы самореализации личности. – Вып. 2. – СПб. : СПбГУ, 1998. – С. 188–202. – Режим доступа: <http://www.klex.ru/books/psihologiya/samorealizacii-lichnosti.zip>.

Далі, слухачам курсу пропонується до обговорення матеріал із мережі про деякі племена, що існують у наш час.

У плем'я водабе існує найікантніший конкурс краси в Африці, від якого з'являються діти. Там панує матриархат, а чоловіки виконують незвичні для нас ролі.

*Ми звикли до того, що конкурси краси – це, як правило, доля жінок. Майже у всіх куточках земної кулі чомусь було прийнято оцінювати саме жіночу красу. Але нігерійське плем'я водабе має власний погляд на цей рахунок. **Тут щороку в красі, витонченості і інших чеснотах змагаються чоловіки.***

Щорічно кінець вересня знаменується неймовірно видовищним, яскравим і незвичайним дійством – святом ворсу, до якого ретельно готуються всі представники сильної статі цього кочового племені.

Так само, як і красуні на міжнародних конкурсах краси, учасники цієї події роблять собі складний макіяж. Правда, замість туші, тіней, помади і рум'ян тут в хід йдуть строкаті фарби, якими чоловіки покривають все обличчя. Кожен з кольорів символічний і означає яке-небудь явище або рису характеру.

Загалом, зараз у світі існує по меншій мірі шість народностей, де панує матриархат. (<https://www.publy.ru/post/13178>)

Тема 3. Гендерна політика Європейського Союзу: загальні принципи. Право на здоров'я. Право на недискримінацію. Право на життя. Свобода від катувань, жорстокого, нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження. Право на отримання медичних послуг. Право на інформовану згоду. Право на невтручання в особисте життя.

- 1. Гендерна політика Європейського Союзу: загальні принципи.*
- 2. Рівні права і можливості для жінок і чоловіків, а також відсутність дискримінації на основі статі у договорах ЄС.*
- 3. Гендерна політика у законах та положеннях щодо сексуальної недискримінації.*

§1. Гендерна політика Європейського Союзу: загальні принципи

Ідея та цінність гендерної рівності у політиці Європейського Союзу

Демократичні суспільства повинні надавати чоловікам і жінкам однаковою мірою можливість брати участь у всіх галузях життя. Тому останні 50–60 років діяльність міжнародної спільноти спрямована на привернення уваги до питання гендерної рівності. Зокрема, на рівні ООН прийнято Конвенцію про політичні права жінок (1952), Конвенцію про згоду на вступ до шлюбу, шлюбний вік і реєстрацію шлюбів (1962), Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979) тощо. На четвертій Всесвітній конференції зі становища жінок у Пекіні 1995 року було прийнято Пекінську декларацію і Платформу дій. Гендерна рівність визнається міжнародною спільнотою як цінність, яку слід досягнути задля справедливості та суспільного розвитку.

Європейська спільнота також на рівні залучена до відповідного міжнародного процесу. Права людини, демократія та

верховенство права заявлені як основні цінності Європейського Союзу. Хоча ЄС досягнув позитивних результатів із захисту прав людини, робота в цьому напрямку продовжується.

Уперше ідея рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків зафіксована у Римських договорах (1957). Зокрема, у статті 119 йдеться про те, що «чоловіки і жінки повинні отримувати рівну оплату праці за рівноцінну роботу», «рівна оплата праці без дискримінації на основі статі». У Маастрихтському договорі (1992), у статті 2 зазначається про цінності, що характеризуються «плюралізмом, недискримінацією, терпимістю, справедливістю, солідарністю та рівністю жінок і чоловіків».

В Амстердамському договорі (1997) прописуються ідеї «рівності між чоловіками і жінками щодо можливостей на ринку праці та стосовно ставлення на роботі» (стаття 118), «рівного ставлення до чоловіків і жінок стосовно працевлаштування і зайнятості, включаючи принцип рівної оплати праці за однакову роботу», «забезпечення повної рівності між чоловіками і жінками у робочому житті» (стаття 119).

У Хартії фундаментальних прав ЄС (2000) у статті 21 йдеться про заборону дискримінації на основі низки ознак, **у тому числі, статі**.

Окрема 23 стаття документу присвячена тематиці рівності між чоловіками і жінками: «Рівність між чоловіками і жінками має бути забезпечена у всіх сферах, включаючи зайнятість, роботу і заробітну плату. Принцип рівності не суперечить ідеї збереження або прийняття заходів, що передбачають особливі переваги на користь недостатньо представленої статі». У статті йдеться про можливість прийняття так званих позитивних дій, серед яких можуть бути і гендерні квоти. Пізніше у Лісабонському договорі (2007) до тематики гендерної рівності на ринку праці (статті 1 і 2) і боротьби із дискримінацією на основі статі (стаття 5) додаються такі, як подолання торгівлі людьми, зокрема, жінками і дітьми (статті 63, 69), подолання насильства у сім'ї.

Окрім того, низка резолюцій Європейського Парламенту та директив і резолюцій Ради Міністрів ЄС містять інформацію про потреби гендерних перетворень і визначають норми стосовно їх забезпечення.

Подвійний підхід у гендерній політиці ЄС

У політиці забезпечення гендерної рівності Європейська Комісія застосовує так званий подвійний підхід: втілення політики «гендерної пріоритетизації» (gender mainstreaming) та ініціювання спеціальних заходів (specific measures).

«Гендерна пріоритетизація» (або гендерний мейнстрімінг), яка була записана у Пекінській Платформі дій і затверджена офіційно на Четвертій Всесвітній конференції із становища жінок у Пекіні в 1995 р., – це визнана на глобальному рівні стратегія втілення політики гендерної рівності. Гендерна пріоритетизація передбачає (ре)організацію, вдосконалення, формування та оцінку політичних процесів у такий спосіб, щоб учасники та учасниці прийняття політичних рішень використовували гендерний підхід в усіх галузях політики і на всіх етапах. Гендерна пріоритетизація застосовується, наприклад, у бюджетних процесах, так званому гендерному формуванню бюджету: тобто це – гендерна оцінка бюджетів, використання гендерного підходу на всіх рівнях бюджетного процесу та реструктуризація доходів і видатків із метою сприяння гендерній рівності.

Спеціальні заходи у гендерній політиці на рівні ЄС – це законодавство, інформаційно-просвітницькі кампанії, фінансові програми. Мета цих заходів полягає у розв'язанні конкретних проблем, таких, як різниця в оплаті праці, брак представництва жінок, наприклад, у певних сферах зайнятості тощо. Наприклад, у Рамковій стратегії Європейської спільноти із гендерної рівності (2001-2005) зазначається про «пропагування рівної участі та представництва жінок». Зокрема, піднімається питання поліпшення гендерного балансу в процесі прийняття політичних рішень; зазначається про заходи, орієнтовані на оцінки впливу виборчих систем, законодавства, квот та інших заходів щодо забезпечення гендерного балансу у виборних політичних органах.

§ 2. Рівні права і можливості для жінок і чоловіків, а також відсутність дискримінації на основі статі у договорах ЄС

Які саме структури на рівні ЄС відповідальні за забезпечення гендерної рівності. Передусім, «Трійка» головування (Trio Presidency) приймає «Спільну декларацію із рівності між чоловіками і жінками». Наприклад, на період головування Італії, Латвії та Люксембургу (липень 2014-грудень 2015) була прийнята відповідна Декларація із рівності між жінками і чоловіками.

В Європейському Парламенті за гендерні питання безпосередньо є відповідальним Комітет Європейського Парламенту із прав жінок і гендерної рівності. Він займається питаннями визначення, заохочення та захисту прав жінок в ЄС, пропагування ідеї забезпечення прав жінок також і в інших країнах, політикою рівних можливостей, у тому числі забезпеченням рівності між жінками і чоловіками на ринку праці, подоланням усіх форм дискримінації на основі статі тощо.

Окрім того, існують певні партнерські утворення задля подолання гендерної нерівності та пропагування цінності рівних прав і можливостей жінок і чоловіків. Група високого рівня із гендерної пріоритетизації (High-Level Group on Gender Mainstreaming) є неформальним утворенням, яке складається із представників високих рангів, створене в 2001 році й відповідальне за втілення гендерної пріоритетизації на національному рівні.

Консультативний комітет із забезпечення рівних можливостей для жінок і чоловіків (Advisory Committee on Equal Opportunities for Women and Men) був утворений у 1981 році і складається із Міністерств держав-членів ЄС, відповідальних за гендерну рівність, представників структур, які відповідальні за гендерну рівність, організацій соціального партнерства і Європейського жіночого лобі. Комітет надає допомогу ЄК у розробці та втіленні політики гендерної рівності на рівні ЄС.

У ЄК гендерні питання напряму стосуються Комісії із правосуддя, споживачів і гендерної рівності (Justice, Consumers and Gender Equality). Як зазначено у вітальному слові Комісарки ЄК Вери Юрової, уперше гендерна рівність з'являється у назві Комісара

ЄК, що означає привернення уваги до проблематики гендерної рівності.

Лобіювання жіночого представництва в ЄС

Європейське жіноче лобі (ЄЖЛ, European Women's Lobby) – це найбільша парасолькова організація жіночих об'єднань у ЄС, які працюють із питаннями рівних можливостей жінок і чоловіків. Членство у ЄЖЛ поширюється на організації у всіх 28 країнах-членах ЄС та трьох країнах-кандидатах, а також на 20 загальноєвропейських організацій. ЄЖЛ засноване в 1990 році. Зараз нараховує більше 2500 організацій із 31 країни.

Серед напрямків роботи організації один стосується просування жінок у політику. У цьому напрямку показовою є ідея поширення так званого «менторства» – одного із механізмів залучення жінок до політики. Зокрема, ЄЖЛ започаткувало Мережу Європейського політичного менторства (European Political Mentoring Network). Проект менторства розроблено спеціально під вибори в ЄП 2014 року у рамках «50/50 кампанії» ЄЖЛ, мета якої – збільшити представництво жінок в інституціях на рівні ЄС.

Дослідження гендерних питань в ЄС

Перш ніж ефективно втілювати політику рівних прав і можливостей, слід ретельно вивчити це питання. Саме тому у 2006 році було засновано Європейський інститут із гендерної рівності (ЄІГР, European Institute for Gender Equality), який знаходиться у Литві (Вільнюсі). Серед завдань діяльності інституту зазначено про збір, аналіз і розповсюдження інформації стосовно гендерної рівності, у тому числі результатів досліджень і успішної практики впровадження рівних прав і можливостей; пропозиції напрямків досліджень; покращення методології збору даних (особливо, гендерно-дезагрегованих) тощо.

«ЄвроГендерна мережа» («EuroGender Network») – це основна консультативна платформа ЄІГР, яка надає можливість її 10 000 користувачам (дослідникам, експертам, політикам із держав-членів ЄС та різних інституцій) обмінюватися ресурсами, знаннями та успішними практиками у сфері забезпечення гендерної рівності.

Крім того, ЄІГР розробив індекс гендерної рівності (Gender Equality Index), у якому для порівняння стану гендерних відносин у країнах ЄС було взято такі шість показників, як робота (позиції

чоловіків і жінок на ринку праці, тривалість трудового життя та якість роботи й захист), гроші (розрив між доходами чоловіків і жінок, а також ризик бідності), знання (кількість чоловіків і жінок, які здобувають освіту різного рівня), час(скільки часу витрачається на неоплачувану діяльність, в тому числі догляд за дітьми та домашню роботу, участь в культурних заходах і т. ін.), влада (представленість чоловіків і жінок у політичній та економічній сферах), здоров'я (доступ до структур охорони здоров'я), додатково насильство (насильство проти жінок, стереотипи та упередження, які підривають покращення ситуації у забезпеченні більшої рівності статей). Значення індексу варіює від 1 (повна нерівність) до 100 (повна рівність). Загалом по ЄС індекс із гендерної рівності становить 54, тобто, гендерну рівність забезпечено лише наполовину. Найкращою в ЄС є ситуація із станом здоров'я жінок і чоловіків, а найгіршою – із розподілом владних уповноважень. Слід зазначити, що подібні результати надають й інші міжнародні звіти (Глобальний звіт із гендерного розриву), у яких вимірюється стан гендерних відносин у різних сферах публічного життя.

Висновки

Як свідчать результати міжнародних порівняльних звітів і баз даних, країни ЄС – лідери у світі за кількістю залучення жінок до національних парламентів. Окрім того, навіть на рівні структур ЄС жінки становлять більше 30% членів Європейського Парламенту. Майже від початку заснування ЄС ідея та цінність гендерної рівності втілюється, передусім, на державному рівні.

Разом із тим, важливо зазначити, що ЄС критично оцінює свої здобутки стосовно залучення жінок до політики. У Стратегії забезпечення рівності між жінками та чоловіками (2010 – 2015 рр.) зазначено про недостатню представленість жінок на рівні прийняття рішень. З'ясовано, що очікувану гендерну рівність забезпечено лише на половину, тобто, європейським країнам ще є, над чим працювати, аби втілити гендерну рівність як цінність.

§ 3. Гендерна політика у законах та положеннях щодо сексуальної недискримінації

31 березня 2010 р. Комітет міністрів Ради Європи одногосно (за підтримки, в тому числі, України) прийняв Рекомендації щодо заходів для подолання дискримінації на основі сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності CM/Rec(2010)53. Документ рекомендує країнам-членам Ради Європи (РЄ) впровадити низку заходів щодо вдосконалення законодавства та політики для забезпечення прав людини стосовно ЛГБТ у таких сферах, як трудові відносини, свобода асоціацій і мирних зборів, приватне і сімейне життя, освіта, охорона здоров'я, спорт, облік факторів гомофобії/трансфобії при розслідуванні правопорушень, включно з визнанням при цьому міри відповідальності. Підтримка Україною цього документа означає, визнання нашою державою того, що сексуальна орієнтація не може бути підставою для дискримінації.

29 квітня 2010 р. Парламентська Асамблея Ради Європи (ПАРЄ) ухвалила два документи стосовно дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності (Резолюцію 1728 (2010) та Рекомендації 1915 (2010)). Обидва документи, як і Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи, підкреслюють необхідність застосування ключового принципу, за яким права людини є універсальними та належать усім людям рівною мірою, засвідчують існування дискримінації стосовно ЛГБТ-осіб на підставі їх сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності, визнають необхідність спеціальних дій із забезпечення всеосяжного дотримання прав людини стосовно ЛГБТ-осіб та окреслюють заходи, які вимагаються від урядів держав членів РЄ.

17 червня 2011 р. Україна долучилася до країн-підписантів Юридичні і політичні науки 299 Резолюції Комітету з прав людини и ООН A/HRC/17/L.9/Rev.17. У даному документі зазначено, що динаміка насильницьких актів та дискримінації у всіх регіонах світу, скоєних відносно осіб за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності, потребує дослідження такої практики та пошуків дійових механізмів міжнародного захисту прав людини від таких порушень. На підставі Резолюції Верховним Комісаром було започатковано аналіз законодавства країн на предмет дискримінації

за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності й відповідний діалог, спрямований на вироблення рекомендацій щодо захисту прав представників ЛГБТ-руху.

Україна також вирішує питання запобігання дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності в процесі євроінтеграції. У 2004 році країна отримала план дій з візової лібералізації. *Відповідно до документа підписаного з ЄС, Україна взяла на себе зобов'язання проведення цілої низки реформ (від створення міграційної служби до всеохопного антидискримінаційного законодавства. План дій з візової лібералізації передбачає два етапи. Перший – напрацювання законодавчої бази, другий – забезпечення життєздатності відповідних реформ.*

Декларація Організації Об'єднаних Націй з питань сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності – постанова, ініційована Францією за підтримки Європейського союзу та представлена Генеральній Асамблеї ООН 18 грудня 2008 року. Заява спочатку планувалась як резолюція на протипагу антигомосексуальній заяві, висунутій країнами-учасницями Організації Ісламського співробітництва.

Декларація засуджує насильство, утиски, дискримінацію, ізоляцію, стигматизацію та упередження за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності. Вона також засуджує вбивства та смертні кари, тортури, довільні арешти, позбавлення економічних, соціальних та культурних прав на цьому ґрунті.

Декларація оцінюється як досягнення прав людини, руйнування табу на обговорення теми ЛГБТ-прав в ООН.

У доповіді від грудня 2011 задокументовано порушення прав ЛГБТ, в тому числі злочини на ґрунті ненависті, криміналізацію гомосексуальності і дискримінацію. Верховний комісар Наві Піллей закликав до дотримання згоди, зокрема, прийняття всеосяжних законів проти дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації, швидке розслідування та облік злочинів на ґрунті ненависті, скасування законів, що дискримінують сексуальні меншини та інші заходи для забезпечення захисту прав ЛГБТ. Текст доповіді Ради ООН з прав людини датується 17 листопада 2011 року.

В липні 2014 було оголошено, що ООН, як роботодавець, поширюватиме пільги для своїх співробітників, які вступили в одностатеві союзи в країнах, де вони є законними.

Ситуація на момент ініціювання Декларації.

Станом на грудень 2008 р. гомосексуальні відносини у 76 країнах світу переслідувалися законом, а у восьми з них за одностатеві відносини існувала смертна кара, у дев'яти – довічне позбавлення волі. У своєму рішенні 1994 року у справі Тунен проти Австралії, Комітет з прав людини ООН, який відповідає за міжнародний пакт про громадянські та політичні права, ухвалив, що такі закони є порушенням прав людини.

2006 року зусиллями Луїса Джорджа Тіна, засновника Міжнародного дня проти гомофобії була зроблена всесвітня кампанія з метою покласти кінець криміналізації гомосексуальних відносин з Джек'якертськими принципами. ця кампанія була підтримана десятками міжнародних громадських діячів, включаючи лауреатів Нобелівської премії, вчених, священнослужителів та знаменитостей.

2008 року 34 країни-учасниці Організації Американських Держав одногolosно прийняли декларацію, підтвердивши, що захист прав людини поширюється і на права сексуальних меншин.

Після зустрічі Луїса Джорджа Тіна з французьким міністром з прав людини та закордонних справах Рамою Йад на початку 2008 року, Йад оголосила, що вона звернеться в ООН з розглядом питання загальної декриміналізації гомосексуальності. Декларація швидко була піднята на обговорення всесвітнього масштабу.

Ініційована Францією, яка головує в Європейському союзі, та Нідерландами, декларація задумувалась радше як резолюція, але було прийнято рішення про визначення її саме як декларації, оскільки не було знайдено достатньо широкої підтримки для офіційної резолюції. Декларацію було зачитано послом Аргентини в ООН Джорджем Аргуелло 18 грудня 2008 р. Вона стала першою декларацією, що стосується прав ЛГБТ, яку обговорювали на Генеральній Асамблеї.

Альтернативна заява

57 країн-членів Організації Ісламського співробітництва та деякі інші підписали альтернативну заяву, в якій формально

виступили проти дискримінації, але водночас зауважили, що під універсальними правами людини не мається на увазі «спроба зосередити увагу на правах окремих осіб».

Кілька ораторів звернули увагу Організації Ісламського співробітництва на те, що в багатьох країнах закони проти гомосексуальності беруть початок ще від британського колоніального минулого як від релігії або традиції.

Росія та Китай не підписали цю декларацію, але і не підписали альтернативну заяву, за яку виступили члени Організації Ісламського співробітництва.

Текст декларації

Ми маємо честь виступити з цією заявою з питань прав людини, сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності від імені [...]

1. Ми підтверджуємо принцип універсальності прав людини, закріплених у Загальній декларації прав людини, 60-річчя якої відзначається цього року, стаття 1 якої говорить, що «всі люди народжуються вільними та рівними у своїй гідності та правах»;

2. Ми підтверджуємо, що кожна людина має право на здійснення прав людини без будь-якого розрізнення, як то щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища, як викладено в статті 2 Загальної декларації прав людини та статті 2 Міжнародного пакту про громадянські та політичні, економічні, соціальні та культурні права, а також у статті 26 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права;

3. Ми підтверджуємо принцип недискримінації, відповідно до якого права людини однаково стосуються кожної людини, незалежно від сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності;

4. Ми глибоко стурбовані порушеннями прав людини та основних свобод за ознакою сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності;

5. Ми також стурбовані тим, що насильство, домагання, дискримінація, відчуження, стигматизація та упередження спрямовані проти осіб у всіх країнах світу через сексуальну орієнтацію або гендерну ідентичність, і що такі види практик підривають цілісність та гідність тих, хто піддається цим нападкам;

6. Ми засуджуємо порушення прав людини, засновані на сексуальній орієнтації або гендерній ідентичності, де б вони не відбувалися, зокрема, застосування смертної кари на цій підставі, позасудових, сумарних або довільних стратах, практики застосування тортур та іншого жорстокого, нелюдського та принижуючого гідність поводження чи покарання, довільного арешту або тримання під вартою та позбавлення економічних, соціальних та культурних прав, включаючи право на охорону здоров'я;

7. Ми нагадуємо про заяву від 2006 року, зроблену в Раді з прав людини від п'ятдесяти чотирьох країн з проханням до Голови Ради забезпечити можливість обговорення цих порушень на відповідній сесії Ради;

8. Ми віддаємо належне тій увазі, що приділяється цих питань в рамках спеціальних процедур Ради з прав людини та договірними органами, і закликаємо їх до продовження зусиль щодо забезпечення розгляду порушень прав людини, заснованих на сексуальній орієнтації або гендерній ідентичності в рамках їх відповідних мандатів;

9. Ми вітаємо прийняття резолюції AG/RES. 2435 (XXXVIII-O/08) з теми «Права людини, сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності» з боку Генеральної асамблеї Організації американських держав під час 38 сесії 3 червня 2008;

10. Ми закликаємо всі держави та відповідні міжнародні механізми з прав людини взяти на себе зобов'язання заохочувати та захищати права людини всіх людей, незалежно від сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності;

11. Ми настійно закликаємо держави вжити всіх необхідних заходів, зокрема, законодавчих або

адміністративних, щоб сексуальна орієнтація або гендерна ідентичність ні за яких обставин не могли бути основою для кримінального покарання, зокрема, для страт, арештів чи затримання.

12. Ми настійно закликаємо держави забезпечити, аби порушення прав людини, засновані на сексуальній орієнтації або гендерній ідентичності, були розслідувані та винні притягнуті до відповідальності і віддані суду;

13. Ми настійно закликаємо держави забезпечити належний захист правозахисників, а також усунути перешкоди, які заважають їм виконувати їхню роботу з питань прав людини та сексуальної орієнтації і гендерної ідентичності.

– Лист постійних представників Аргентини, Бразилії, Габону, Нідерландів, Норвегії, Франції, Хорватії та Японії від 18 грудня 2008 року на ім'я Голови Генеральної Асамблеї.

Тема 4. Адаптація політики у сфері охорони здоров'я до потреб ЛГБТ-осіб

- 1. Право на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я.*
- 2. Право на недискримінацію.*
- 3. Право на життя.*
- 4. Свобода від катувань, жорстокого, нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження.*

§ 1. Право на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я

Право на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я захищається міжнародним правом на підставі статті 25 Загальної декларації прав людини, статті 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права (МПЕСКП) та інших міжнародних і регіональних договорів і конвенцій. Даний міжнародно-правовий захист застосовується до осіб будь-якої сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності, оскільки право на здоров'я, що закріплене в Загальній декларації прав людини і МПЕСКП є «правом кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я», а не лише правом гетеросексуальних чоловіків і жінок.

Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав (КЕСКП) зазначає у загальному коментарі № 14 про право на найвищий досяжний рівень здоров'я, що дискримінація за будь-якими ознаками, в тому числі за ознакою статі та сексуальної орієнтації, суперечить статті 2 (2) (недискримінації) та статті 3 (рівноправність чоловіків і жінок) МПЕСКП. КЕСКП згодом підтверджує в загальному коментарі № 20, що «інші обставини», перераховані в МПЕСКП статті 2 (2) про недискримінацію, охоплює сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність. Тому МПЕСКП

забороняє дискримінацію за ознакою сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (МПЕСКП). Стаття 12 (1): Міжнародна комісія юристів (МС), Сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність: посібник (2008). – Глава 8: право на здоров'я.

Комітет з економічних, соціальних і культурних прав (КЕСКП). Зауваження загального порядку № 14, Е/С.12/2000/4 (11 серпня 2000 р.).

Комітет з економічних, соціальних і культурних прав (КЕСКП). Зауваження загального порядку № 20, Е/С.12/GC/20 (2 липня 2009 р.).

ООН з прав людини. Тунен проти Австралії, повідомлення № 488/1992, ССРР/С/50/D/488/1992 (31 березня 1994 р.).

26 березня 2007 р. принципи Джокьякарти прав людини щодо сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності (далі – принципи Джокьякарти). Дані принципи всебічно визначають права усіх людей, незалежно від їх сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності та ідентифікації відповідних зобов'язань передбачених міжнародним правом. У преамбулі йдеться про те, що принципи Джокьякарти ґрунтуються на тому, що «... міжнародне право підтверджує, що дотримання прав людини повинно здійснюватися у повному обсязі, незалежно від сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності конкретних осіб»²². Джокьякартські принципи були підписані 29 міжнародними експертами з прав людини, після роботи над проектом та проведенням семінаром, організованого Міжнародною комісією юристів і Міжнародною службою з прав людини.

Комісія ООН з прав людини. Право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я, Доповідь Спеціального доповідача Пола Ханта, Е/CN.4/2004/49 (16 лютого 2004 р.).

Принципи 17 і 18 передбачають право на найвищий досяжний рівень здоров'я і захист від медичних зловживань. *Принцип 17 передбачає, що: «Кожна людина має право на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я, без дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності. Сексуальне і*

репродуктивне здоров'я є фундаментальним аспектом цього права».

Наведений принцип охоплює декілька аспектів державних зобов'язань, пов'язаних з цим правом, а саме: 1. Зобов'язання застосовувати законодавчі та інші заходи для забезпечення права на охорону здоров'я та доступу до медичної допомоги; 2. Захист конфіденційної інформації; 3. Проектування і розробка ресурсів охорони здоров'я, програм з поліпшення стану здоров'я людей та подолання дискримінації проти ЛГБТ осіб; 4. Потреба в інформованій згоді та можливості приймати самостійні рішення щодо медичного втручання та методів лікування; 5. Недискримінація та повага сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності в сексуальному здоров'ї, освіті, профілактиці, догляді та лікуванні, в тому числі робота з найближчими родичами; 6. Полегшення доступу до лікування у зв'язку зі зміною статі; 7. Прийняття політичних рішень і освітніх програм необхідних для підготовки медичних працівників щодо покращення лікування ЛГБТ осіб. Принцип 18 передбачає: «Ніхто не може бути примушений до проходження будь-якого медичного або психологічного лікування, процедури, дослідження, або госпіталізації на підставі сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності. Незважаючи на будь-які зворотні класифікації, сексуальна орієнтація або гендерна ідентичність не є, сама по собі, медичним показанням і не підлягає лікуванню».

Принцип 18 містить п'ять зобов'язань держав, зокрема: 22 Міжнародна комісія юристів (МС). Принципи Джокьякарти: застосування міжнародного права людини щодо сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності (березень 2007 р.). <http://www.yogyakartaprinciples.org/> © 2015 Центр здоров'я та прав людини ім. Ф.-К. Баню та Фонд відкритого суспільства Охорона здоров'я і права людини: ресурсний посібник 8.7 ЛГБТ 1. Вжити необхідні законодавчі та інші заходи для забезпечення захисту осіб від необґрунтованих медичних втручань, зокрема здійснення незворотних змін в тілі дитини через спробу нав'язати гендерну ідентичність; 2. Створити механізми захисту дітей з метою зниження ризику лікарських зловживань; 3. Забезпечити захист ЛГБТ осіб від неетичних чи примусових медичних дослідів або проведення наукових досліджень, і згортання програм фінансуван-

ня, які дозволили подібні зловживання; 4. Медичне і психологічне лікування не повинно бути спрямоване на сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність в якості патології.

§ 2. Право на недискримінацію

Представники ЛГБТ відчують різні форми і прояви дискримінації. З метою ілюстрації питань дискримінації, в даному розділі буде розглянуто гомофобію, як одну з форм дискримінації, що впливає на здоров'я представників ЛГБТ спільноти. Студенти-активісти ЛГБТ описали деякі проблеми, які вони зауважили внаслідок гетеросексизму, зокрема: «Після гетеросексистських припущень, багато геїв відчують необхідність підтримувати ці заходи. Якщо ви не можете поговорити зі своїм лікарем про те, з ким ви займаєтеся сексом, ви не отримаєте необхідної інформації». «Головна проблема в сфері охорони здоров'я полягає у тому, що лікарям не обов'язково знати сексуальну орієнтацію своїх пацієнтів. Це утримує їх від деяких питань, пошуку певної ризикованої поведінки, або пошуку ознак конкретної хвороби – що завдає шкоди пацієнтам». «Існує ще один потенційний бар'єр у системі охорони здоров'я ... щодо «зізнання». А Ваш лікар має дружній підхід? Звідки Ви впевнені в тому, що все про що Ви йому розповідаєте залишиться конфіденційним? Які наслідки того, що приватність не зберігається? ... Це великий ризик для молоді, оскільки, якщо Ви прийдете до свого лікаря, чи впевнені Ви, що лікар не розповість батькам або іншим людям з якими Ви проживаєте про Вашу сексуальну орієнтацію? Зізнатися підлітку у більш молодому віці про свою орієнтацію рівноцінно залишитися безхатнім, тому що батьки не готові до такого зізнання, навіть якщо людина молода. Ця проблема вважається основною у сфері охорони здоров'я». Розповідати про свою сексуальну орієнтацію або гендерну ідентичність іншим особам з метою «зізнання» має важливе значення для психічного здоров'я населення. Суспільство, яке перешкоджає зізнанню, заважає визнанню кожної людини і її гідності. Така ситуація сприяє розвитку культури, у якій починаючи з раннього віку, ЛГБТ особи навряд чи зможуть отримувати доступ до повного обсягу послуг в галузі охорони здоров'я та медичної

інформації, яка повинна бути доступною для них, тому що традиційні уявлення про сексуальність створюють перешкоди для отримання ними медичних послуг. Дослідники виявили, що у питаннях охорони здоров'я ЛГБТ, пацієнти страждають від «остракізму, інвазивного допиту, грубого фізичного насильства, принизливих коментарів, порушення конфіденційності, шоку, недружелюбності, відчуття жалю, поблажливості і страху». Вони «піддаються жорсткому поведженню в аспекті того, що відмовляються від отримання своєчасної медичної допомоги і ризикують отримати потенційно помилковий діагноз, приховуючи свою сексуальну орієнтацію». Гомофобія – це нерозуміння і страх перед негативною реакцією на гомосексуальність, яка не лише перешкоджає доступу до отримання медичних послуг особам ЛГБТ спільноти, а й надалі зумовлює жорстоке поводження щодо таких осіб. Гомофобні товариства також перешкоджають проведенню освітніх заходів і правозахисної діяльності щодо безпечного сексу та інших проблем охорони здоров'я. У країнах, де гомосексуальна діяльність вважається незаконною, просвітницькі заходи з ВІЛ/СНІДу та інші форми профілактичної діяльності, що необхідні для представників ЛГБТ спільнот не здійснюються. Наприклад, неурядові організації (НУО), такі як Human Rights Watch повідомили, що порушення прав лесбіянок і геїв в Уганді були викликані «державною гомофобією», «підірвали зусилля Уганди в боротьбі з поширенням ВІЛ/ СНІДу». Amnesty International повідомляє, що арешт, затримання, і обов'язкове тестування чоловіків з підозрою на ВІЛ в Єгипті «не лише порушує найелементарніші права людей, які живуть з ВІЛ ... а також загрожує здоров'ю людей, створюючи небезпеку для тих, хто шукає інформацію про заходи профілактики або лікування ВІЛ». Маргіналізація людей ЛГБТ руйнує ініціативи в сфері охорони здоров'я, в результаті чого дана верства населення залишається обмеженою у отриманні медичних послуг і часто виникають ситуації коли особи бояться звертатися за медичною допомогою через стигматизацію та криміналізацію.

§ 3. Право на життя

Представники ЛГБТ уразливі до цілеспрямованого насильства на підставі своєї сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності. П'ять країн світу застосовують смертну кару за одностатеві відносини. Це є порушенням статті 6 МПГПП, у якій йдеться, що смертний вирок може бути винесений лише за найтяжчі злочини. Управління Організації Об'єднаних Націй Верховного комісара з прав людини (УВКПЛ) заявило, що одностатева поведінка не підпадає під категорію найбільш тяжких злочинів, при цьому не повинна бути покарана смертю. Насильство щодо ЛГБТ осіб також часто здійснювалося недержавними суб'єктами. Приклади насильства щодо ЛГБТ включають позасудові вбивства трансгендерних осіб, «вбивства честі», що були скоєні сім'ями або членами громади, зґвалтування і сексуальне насильство, в тому числі насильство, що мотивоване ненавистю. Наприклад, проект «Транс Моніторинг Вбивств» повідомив у березні 2013, що було скоєно 1123 вбивств транссексуалів у 57 країнах світу протягом 1 січня 2008 року – 31 грудня 2012. Що стосується сексуального насильства над лесбійками, бісексуальними жінками і транссексуалами, ризик зґвалтування може бути навіть вищим за подібний ризик для гетеросексуальних жінок, тому що лесбійки можуть бути спеціальними цілями для карального або виправного зґвалтування. Виправне зґвалтування «явище, при якому чоловіки гвалтують лесбійнок, щоб «перетворити» їх на гетеросексуальних жінок» і це є поширеною формою сексуального насильства щодо жінок ЛГБТ. Насильство за ознакою сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності, як правило вчиняється на ґрунті ненависті. Згідно з міжнародним правом, держави зобов'язані захищати людей від насильства і притягати до відповідальності тих, хто чинить насильство щодо фізичних осіб. МПГПП гарантує кожній людині невід'ємне право на життя. МПГПП, держави-учасниці зобов'язані захищати право на життя (стаття 6). МПГПП також надає кожному право на свободу та особисту недоторканність (стаття 9). Це включає зобов'язання розслідувати всі злочини на ґрунті ненависті та випадків насильства щодо приватних осіб і покарати кожного злочинця.

§ 4. Свобода від катувань, жорстокого, нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження

ЛГБТ-особи піддаються тортурам у багатьох країнах, ці злочини часто здійснюються на ґрунті стигми, пов'язаної з особами ЛГБТ. УВКПЛ пояснює, що сексуальне насильство «може представляти собою тортури, коли воно здійснюється, чи з підбурювання, чи з відома або мовчазної згоди державних посадових осіб». Поліція і працівники в'язниць часто винні у застосуванні тортур щодо осіб ЛГБТ або є співучасниками в процесі надання згоди іншим особам на здійснення тортур. Іншою формою задокументованого катування осіб ЛГБТ є здійснення анального або вагінального дослідження підозрюваних осіб ЛГБТ без їх згоди з метою отримання доказів нетрадиційної сексуальної поведінки. Наприклад, анальне і вагінальне дослідження, яке отримало назву «Випробування Ганьби» в Лівані використовується для вивчення сексуальної поведінки підозрюваного. Ці випробування є однією з форм тортур, вони використовуються правоохоронними органами і суддями та вважаються такими, що принижують гідність. Крім того, в Єгипті у 2002 році, влада використовувала судово-анальні дослідження 52 чоловіків, які були заарештовані за «розпусту» в нічному клубі. Така практика вважається тортурою і посилює дискримінацію та насильство щодо осіб ЛГБТ. Комітет проти тортур (КПТ) пояснює, що «захист певних меншин, маргінальних осіб або населення, особливо на ризик застосування тортур є частиною зобов'язання щодо запобігання катувань та жорстокого поводження». КПТ продовжує пояснювати, що «оскільки зобов'язання випливають з Конвенції, то їх закони на практиці застосовуються до всіх осіб, незалежно від ... сексуальної орієнтації». КПТ роз'ясняє, що забезпечення захисту маргінальних груп, які знаходяться в групі ризику катувань включає в себе «повне судове переслідування і покарання всіх актів насильства та жорстокого поводження щодо цих осіб та забезпечення реалізації інших позитивних заходів профілактики і захисту ... » Спеціальний доповідач щодо тортур пояснює у своїй доповіді щодо лесбіянок, геїв, бісексуалів, транссексуалів і інтерсексуалів, що існує безліч випадків і свідчень

осіб, яким було відмовлено в медичній допомозі, вони зазнавали словесних образ і публічного приниження, змушені були проходити психіатричну експертизу, різні примусові процедури, такі як стерилізація, анальні дослідження, що фінансувалися державою з метою судового переслідування підозрюваних у гомосексуальних відносинах, в тому числі інвазивного обстеження цноти проведеного лікарями, застосування гормональної терапії і операцій з нормалізації геніталій під прикриттям так званої «репаративної терапії». Ці процедури рідко мали медичну необхідність, могли призвести до утворення рубців, втрати сексуальних відчуттів, болю, нетримання сечі і довічної депресії, ці заходи піддані критиці і визнані як ненаукові, потенційно небезпечні та такі, що сприяють стигматизації. Спеціальний доповідач також пояснює, що багато інтерсексуалів і транссексуалів піддаються примусовим процедурам. Часто ці процедури проводяться лише «тому, що особи не відповідають соціально сконструйованим гендерним очікуванням» і тому, що «дійсно, дискримінація за ознакою сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності часто може зробити внесок у процес дегуманізації жертви, що часто слугує необхідною умовою для застосування тортур та жорстокого поводження». Наприклад, діти з атиповою статевою ознакою часто піддаються «незворотній зміні статі, примусовій стерилізації, примусовій нормалізації статевих органів хірургічним шляхом, тим самим ці всі процедури виконуються без їх згоди або згоди їх батьків, намагаючись виправити їх стать». У той час як транссексуали повинні пройти небажану операцію, що підтверджує стать або хірургічну зміну статі в якості попередньої умови, щоб отримати юридичне визнання своєї статі».

Разом с цим можна констатувати непристосованість національних систем охорони здоров'я для задоволення потреб «сексуальних меншин»; не ефективні міжнародні програми охорони здоров'я при вирішенні проблем цих груп. Наприклад, у 2007 році Міжнародна комісія з прав людини, геїв та лесбіянок опублікувала дослідження, в якому проаналізувала, як міжнародне фінансове співтовариство, уряд і НУО не допомагають ЛГБТ представникам, тому що програми з ВІЛ/СНІД не підтримують одностатеві відносини, що призводить лише до подальшої відмови пацієнтам

ЛГБТ в доступі до ефективної профілактики ВІЛ, консультування і тестування, лікування та догляду.

Література.

Комісія ООН з прав людини. Право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я, Доповідь Спеціального доповідача Пола Ханта, E/CN.4/2004/49 (16 лютого 2004 р.).

Amnesty International. Єгипет: поширення репресії проти ВІЛ позитивних загрожує здоров'ю населення: порушення прав це привід сховатися (19 лютого 2008 р.). <http://www.hrw.org/news/2008/02/14/egypt-spreading-crackdown-hiv-endangers-public-health>

Вилетс Дж. «Використання міжнародного права для захисту громадянських прав геїв і лесбіянок у судах Сполучених Штатів». – Журнал Закон і гендер 21 (2005).

ООН, Управління Верховного комісара з прав людини. Народжуються вільними і рівними: сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність в міжнародному праві, HR/PUB/12/06 (2012). <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/BornFreeAndEqualLowRes.pdf>.

Вбивства честі. «Вбивство, що скоюється сім'єю чи общиною проти людини, яка зганьбила сім'ю своїми діями. Вбивство вважається свого роду ритуалом очищення сім'ї від безчестя, що було скоєне особою».

TGEU. «1100 вбитих транссексуалів. Прес-реліз». (березень 2013 р.). http://www.tgeu.org/More_than_1100_trans_murders_reported_in_5_years_TGEU_

Human Rights Watch. «Ми покажемо вам, що ви жінка: насильство і дискримінація по відношенню до чорношкірих лесбіянок і трансгендерних чоловіків в Південній Африці» (2011). <http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/southafrica1211.pdf>.

ООН з прав людини. Доповідь Спеціального доповідача з питання про право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я, A/КПЛ14/20 (27 квітня 2010 р.).

<http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/14session/A.KPJL.14.20.pdf>

ООН, Управління Верховного комісара з прав людини. Народжуються вільними і рівними: сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність в міжнародному праві, HR/PUB/12/06 (2012). <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/BornFreeAndEqualLowRes.pdf>

Приклади порушення прав, зокрема уразливих груп таких як ЛГБТ.

Люди, які живуть з ВІЛ, часто стикаються із упередженим до них ставленням (стигмою) та конкретними діями інших людей, що обмежують права і свободи ЛЖВ (дискримінацією). Багато із ЛЖВ або не знають, у чому саме полягають їхні права та як їх захистити, або зневірені в можливості їх відстоювання. Ця проблема актуальна не лише для України, адже епідемія ВІЛ/СНІД поширилась на всі континенти і в усіх країнах. Усюди, де населення недостатньо чітко уявляє собі основні шляхи передачі ВІЛ-інфекції й те, як вона не передається, де поширені різноманітні міфи щодо цього захворювання, існує підґрунтя для стигми і дискримінації ЛЖВ. Протидіяти СіД і захищати права ЛЖВ покликані неурядові правозахисні організації, зокрема об'єднання людей, які живуть з ВІЛ. Такі організації мають чимало свідчень щодо стигми і дискримінації своїх клієнтів, а також приклади успішного захисту їхніх прав. Але для того, щоб змінити

ситуацію на краще на національному і міжнародному рівнях, важливо мати не лише приклади, а й чіткі показники поширеності стигми і дискримінації на рівні ЛЖВ-спільноти.

З цією метою у 2005 р. кілька авторитетних міжнародних організацій:

Глобальна мережа людей, які живуть з ВІЛ/СНІД, Міжнародне співтовариство жінок, які живуть з ВІЛ/СНІД, Міжнародна федерація планування сім'ї, Об'єднана програма ООН з ВІЛ/СНІД ініціювали проведення інтернаціонального дослідження, яке має назву «Індекс сигми людей, які живуть з ВІЛ». На сьогоднішній день до нього долучились близько 70 країн світу. Одна з них – Україна, яку представляє

БО «Всеукраїнська мережа ЛЖВ». У 2010 р. БО «Мережа» ініціювала проведення першого соціологічного дослідження «Показник рівня стигми ЛЖВ – Індекс Стигми» на території України. Воно було проведене БО «Всеукраїнська мережа ЛЖВ» спільно з Аналітичним центром «Соціоконсалтинг». У 2013 році в Україні у партнерстві БО «Всеукраїнська мережа ЛЖВ» та Аналітичний центр «Соціоконсалтинг» була реалізована друга, а в 2016 році – третя хвиля дослідження за аналогічною методикою.

Вибірка: 1500 респондентів, 12 регіонів України (з 25)

1. Хвиля (2005р) Уразливі групи:

СІН 65%

Ув'язнені 25%

ЛГБТ 7%

Працівник секс-бізнесу 5%

ВПО -

Не належать до жодної з уразливих груп 25%

Друга хвиля (2013р) Уразливі групи:

СІН 54%

Ув'язнені 25%

ЛГБТ 5%

Працівник секс-бізнесу 2%

ВПО -

Не належать до жодної з уразливих груп 39%

Третя хвиля (2016р) Уразливі групи:

СІН 48%

Ув'язнені 20%

ЛГБТ 4%

Працівник секс-бізнесу 1%

ВПО 4%

Не належать до жодної з уразливих груп 46%

Дослідження мало на меті збір інформації та визначення динаміки щодо проявів стигми і дискримінації, реалізації прав людини згідно з досвідом ЛЖВ, у порівнянні з аналогічними дослідженнями 2010 та 2013 років. Для реалізації поставленої мети вирішувалися такі завдання:

- вивчити поширеність різних форм стигматизації та дискримінації ЛЖВ за ознакою ВІЛ-статусу;
- вдосконалити доказову базу для впливу на політику щодо ЛЖВ, впровадження програм, спрямованих на захист їхніх прав та протидію стигматизації і дискримінації за ознакою ВІЛ-статусу;
- визначити динаміку проявів стигми і дискримінації по відношенню до ЛЖВ порівняно з аналогічними дослідженнями, проведеними у 2010 та 2013 рр.

Частота проявів стигматизації та дискримінації ЛЖВ з боку оточуючих поступово зменшується протягом усіх трьох хвиль опитування. Інтегральний показник стигматизації ЛЖВ з боку соціального оточення знижується на 8–12% у кожній із хвиль дослідження порівняно із попередньою: з 51% у 2010 році до 31% у 2016 році. Незважаючи на позитивні зрушення, проблема стигматизації та дискримінації ЛЖВ з боку оточуючих залишається доволі актуальною.

Серед форм стигматизації ЛЖВ з боку оточуючих найбільш поширеними протягом усіх трьох хвиль опитування залишаються плітки, усні образи, переслідування та погрози, а також дискримінація близьких для ЛЖВ людей. І саме за цими показниками спостерігається значима позитивна динаміка протягом усіх трьох хвиль опитування, за рахунок чого здебільшого і відбувається зниження значень інтегрального показника Сід ЛЖВ з боку оточуючих.

У 2016 році фізичного насильства зазнали близько 2% опитаних ЛЖВ, тоді як у 2010 році таких було 4%. Хоча найбільш тяжкі форми дискримінації ЛЖВ, наприклад, фізичне переслідування/погрози або фізичне насильство, зустрічаються рідко, їхні наслідки є вкрай тяжкими. У деяких випадках ЛЖВ навіть змушені змінювати місце проживання, аби захистити себе від фізичних переслідувань.

«Муж меня гнобил, обижал, оскорблял, подымал на меня руки, говорил, что я заразная и никому не нужна... был случай, когда он меня так избил, что я попала в больницу с черепно-мозговой травмой.

Мне сделали операцию, после которой медперсонал очень удивился, что я вообще выжила.» (м. Суми).

«Я очень тяжело все это перенесла. Во-первых, потому что я не ожидала, что у меня будут такие диагнозы, что придется бороться за свою жизнь. Во-вторых, что от меня отвернутся все соседи, друзья и коллеги. Я ведь всю жизнь работала, всю жизнь на людях, и тут так сразу раз – и все, полная изоляция. Ты – непригодна, никому не нужна.» (м. Харків)

«З поламанною ногою «швидка» мене привезла в лікарню, де я повідомила лікарям про свій ВІЛ-статус. Мені наклали гіпс і сказали, що я маю лікуватись за місцем проживання. Повідомили, що мені потрібна операція, але її ніхто робити не буде, оскільки я ВІЛ-інфікована. Мене відправили додому. Через три дні нога розпухла і дуже боліла. Я викликала «швидку», яка доставила мене в ту ж лікарню. Протягом двох годин приймалося рішення щодо моєї госпіталізації... В палаті окрім мене лежали ще три жінки. До однієї з них зайшла санітарка.... Після цього лікар перевів цю пацієнтку в іншу палату, а на наступний день перевели і решту.» (м. Львів)

Показник рівня стигми ЛЖВ – Індекс Стигми 2016. – К. : Видавництво «Фенікс», 2017. – 8 с.

Тема 5. Міжнародні та регіональні стандарти у сфері прав людини, що пов'язані зі здоров'ям ЛГБТ. Європейський досвід. Зобов'язання держав, що приєдналися

- 1. Підтвердження гендерної ідентичності ЛГБТ-осіб в державних документах. Право на отримання медичних послуг.*
- 2. Адаптація політики у сфері охорони здоров'я до потреб ЛГБТ-осіб.*
- 3. Деякі аспекти державних зобов'язань, пов'язаних з правом на здоров'я.*

§ 1. Підтвердження гендерної ідентичності ЛГБТ-осіб в державних документах

Надання особам можливість заявити про свою гендерну ідентичність в державних документах та інших адміністративних процедурах, необхідно для досягнення найвищого, досяжного рівня здоров'я цих осіб. Відстоювання права на приватне життя. Можливість змінити свій правовий статус ЛГБТ особам зумовлена тим, щоб не піддаватися незаконній дискримінації, пригнобленням та нанесення психологічної шкоди. Принцип гендерної ідентичності в державних документах був поставлений під сумнів у ряді судів, в тому числі і в Європейському суді з прав людини. У різних випадках суд вирішив питання, що має безпосереднє відношення до здійснення права на найвищий досяжний рівень здоров'я осіб ЛГБТ, хоча це, як правило, було досягнуто за рахунок реалізації права на приватне життя. Наприклад, у випадку Гудвін проти Великобританії та І. проти Великобританії, суд постановив, що відмова уряду Сполученого Королівства визнати післяопераційну стать двох транссексуальних жінок носить дискримінаційний характер і порушує їх право на приватне життя і право на сім'ю»

Право на отримання медичних послуг.

Окремим аспектом ЛГБТ здоров'я є право на отримання відповідних гендерно підтверджуючих медичних послуг, передбачених державою у повному обсязі. До них належить свобода змінювати свою стать за допомогою медичних процедур. Розглядаючи зміст права на здоров'я для транссексуалів варто зауважити, що відсутній закон який врегулював би усі правові аспекти пов'язані зі зміною статі. Європейський суд з прав людини описує випадок зміни статі з жіночої на чоловічу і в процесі зміни пацієнт не в змозі завершити своє перетворення через відсутність нормативно-правового регулювання даної процедури. Державою прийнято закон, що надає право змінити стать транссексуалів і отримати документи підтверджуючих зміну статі, та не врегульовано порядок і умови такої зміни. У той час як пацієнт, зазнавши часткової операції, не зміг отримати доступ до повної операції по зміні статі, і отже не зміг змінити документи, що відображають зміну його статі. Пацієнт стверджував, що: «Тривала нездатність завершити гендерну операцію по зміні статі залишила його з постійним відчуттям особистої неадекватності і нездатності прийняти своє тіло, що зумовлює смуток і розчарування. Крім того, через відсутність визнання його сприйнятої до-операційної ідентичності, заявник постійно переживає тривогу, страх, збентеження і приниження в своєму повсякденному житті. Йому прийшлося пережити ворожість і глузування громадськості. Отже, він повинен був вести майже замкнутий спосіб життя, уникав ситуацій, в яких він міг розкрити свою первинну ідентичність, особливо при необхідності забезпечити свою особисту безпеку. Це призвело до постійного стану депресії з суїцидальними нахилами».

Випадок I. проти Сполученого Королівства, заява №25680/94 (11 липня 2002 р.). <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-60595>.

Суд постановив, що відсутність законодавства яке б детально регламентувало усі аспекти реалізації права на здоров'я для транссексуалів є причиною порушення права заявника на приватне життя. Дійсно, суд зазначив, що у випадку Литви, необхідно внести зміни до Цивільного кодексу для того, щоб захистити право на здійснення повної гендерної операції по зміні статі, а також

виділити бюджетні кошти, щоб полегшити реалізацію цього права. Крім того, Європейський суд з прав людини розглянув питання про можливість фінансування перехідних процедур. Європейський суд заявив, що свобода у визначенні власної гендерної ідентичності є «одним із предметів першої необхідності самовизначення». Наведене твердження Європейського суду з прав людини міститься у рішенні 2003 року, в якому суд ухвалив, що Німеччина не поважає свободу визначення гендерної ідентичності (частина права на недоторканність приватного життя), у випадку, коли цивільний суд відмовив у зверненні жінки до компанії медичного страхування, про відшкодування витрат на зміну статі. Це можна було б розглядати як частину позитивного зобов'язання, сприяти самовизначенню гендерної ідентичності, в тому числі шляхом фінансування відповідних процедур закладами охорони здоров'я.

Права представників ЛГБТ спільноти постійно порушуються, в результаті чого їх фізичне або психічне здоров'я перебуває під загрозою через їх дійсну сексуальну орієнтацію, або гендерну ідентичність. Лесбійки, геї, бісексуали, транссексуали і інтерсексуали були атаковані, затримані, закатовані, вбиті, засуджені на смерть, направлені до медичних та психіатричних закладів, піддані терапії через використання електрошоку або були примусово зґвалтовані. Гермафродитизм людей, особливо тих, які мають явні атипові анатомічні особливості, були піддані оперативному втручанню проти їх волі, наприклад «виправлення неоднозначних геніталій». Представників ЛГБТ спільноти не визнають як розмаїту групу споживачів медичних послуг з особливими потребами в результаті чого вони отримують відмову у доступі до повної реалізації права на найвищий досяжний рівень здоров'я. Права представників ЛГБТ часто порушуються ґрунтуючись лише на ЛГБТ-статусі, який має вагомий вплив на їх здоров'я. Наприклад, ЛГБТ-особи змушені страждати від порушень права на недоторканність приватного життя, права на освіту, права на сімейне життя, житлово-трудові права, зокрема, коли вони піддаються дискримінації за ознакою своєї сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності.

Література.

Охорона здоров'я і права людини: ресурсний посібник © 2015 Центр здоров'я та прав людини імені Франсуа-Ксав'є Баню та Фонд відкритого суспільства. http://medicallaw.org.ua/fileadmin/user_upload/PDF/%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%BE%D1%80%D1%81/%D0%A0%D0%B5%D1%81%D0%BE%D1%80%D1%81_%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B4%D1%96%D0%BB_8.pdf

§ 2. Адаптація політики у сфері охорони здоров'я до потреб ЛГБТ-осіб

Ще один важливий момент, який може негативно вплинути на здоров'я ЛГБТ осіб це нездатність адекватно враховувати їх конкретні потреби і відсутність адаптація системи охорони здоров'я, в тому числі не проведення навчання медичних працівників, з метою більш чутливого сприйняття проблем ЛГБТ спільноти.

Потреби сексуального та репродуктивного здоров'я, фертильності, неправильне розуміння проблем одностатевих пар. «гендерно-відповідні послуги» для транссексуалів або інтерсексуалів. Урядовці, приймаючи закони не в змозі визначити пріоритети цієї конкретної групи споживачів медичних послуг, а також інших представників ЛГБТ спільноти.

Наприклад, деякі медичні працівники зосереджені на лікуванні особистості хворого, а не його тіла. Крім того, геї та лесбійки «не отримують достатньої уваги», коли постає необхідність у врахуванні їх унікальних медичних потреб. Наприклад, потреби сексуального та репродуктивного здоров'я, фертильності, неправильне розуміння проблем одностатевих пар. Крім того, транссексуали нашкоджуються на перешкоди у доступі до «гендерно-відповідних послуг» які можуть бути складними, приміром, страхова компанія відмовляється оплатити гендерні послуги для транссексуалів або інтерсексуалів. Урядовці, приймаючи закони не в змозі визначити пріоритети цієї конкретної групи споживачів медичних послуг, а також інших представників ЛГБТ спільноти. У той час як національні системи охорони здоров'я часто не призначені для задоволення потреб «сексуальних меншин», а також міжнародні програми охорони здоров'я є не ефективними при вирішенні проблем цих

груп. Наприклад, у 2007 році Міжнародна комісія з прав людини, геїв та лесбіянок опублікувала дослідження, в якому проаналізувала, як міжнародне фінансове співтовариство, уряд і НУО не допомагають ЛГБТ представникам, тому що програми з ВІЛ/СНІД не підтримують одностатеві відносини, що призводить лише до подальшої відмови пацієнтам ЛГБТ в доступі до ефективної профілактики ВІЛ, консультування і тестування, лікування та догляду. «Пересування гори», так група описала боротьбу з розробки ВІЛ програм для вирішення проблем дискримінації геїв, що, відповідно, погіршує кризу ВІЛ/СНІД в Африці та в інших місцях. Правозахисники і лікарі-практики в рамках системи охорони здоров'я нездатні захистити право на здоров'я ЛГБТ осіб, оскільки «право людини розвивається ... а питання сексуальності намертво залишаються схованими». Навіть у випадку розвитку прав людини продовжується маргіналізація ЛГБТ представників, в результаті чого права ЛГБТ осіб не реалізуються у повному обсязі

Література.

Випадок І. проти Сполученого Королівства, заява №25680/94 (11 липня 2002 р.). <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-60595>

§ 3. Деякі аспекти державних зобов'язань, пов'язаних з правом на здоров'я

26 березня 2007 р. принципи Джокьякарти прав людини щодо сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності. Дані принципи всебічно визначають права усіх людей, незалежно від їх сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності та ідентифікації відповідних зобов'язань передбачених міжнародним правом. Джокьякартські принципи були підписані 29 міжнародними експертами з прав людини, після роботи над проектом та проведенням семінаром, організованого Міжнародною комісією юристів і Міжнародною службою з прав людини.

Принципи 17 і 18 передбачають право на найвищий досяжний рівень здоров'я і захист від медичних зловживань. Принцип 17

передбачає, що: «Кожна людина має право на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я, без дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності. Сексуальне і репродуктивне здоров'я є фундаментальним аспектом цього права».

Наведений принцип охоплює декілька аспектів державних зобов'язань, пов'язаних з цим правом, а саме:

1. Зобов'язання застосовувати законодавчі та інші заходи для забезпечення права на охорону здоров'я та доступу до медичної допомоги;

2. Захист конфіденційної інформації;

3. Проектування і розробка ресурсів охорони здоров'я, програм з поліпшення стану здоров'я людей та подолання дискримінації проти ЛГБТ осіб;

4. Потреба в інформованій згоді та можливості приймати самостійні рішення щодо медичного втручання та методів лікування;

5. Недискримінація та повага сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності в сексуальному здоров'ї, освіті, профілактиці, догляді та лікуванні, в тому числі робота з найближчими родичами;

6. Полегшення доступу до лікування у зв'язку зі зміною статі;

7. Прийняття політичних рішень і освітніх програм необхідних для підготовки медичних працівників щодо покращення лікування ЛГБТ осіб.

Принцип 18 передбачає: «Ніхто не може бути примушений до проходження будь-якого медичного або психологічного лікування, процедури, дослідження, або госпіталізації на підставі сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності. Незважаючи на будь-які зворотні класифікації, сексуальна орієнтація або гендерна ідентичність не є, сама по собі, медичним показанням і не підлягає лікуванню».

Зобов'язання держав, зокрема:

1. Вжити необхідні законодавчі та інші заходи для забезпечення захисту осіб від необґрунтованих медичних втручань, зокрема здійснення незворотних змін в тілі дитини через спробу нав'язати гендерну ідентичність;

2. Створити механізми захисту дітей з метою зниження ризику лікарських зловживань;

3. Забезпечити захист ЛГБТ осіб від неетичних чи примусових медичних дослідів або проведення наукових досліджень, і згортання програм фінансування, які дозволили подібні зловживання;

4. Медичне і психологічне лікування не повинно бути спрямоване на сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність в якості патології.

Дані положення закріплені в Джокьякартських принципах пояснюють те, що міжнародні права людини можуть бути застосовані в конкретному контексті поваги та захисту права на здоров'я для ЛГБТ осіб.

Кожна людина має право на свободу переконань і вільне вираження, незалежно від сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності. Це включає вираження особистості за допомогою мови, поведінки, одягу, фізичних особливостей, вибору імені, або будь-яким іншим способом, а також свободу пошуку, одержання і поширення інформації та ідей будь-якого типу, зокрема і по відношенню до прав людини, сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності, за допомогою будь-яких засобів незалежно від державних кордонів.

Держави повинні:

- Прийняти всі необхідні законодавчі акти, застосовувати адміністративні та інші заходи для повної реалізації свободи думок і слова, поваги до прав і свобод інших осіб без дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності, включаючи отримання і передачу інформації та ідей, що стосуються сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності, а також адвокацію юридичних прав, публікацію матеріалів, мовлення, організація або участь у конференціях та розповсюдження і доступ до інформації про безпечний секс;

- Переконатися в тому, що діяльність і організація ЗМІ, яка регулюється державою є плюралістичною і недискримінаційною щодо питань сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності, і що прийом на роботу та просування по роботі відбувається без

дискримінації щодо сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності;

- Прийняти всі необхідні законодавчі акти, застосувати адміністративні та інші заходи для забезпечення повного здійснення права на вираження особистості чи індивідуальності, в тому числі за допомогою мови, поведінки, одягу, фізичних особливостей, вибір імені або будь-яким іншим способом;

- Переконатися в тому, що поняття громадського порядку, суспільної моралі, здоров'я населення та громадської безпеки не обмежуються на дискримінаційній основі, будь-які намагання поширити свободу думки і слова, що підтверджує різноманіття сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності;

- Переконатися в тому, що здійснення свободи думки і слова не порушує прав і свобод осіб різної сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності;

- Переконатися в тому, що всі особи, незалежно від сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності мають рівний доступ до інформації та ідей, а також до участі у публічних дебатах.

Література:

Міжнародна комісія юристів (МС). Принципи Джокьякарти: застосування міжнародного права людини щодо сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності (березень 2007 р.). <http://www.yogyakartaprinciples.org/>

Приклади судових рішень

Рішення великої палати у справі "Крістіна Гудвін проти сполученого королівства" Комюніке Секретаря Суду

У рішенні, ухваленому в Страсбурзі 11 липня 2002 року у справі "Крістіна Гудвін проти Сполученого Королівства" (Christine Goodwin v. the United Kingdom) (заява N 28957/95), Європейський суд з прав людини одногосно постановив:

- що було допущено порушення статті 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя) Європейської конвенції з прав людини ([995_004](#));

- що було допущено порушення статті 12 (право на шлюб і створення сім'ї);

– що жодного питання за статтею 14 (заборона дискримінації) не постає;

– що було допущено порушення статті 13 (право на ефективний засіб правового захисту).

Суд одноголосне постановив, що висновок про наявність порушення становить достатню справедливу сатисфакцію за завдану заявниці нематеріальну шкоду, і присудив заявниці 39 000 євро за судові витрати.

1. Основні факти

Заявниця – Крістіна Гудвін (Christine Goodwin), громадянка Великої Британії. 1937 року народження, після операції зі зміни статі стала жінкою-трансесекуалом.

Заявниця скаржилася на те, що в неї були проблеми і вона зазнавала сексуального домагання на роботі до та після зміни своєї статі. Нещодавно у неї виникли труднощі зі сплатою внесків до фонду державного страхування (ФДС). Оскільки юридичне вона й надалі залишається чоловіком, вона повинна продовжувати сплату страхових внесків до 65-річного віку. Якби її визнали жінкою, тоді ще в квітні 1997 року, коли їй виповнилося 60 років, їй вже не треба було сплачувати такі внески. Вона мусила спеціально потурбуватися про подальшу сплату внесків до ФДС безпосередньо в особистому порядку, щоб уникнути запитань, які виникають у працедавців у зв'язку з цією аномалією. За її твердженням, збереження за нею того самого номера платника внесків до ФДС означає, що її працедавець може виявити, що вона раніше працювала у нього під іншим прізвищем і належала до іншої статі, через що вона відчуватиме зняквітіння і зазнаватиме приниження.

2. Процедура і склад Суду

Заяву подано до Європейської комісії з прав людини 5 червня 1995 року. 1 грудня 1997 року її оголошено прийнятною. 1 листопада 1998 року справу передано до Європейського суду з прав людини. 11 вересня 2001 року палата Суду (третья секція) відмовилася від своєї юрисдикції стосовно розгляду справи на користь Великої палати, і 20 березня 2002 року відбулося слухання.

Судове рішення постановлене Великою палатою, до складу якої увійшло 17 суддів:

Люціус Вільдхабер (Luzius Wildhaber, Швейцарія), Голова Суду

Жан-Поль Коста (Jean-Paul Costa, Франція)
Ніколас Братца (Nicolas Bratza, Британія)
Елізабет Палм (Elizabeth Palm, Швеція)
Люціус Кафліш (Lucius Caflisch, Швейцарія)
Різа Тюрмен (Riza Turmen, Туреччина)
Франсуаза Тюлкен (Francoise Tulkens, Бельгія)
Карел Юнгвірт (Karel Jungwiert, Чехія)
Марк Фішбах (Marc Fischbach, Люксембург)
Володимир Буткевич (Volodymyr Butkevych, Україна)
Ніна Важич (Nina Vajick, Хорватія)
Джон Хедіган (John Hedigan, Ірландія)
Ханна Софія Грев (Hanne Sophie Greve, Норвегія)
Андрас Бака (Andras Baka, Угорщина)
Крістак Трая (Kristaq Traja, Албанія)
Міндія Угрекхелідзе (Mindia Ugrekhelidze, Грузія)
Антонелла Мулароні (Antonella Mularoni, Сан-Маріно),
а також Пол Махоуні (Paul Mahoney), Секретар Суду.

3. Стилий виклад судового рішення Оскарження

Заявниця скаржилася на відсутність юридичного визнання зміни нею своєї статі шляхом операції і стосовно юридичного статусу транссексуалів у Сполученому Королівстві. Зокрема, вона скаржилася на поводження з нею при вирішенні питань працевлаштування, соціального забезпечення і пенсії, а також на відсутність можливості взяти шлюб. Вона посилалася на статті 8, 12, 13 і 14 Конвенції ([995_004](#)).

Рішення Суду

Хоча заявниця перенесла операцію зі зміни статі, що здійснюється в національній установі охорони здоров'я, і хоча в суспільстві вона жила як жінка, з юридичного погляду вона залишалася бути чоловіком. Це мало наслідки для її життя, де стать має юридичну значущість у таких сферах, як пенсійне забезпечення, вік звільнення на пенсію тощо. Серйозне втручання в її приватне життя також сталося внаслідок конфлікту між суспільною реальністю і законом, через що транссексуала потрапляють у ненормальне становище, в якому вони можуть відчувати уразливість,

приниження і депресію. Хоча остаточних висновків стосовно причини транссексуалізму немає, Суд вважав важливішим те, що це явище вже визнано в багатьох країнах і такі проблеми розв'язуються в медичному порядку. Суд визнав непереконливим те, що нездатність транссексуала набути всіх біологічних характеристик має вирішальне значення. Існують очевидні і безперечні докази подальшої міжнародної тенденції на користь не лише зростання соціального визнання транссексуалів, а й юридичного визнання нової статі особи післяопераційних транссексуалів. У розпорядженні Суду не було жодних матеріалів, які свідчили б, що треті сторони можуть зазнати матеріальної шкоди внаслідок тих чи інших можливих змін у системі реєстрації народження, які могли б відбутися після офіційного визнання можливості зміни людиною своєї статі. Було взято до уваги, що нині Уряд обговорює пропозиції стосовно реформи системи реєстрації актів цивільного стану, щоб уможливити внесення змін до вже існуючих даних цивільного статусу.

Хоча труднощі заявниці і ненормальність її становища як післяопераційного транссексуала не набули ознак щоденного втручання, якого зазнавав заявник у справі "В. проти Франції" (В. v. France) (рішення від 25 березня 1992 року, серія А, N 232), Суд наголосив, що повага до людської гідності і свободи людини становлять основну суть Конвенції ([995_004](#)). Зокрема, у світлі статті 8 Конвенції, в якій поняття особистої автономії є важливим принципом, на якому ґрунтується тлумачення її Гарантій, забезпечується захист особистої сфери кожного індивіда, включно з правом визначати конкретні дані своєї особи як окремої людської істоти. У ХХІ столітті право транссексуалів на особистий розвиток та на фізичну і моральну безпеку, яке повною мірою здійснюється іншими людьми в суспільстві, вже не може вважатися дискусійною проблемою, яку можна розв'язати лише зі спливом певного часу, що дало б змогу краще з'ясувати дотичні до цієї проблеми питання. Визнання такої оцінки в Сполученому Королівстві можна знайти в доповіді Міжвідомчої робочої групи з питань транссексуалізму та в рішенні апеляційного суду "Беллінгер проти Беллінгера" (Bellinger v. Bellinger) (EWCA Civ 1140 [2001]).

Хоча Суд реально оцінює важливі наслідки, до яких неминуче призвела б будь-яка суттєва зміна в зазначеній системі, не лише у сфері реєстрації актів про народження, а й, наприклад, у сфері доступу до архівних документів, сімейного права, встановлення батьківства, успадкування, соціального забезпечення і страхування, такі проблеми зовсім не є неподоланими, про що свідчать пропозиції робочої групи, фактично жодної конкретної чи суттєвої перешкоди суспільним інтересам чи можливості завдання шкоди цим інтересам внаслідок якої-небудь зміни в статусі транссексуалів продемонстровано не було, і, стосовно інших можливих наслідків, Суд дійшов висновку, що є підстави очікувати і від суспільства толерантного ставлення до певних незручностей і надання людям можливості жити з почуттям власної гідності і значущості відповідно до статевої ідентичності, яку вони обрали за рахунок великої особистої ціни. Незважаючи на неодноразові зауваження Суду з 1986 року (востаннє це було в 1998 році) стосовно важливості подальшого вирішення питання необхідності відповідних юридичних заходів у зв'язку з науковими і суспільними тенденціями, Уряд-відповідач нічого реально не зробив. Виходячи з наведених вище міркувань, Суд встановив, що Уряд-відповідач уже не має права заявляти про перебування цього питання в межах його свободи розсуду, за винятком лише відповідних засобів здобуття визнання права, гарантованого Конвенцією ([995_004](#)). Суд дійшов висновку, що питання забезпечення справедливої рівноваги, основоположної вимоги Конвенції, тепер має, безперечно, вирішуватися на користь заявниці. Отже, було допущено неповагу до її права на приватне життя, тобто порушено статтю 8. Хоча це факт, що право, чоловіка і жінки на шлюб прямо гарантується чітким формулюванням статті 12, Суд визнав, що на час, про який ідеться у цій справі, це формулювання не обмежувало визначення статі виключно на підставі біологічних критеріїв. З часу прийняття Конвенції ([995_004](#)) у сфері інституту шлюбу відбулися значні соціальні зміни. Відчутні зміни в цій сфері також викликані досягненнями медицини та науки в дослідженні феномена транссексуалізму. Розглянувши справу у світлі статті 8, Суд встановив, що критерій відповідності біологічних чинників уже не може бути вирішальним у позбавленні юридичного визнання зміни статі післяопераційних

транссексуалів. Існують інші важливі чинники – визнання медичними колами та установами охорони здоров'я в Договірних державах проблеми розладів статевої ідентичності; застосування медичних засобів, серед них і хірургічних, для асиміляції ознак статі людини, наскільки це можливо, відповідно до того, якої статі вона усвідомлює себе сама; а також взяття транссексуалом на себе тієї соціальної ролі, яку передбачає визначена ним стать.

Однак, оскільки гарантоване статтею 8 право на повагу до приватного життя не охоплює всіх питань, що постають у світлі статті 12, коли конкретно зазначаються умови, встановлені національними законами, Суд мав далі розглянути, чи обмежує в цій справі саму суть права на шлюб положення національного законодавства, за яким вважається, що людина має ту стать, яку було зареєстровано при її народженні. У зв'язку з цим Суд вважає нещирим твердити про те, що післяопераційні транссексуали не позбавлялися права на шлюб, оскільки, згідно із законом, у них залишається можливість одружитися з особою їхньої колишньої протилежної статі. Заявниця в цій справі жила як жінка і мала бажання одружитися лише з чоловіком. Оскільки у неї не було можливості це зробити, вона мала право заявити, що порушено саму суть її права на шлюб. Хоча тих країн, які дозволили одруження транссексуалів відповідно до визначеної ними статі, менше, ніж тих, що визнали зміну самої статі, Суд встановив, що цей факт не є підставою залишити вирішення цього питання повністю в межах свободи розсуду Договірних держав. Це було б рівнозначно висновку про те, що низка альтернатив, якими може скористатися Договірна сторона, включає фактичну заборону будь-якого здійснення права на шлюб. Свобода розсуду не може сягати так далеко. Хоча саме Договірна сторона має визначати, зокрема, умови належного оформлення зміни статі особою, яка домагається юридичного визнання її транссексуалом, а також чинну процедуру оформлення майбутнього шлюбу (включаючи, наприклад, інформацію, яка має подаватися гаданому подружжю). Суд визнав, що немає підстав для позбавлення транссексуалів можливості здійснювати право на шлюб за тих чи інших обставин. Суд дійшов висновку, що було допущено порушення статті 12.

Суд зауважив, що суть скарг заявниці, які вона подала з посиланням на статтю 14 Конвенції (995_004), полягає у відсутності юридичного визнання зміни статі післяопераційних транссексуалів. Ці питання вже було розглянуто у світлі статті 8, внаслідок чого зроблено висновок про наявність порушення цього положення. За цих обставин Суд встановив, що жодного окремого питання на підставі статті 14 не постає і окремого висновку не потребується. Рішення, які вже були ухвалені в подібних справах органами Конвенції (995_004), свідчать про те, що статтю 13 не можна тлумачити як таку, що вимагає наявності засобу правового захисту від таких умов національного права, оскільки в іншому разі Суд встановлював би стосовно Договірних сторін вимогу інкорпорувати Конвенцію. Отже, оскільки до 2 жовтня 2000 року, коли набрав чинності Закон 1998 року про права людини, в національному праві жодного засобу правового захисту не існувало, скарги заявниці не відповідали цьому принципіві. Після цієї дати заявниця могла б звернутися зі своїми скаргами до національних судів, які мали б змогу скористатися низкою відповідних засобів задоволення таких скарг. З огляду на такі обставини, жодного порушення статті 13 допущено не було.

Література.

Випадок I. проти Сполученого Королівства, заява №25680/94 (11 липня 2002 р.). <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-60595>

О'флахерті М., Дж. Фішер «Сексуальна орієнтації, гендерна ідентичність та міжнародне право людини: Джекьякартські принципи». – Закон про права людини, огляд (2008): 207–248

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (МПЕСКП). Стаття 12 (1): Міжнародна комісія юристів (МС), Сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність: посібник (2008). – Глава 8: право на здоров'я.

Комітет з економічних, соціальних і культурних прав (КЕСКП). Зауваження загального порядку № 14, Е/С.12/2000/4 (11 серпня 2000 р.).

Комітет з економічних, соціальних і культурних прав (КЕСКП). Зауваження загального порядку № 20, E/C.12/GC/20 (2 липня 2009 р.).

ООН з прав людини. Тунен проти Австралії, повідомлення № 488/1992, ССРР/С/50/Д/488/1992 (31 березня 1994 р.).

Тема 6. Толерантність як прояв поваги до сексуальної орієнтації і гендерної ідентичності людини. Європейський досвід

- 1. Ідея та поняття толерантності.*
- 2. Гендерна толерантність на рівні міжнародно-правових механізмів.*
- 3. Дискримінація та нетолерантність, їх форми.*

§ 1. Ідея та поняття толерантності

Толерантність (tolerance) – поважання, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості; це, передусім, активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини; обов'язок сприяти утвердженню прав людини, плюралізму (в тому числі культурного плюралізму), демократії та правопорядку. Толерантність можна розуміти як партнерство у спілкуванні, як суб'єкт-суб'єкту взаємодію (І. Бех, А. Петровський); як формування культури діалогу (М. Бахтін, В. Біблер); як формування установок толерантної свідомості (О. Асмолов, Г. Солдатова, Л. Шайгерова); як здатність індивіда без заперечення та протидії сприймати чужі думки, стиль життя, характер поведінки та інші особливості, що в сумі складає основу відмови від агресії (С. Бондирева, Д. Колесов). Вперше «толерантність» з'являється в латиській мові, в якій існують два дієслова зі значенням «терпіти»: «pati» і «tolerantia». Перше означає смирення, терпіння, друге – не просто смиренне терпіння, а як стійка активна позиція людини, добровільне перенесення страждань. Саме поняття «толерантність» увійшло в науковий ужиток у XVI ст. за часів Нантського едикту 1598 р.

На початку XXI століття проблема толерантності набула особливої актуальності у зв'язку із процесом глобалізації, що зіштовхує релігійні, національні і етнічні ідентичності різних

культур і народів. Формування громадянського суспільства неможливе без відповідного усвідомлення фундаментальних цінностей демократії. Однією з основних таких цінностей є цінність толерантності. Проблема толерантності сьогодні – одна з центральних проблем як глобального, так і національного порядку.

Толерантність – це визнання легітимності законних інтересів іншого, що не розходяться з мораллю, і відвертість по відношенню до його досвіду, готовність до діалогу і до розширення власного досвіду у цьому випадку.

Типологізація толерантності:

1) гендерна толерантність – неупереджене ставлення до представників іншого полу, неприпустимість апріорного приписування людині недоліків іншого полу, відсутність ідей про перевагу одного полу над іншим;

2) вікова толерантність – неупередженість до апріорних “недоліків” людини, пов’язаних з її віком. Вікова толерантність цілком може поєднуватися із прийнятою у багатьох культурах повагою до осіб похилого віку;

3) освітня толерантність; очевидно, що даний тип толерантності має відношення до побутової сфери і не пов’язаний з обговорюваним питанням, де рівень освіти суб’єктів права є вирішальним чинником;

4) міжнаціональна толерантність – ставлення до представників різних націй, здатність не переносити недоліки і негативні дії окремих представників національності на інших людей, ставитися до будь-якої людини з позиції “презумпції національної невинності”;

5) расова толерантність – відсутність упереджень до представників іншої раси;

6) релігійна толерантність – ставлення до догматів різних конфесій, релігійності з боку віруючих і невіруючих, представників різних професійних груп;

7) географічна толерантність – неупередженість до жителів невеликих або провінційних міст, сіл і інших регіонів з боку столичних жителів і навпаки;

8) міжкласова толерантність – терпиме ставлення до представників різних майнових шарів – багатих до бідних, бідних до багатих.

9) фізіологічна толерантність – ставлення до хворих, інвалідів, фізично неповноцінних, осіб із зовнішніми недоліками і т.д.;

10) політична толерантність – ставлення до діяльності різних партій і об'єднань, висловлювань їх членів і т.д.;

11) сексуально орієнтована толерантність – неупередженість стосовно осіб з нетрадиційною сексуальною орієнтацією;

12) маргінальна толерантність (толрантність стосовно маргіналів) – ставлення до бомжів, жебраків, наркоманів, алкоголікв, ув'язнених і т.д.

Види толерантності та інтолерантності за ієрархічним принципом сходження від першого до другого:

а) протекціоністська толерантність – полягає в тому, що суб'єкт толерантності (інститут, організація або індивід) не тільки абсолютно неупереджено ставиться до об'єкта, але й робить усе можливе, щоб допомагати тим організаціям або групам людей, які, на його думку, зазнають інтолерантного ставлення з боку суспільства в цілому або його окремих сегментів; надає квоти для одержання роботи або зарахування у вищий навчальний заклад представникам певних етнічних меншостей; допомагає людям, які є об'єктами інтолерантних відносин через свої політичні погляди, фізичні недоліки **або сексуальну орієнтацію** і т.д.; якщо суб'єктом даного типу толерантності виступає індивід, то можна говорити про його високі моральні якості, вищі прояви емпатії, жалю і т.д.; якщо ж суб'єктом протекціоністської толерантності є держава або окремі її інститути, насамперед ті, які розподіляють матеріальні блага, то тут можуть виникнути серйозні дискусії, пов'язані із суперечністю між принципами толерантності і соціальної справедливості;

б) ціннісна толерантність – це система цінностей і зразків поведінки, пов'язана з неухильно твердим слідуванням принципам толерантності; система цінностей повинна включати неупереджене ставлення до представників інших соціально-демографічних груп і готовність прийняття висловлювань і поведінкових актів, відмінних від власних;

в) прихована інтолерантність – суб'єкт розуміє важливість принципів толерантності і небезпеку або моральну неадекватність декларації ідей інтолерантності або інтолерантних дій, але в силу внутрішніх симпатій і антипатій, власних настанов і поглядів ставиться упереджено до представників різних соціально-демографічних груп; його ставлення і висловлення носять явно непублічний характер і не можуть впливати на суспільні настрої і дії;

г) вербальна інтолерантність – суб'єкт вважає за можливе і іноді навіть необхідними публічні висловлення стосовно представників тих або інших соціально-демографічних груп; він вважає неможливим для себе які-небудь публічні дії – насильство, заборони і т.д., але не вважає за необхідне приховувати свої погляди;

д) агресивна поведінкова інтолерантність – суб'єкт вважає виправданим підготовку і здійснення певних дій, спрямованих на заборону, обмеження діяльності або насильство стосовно об'єкта інтолерантності; ці дії пояснюються його розумінням соціальної справедливості, сильним ступенем відчуження від об'єкта, низьким рівнем правової культури; нерідко така поведінка пов'язана з певним рівнем соціалізації або навіть настановами на девіантну або кримінальну поведінку; у тому випадку, коли суб'єктом є інститут, це пов'язано з певною державною політикою тоталітарного суспільства.

Також можна виділити рівні існування толерантності: *цивілізаційний, міжнародний, етнічний, соціальний, індивідуальний.*

Толерантність цивілізаційна (або соціокультурна) передбачає ненасильство у контактах різних культурних світів (цивілізацій). Тому соціокультурний (цивілізаційний) вимір толерантності, як найзагальніший рівень її існування, є умовою творчого розвитку “культури світу” (термін ЮНЕСКО) у сучасності.

Толерантність у міжнародних відносинах є умовою співпраці і мирного співіснування держав незалежно від їхніх розмірів, економічного розвитку, етнічної чи релігійної приналежності їхнього населення. Етнічна толерантність є основним засобом досягнення гармонії національних відносин у мультинаціональних суспільствах, тому що базується на визнанні того факту, що за

відмінностями криється суттєва подібність. Соціальна толерантність, яку можна визначити як ненасильницьке, поважне ставлення до різних соціальних груп, є гармонізацією відносин у суспільстві. На індивідуальному рівні толерантність є добродійністю, тобто нормою поведінки відповідальної особистості. Толерантність стосовно людей, які відрізняються від нас своїми поглядами і звичками, вимагає розуміння того, що істина не може бути простою, що вона багатогранна і що існують інші погляди, здатні пролити світло на ту чи іншу її сторону. Саме цей рівень існування толерантної свідомості виступає фундаментом будь-якої терпимості у суспільстві.

Таким чином, толерантність є базовою цінністю відкритого суспільства. Відкритість суспільства своїм власним змінам та інноваціям означає одночасно і відкритість його назовні, іншим культурним нормам і принципам. Тому толерантність, критичне мислення, свобода і відповідальність особистості у відкритому суспільстві пов'язані один з одним, становлять фундамент демократії і створюють умови розвитку, руху суспільства вперед.

Застосування терміна “толерантність”, як уявляється, зумовлено його сильною, активною формою, правовим, суспільно-політичним, моральним принциповим характером. Він визначає соціокультурний рівень міжособової і міжгрупової взаємодії. Сімейні, дружні, сусідські, інтимні відносини характеризуються, як правило, терміном “терпимість”. Поняття ж “толерантність” в етичній і політичній лексиці включає морально-правовий та державний аспекти. В умовах інтенсивного інтеграційного світового процесу взаємопроникнення різних культур толерантність набуває ознак загальновизнаного державного принципу, яким необхідно керуватися, щоб успішно розвивати конструктивні взаємини між державними, політичними і військовими блоками, організаціями на правових, цивілізованих принципах. Призначення толерантності як правового і державного принципу полягає в юридичній пошані прав людини, їх визначенні як основних прав (особисті права, свободи, політичні, соціальні, культурні) або як фундамент, що визначає державні цілі (свобода, демократія і т.д.)

§ 2. Гендерна толерантність на рівні міжнародно-правових механізмів

Толерантність є нормою сучасного цивілізованого світу. Як така вона прокламована Декларацією принципів толерантності, затвердженою Резолюцією Генеральної Конференції ЮНЕСКО 16 листопада 1995 року.

На рівні ООН за останні роки розроблено чимало документів, спрямованих на боротьбу із дискримінацією за ознакою сексуальної орієнтації і гендерної ідентичності. Назвемо лише деякі з них:

а) Рада ООН з прав людини у червні 2011 року прийняла резолюцію 17/19 – першу резолюцію щодо прав людини в контексті сексуальної орієнтації і гендерної ідентичності, яку називають новою сторінкою в історії ООН;

б) прийняття резолюції стало підставою для підготовки Офісом Верховного комісара ООН доповіді щодо прав людини в контексті СОГІ. Доповіддю було зафіксовано докази систематичного насильства і дискримінації, які спрямовано на людей через їх сексуальну орієнтацію чи гендерну ідентичність – починаючи від дискримінації на робочому місці, у системі охорони здоров'я й в освіті і завершуючи криміналізацією одностатевих відносин, а також насильством, яке вчиняється лише на тій підставі, що особа має відповідну сексуальну орієнтацію або є трансгендером;

в) Спільна заява про припинення актів насильства і пов'язаних з ними порушень прав людини на основі сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності, зроблена державами, у тому числі Україною, 22 березня 2011 р. в Раді ООН з прав людини;

г) резолюції Ради ООН з прав людини – 27/32 «Права людини, сексуальна орієнтація і гендерна ідентичність» від 2 жовтня 2014 р. і 32/2 «Захист від насильства і дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації і гендерної ідентичності» від 30 червня 2016 р. В останньому з названих документів висловлюється глибокий жаль з приводу актів насильства і дискримінації у всіх регіонах світу, скоєних щодо осіб через їхню сексуальну орієнтацію чи гендерну ідентичність. Документ вказує на призначення Незалежного експерта з питань захисту від насильства і дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації і гендерної ідентичності, мандат якого серед

іншого передбачає необхідність проводити роботу у співпраці з державами з метою сприяння здійсненню заходів, спрямованих на захист всіх осіб від насильства і дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності;

д) виданий під егідою ООН буклет, який розкриває зобов'язання держави щодо забезпечення прав людини від їх порушення внаслідок дискримінації за ознакою СОГІ. Як зазначається у передмові цього буклету, упродовж десятиліть такі слова як «сексуальна орієнтація» і «гендерна ідентичність» надзвичайно рідко промовлялися під час офіційних, міжурядових засідань ООН. Але настав момент, коли права лесбійок, геїв, бісексуальних людей і трансгендерів стали предметом обговорення Ради ООН з прав людини у Женеві. У буклеті наведено відповідні рекомендації для держав:

– захищати людей від гомофобії і зумовленого нею насильства. Зокрема, вказується на необхідність включити сексуальну орієнтацію і гендерну ідентичність як захищені ознаки до кримінального законодавства, яке встановлює відповідальність за «злочини ненависті». Забезпечити ефективну систему фіксації і ведення статистики щодо актів насильства, мотивованих ненавистю до людей за ознакою сексуальної орієнтації і гендерної ідентичності. Забезпечити ефективне розслідування таких випадків;

– забезпечити попередження катувань і жорстокого, такого що принижує поведження по відношенню до ЛГБТ з боку представників держави; розслідувати усі випадки такого поведження. Проводити відповідні тренінги для правоохоронних органів, а також забезпечити ефективний моніторинг міць позбавлення волі;

– заборонити дискримінацію за ознаками сексуальної орієнтації і гендерної ідентичності. Прийняти відповідні закони, які передбачають сексуальну орієнтацію і гендерну ідентичність як заборонені підстави дискримінації. Зокрема, забезпечити рівний доступ до зайнятості, охорони здоров'я тощо. Проводити тренінги і навчання, спрямовані на подолання стереотипів щодо ЛГБТ у суспільстві;

– забезпечити ЛГБТ право на свободу вираження, свободу об'єднання і проведення мирних зібрань. Будь-які обмеження цих

прав не повинні бути дискримінаційними і мають відповідати міжнародним стандартам прав людини.

На рівні ЄС проблема дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації почала обговорюватися з середини 90-х рр. ХХ ст. У 1994 р. Європейський парламент надав деякі рекомендації щодо ліквідації всіх форм дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації та представив резолюцію про забезпечення рівних прав ЛГБТ. Однак жодного регулятивного документу прийнято не було, оскільки договори, на підставі яких функціонував ЄС на той момент, таких повноважень європейським інституціям не надавали.

Ситуація змінилася у 1999 р. з набранням чинності Амстердамського договору, після чого ЄС отримав юридичні повноваження здійснювати регулювання у цій сфері. Стаття 13 Амстердамського договору (в даний час стаття 19 TFEU) вказує: «Рада, діючи одностайно відповідно до спеціальної законодавчої процедури та після отримання згоди Європейського Парламенту, може вжити відповідних заходів із боротьби з дискримінацією за ознакою статі, расового або етнічного походження, релігії чи переконань, інвалідності, віку або сексуальної орієнтації». На підставі цієї статті Радою було прийнято директиву 2000/78/ЄС, яка стала знаковою. Вона встановлює вимоги рівного поводження, у тому числі за ознакою сексуальної орієнтації.

На сьогодні на рівні інституцій ЄС розроблено і прийнято широке коло документів, спрямованих на захист від дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації і гендерної ідентичності. Серед них можна назвати:

– Резолюція від 9 червня 2015 р. щодо стратегії ЄС із забезпечення рівності між жінками і чоловіками, у тому числі враховуючи права ЛГБТ. Серед іншого звучить рекомендація змінити поняття сім'ї в такий спосіб, щоб воно охоплювало сім'ї з самотніми батьками, а також сім'ї, засновані на одностатевому шлюбі;

– Хартія фундаментальних прав ЄС у ст. 21 серед іншого встановлює заборону на дискримінацію за ознакою статі;

– Резолюція Європейського парламенту про захист меншин і антидискримінаційну політику в Європі, що збільшується (2005/2008(INI)) – основну увагу в цьому документі приділено

дискримінації за ознаками інвалідності, релігії, сексуальної орієнтації і віку;

– Резолюція Європейського парламенту від 26 квітня 2007 р. щодо гомофобії в Європі. В ній зокрема було висловлено занепокоєння у зв'язку із поширенням мови ненависті та іншими тривожними подіями, такими як заборона з боку місцевої влади проведення маршів рівності і гей-парадів, використання провідними політиками і релігійними лідерами мови ненависті, нездатність поліції забезпечити адекватний захист від насильницьких дій під час проведення гей-парадів тощо. Також у цій резолюції пролунав заклик до Європейської комісії забезпечити заборону дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації в усіх сферах суспільного життя; було запропоновано відзначати Міжнародний день проти гомофобії 17 травня кожного року. До резолюції було включено нагадування усім Державам-членам, що відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ право на свободу зібрань має бути гарантовано, навіть якщо погляди тих, хто його реалізує, суперечать поглядам більшості. Серед рекомендацій, включених до тексту Резолюції, – включення до законодавства держав-членів положень, які б усували дискримінацію одностатевих пар;

– Резолюція Європейського парламенту від 28 вересня 2011 р. щодо прав людини, сексуальної орієнтації і гендерної ідентичності (2013/С 56 Е/12);

– Резолюція Європейського парламенту від 24 травня 2012 р. щодо боротьби проти гомофобії в Європі (2012/2657(RSP)) (2013/С 264 Е/09). В документі, зокрема, відзначається, що гомофобія представляє собою ірраціональний страх і огиду до чоловічого і жіночого гомосексуалізму, які засновані на забобонах; гомофобія має багато спільного із расизмом, ксенофобією, антисемітизмом і сексизмом. У приватному та публічному житті вона знаходить прояв в різних формах, таких як розпалювання ненависті і підбурювання до дискримінації, глузування, психологічне і фізичне насильство, переслідування і вбивства, дискримінація, невинуваті й необґрунтовані обмеження прав, які часто прикриваються посиленнями на необхідність забезпечення громадського порядку, свободи віросповідання тощо. В названій резолюції є окрема згадка про Україну в негативній конотації (на той момент до парламенту

Україні було подано два законопроекти за підтримки профільного Комітету, якими пропонувалося ввести кримінальну відповідальність за «пропаганду гомосексуалізму», у тому числі «проведення парадів, акцій, демонстрацій, інших масових заходів, спрямованих на умисне поширення будь-якої позитивної інформації про гомосексуалізм». Резолюція рішуче засудила будь-яку дискримінацію за ознакою СОГІ;

– в Доповіді Агенції ЄС з фундаментальних прав зазначається, що «немає жодної підстави виключати захист від дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності із загальної норми». Ця Доповідь містить наполегливу рекомендацію включати до наступних директив ЄС названі підстави дискримінації;

– Європарламент 11 березня 2014 року ухвалив принципи співробітництва, в яких серед пріоритетів в сфері захисту прав людини, демократії і верховенства права названо підтримку боротьби із дискримінацією, у тому числі за ознаками сексуальної орієнтації й гендерної ідентичності.

На рівні Ради Європи також приділяється багато уваги необхідності захисту від дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації і гендерної ідентичності. Так, наприклад, у Рекомендаціях країнам-членам Ради Європи (2009 р.) звучить рекомендація імплементувати відповідні стандарти, і зокрема заборонити дискримінацію на підставі гендерної ідентичності в національному законодавстві; при цьому в якості керівництва мають бути використані Джокьякартські принципи (Принципи застосування міжнародно-правових норм про права людини щодо сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності); Парламентська Асамблея Ради Європи прийняла декілька резолюцій щодо захисту від дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності тощо. Без перебільшення історичного значення набуло рішення ЄСПЛ у справі про одностатеві шлюби («*Oliari and others v. Italy*»).

Отже, вимога толерантності, яка проявляється серед іншого у повазі до сексуальної орієнтації і гендерної ідентичності людини, набуває не тільки етичного змісту – вона стає принципом правового регулювання, на забезпечення реалізації якого мають бути спрямовані міжнародні, регіональні і національні механізми. Ця теза

знаходить підтвердження, зокрема, у практиці інституцій ООН, ЄС, Ради Європи і здобуває статус загальноновизнаної. До суспільств, які прагнуть бути демократичними, висувається вимога вживати законодавчих заходів, спрямованих на захист від дискримінації за ознакою СОГІ, забезпечувати їх ефективну реалізацію за допомогою незалежної судової влади, проводити інформаційні кампанії для подолання стереотипів щодо ЛГБТ тощо. Кожен член такого суспільства не повинен залишатися байдужим до несправедливості, яка вчиняється через «нетрадиційну» сексуальну орієнтацію чи гендерну ідентичність людини. Адже якщо хтось поряд із нами підтримує нацистські ідеї, ми постаємо проти цього. Якщо хтось робить ксенофобні вислови – ми виступаємо проти, оскільки вважаємо недопустимою будь-яку форму агресії, несправедливості по відношенню до інших людей на підставі їх етнічної належності, національності. Але чому ми відвертаємося або навіть посміхаємося, коли йдеться про словесні чи навіть фізичні напади на членів ЛГБТ-спільноти? Наша байдужість залишає багатьох людей незахищеними, іноді навіть близьких для нас людей, які не наважуються розкрити себе, оскільки підозрюють в нас гомофобні погляди. Наші друзі, члени родини, колеги самі замикають себе у цьому просторі, відчуваючи щодо себе соціальне нерозуміння. Практика толерантності вимагає від нас взяти на себе зобов'язання з'ясувати, що «саме ми зробили як комунікативний досвід, в якому ми дійсно вийшли за власні межі, щоб увійти в контакт з іншими таким чином, щоб здійснити вплив на них і відчутти вплив на собі. Питання про толерантність, як воно задумано за своїм соціальним походженням, є не тільки справою натхнення або переконання небагатьох, але набагато більш важливо, що воно вимагає, щоб кожен із нас працював у напрямі розвитку менталітету, який породжує акторів і сценарії толерантності».

Література:

Уварова О. О. Повага до сексуальної орієнтації і гендерної ідентичності людини як вимога толерантності / О.О. Уварова. – Режим доступу: <http://lclaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/4-12-2015/item/253-povaha-do-seksualnoyi-oriyentatsiyi-i-gendernoyi-identychnosti-lyudyny-yak-vymoha-tolerantnosti-uvarova-o-o>

§ 3. Дискримінація та нетолерантність, їх форми

«Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах» (стаття 1). Ця концепція рівності в гідності та правах вбудована в сучасну демократію, так держави зобов'язані захищати різні меншини та вразливі групи від нерівного поводження. Стаття 2 закріплює свободу від дискримінації: «Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, викладені в цій Декларації, без будь-яких винятків».

Держави-члени Ради Європи також затверджують неприпустимість дискримінації у статті 14 Європейської конвенції з прав людини. Ця стаття забороняє дискримінацію тільки в тому, що стосується користування правами, викладеними у Конвенції. Протокол № 12 до ЄКПЛ був складений, щоб забезпечити більш сильне, окреме право на рівність і загальну заборону дискримінації: «Користування будь-яким правом, визнаним законом, повинно бути забезпечено без дискримінації за будь-якою ознакою...»¹ Таким чином, цей протокол розширює сферу ЄКПЛ, оскільки він охоплює дискримінацію будь-якого законного права, навіть якщо це право не прописане в Конвенції.

Дискримінація – в усіх її можливих формах і проявах – є однією з найбільш поширених форм насильства та порушення прав людини. Вона зачіпає мільйони людей щодня, і її дуже важко розпізнати. Дискримінація і нетерпимість – тісно пов'язані між собою поняття. Нетерпимість – це відсутність поваги до вчинків та переконань, що відрізняються від своїх власних. Вона також стосується відторгнення людей, яких ми сприймаємо як інших, наприклад, членів іншої соціальної чи етнічної групи, або людей з іншою політичною чи сексуальною орієнтацією. Нетерпимість може проявлятися у широкому діапазоні дій, починаючи з уникання таких людей, мовної ненависті, і закінчуючи тілесними травмами або навіть вбивствами.

Дискримінація проявляється, коли до людей ставляться менш прихильно, а ніж до інших людей в подібній ситуації тільки тому, що вони відносяться, або сприймаються як такі, що належать, до певної групи чи категорії людей. Людей можуть дискримінувати

через їх вік, інвалідність, етнічну приналежність, походження, політичні переконання, расу, релігію, стать чи гендер, сексуальну орієнтацію, мову, культуру та з багатьох інших причин. Дискримінація, яка часто є результатом забобонів, робить людей безпорадними, заважає їм стати активними громадянами, обмежує розвиток їх навичок і в багатьох ситуаціях доступ до роботи, послуг з охорони здоров'я, освіти або житла.

Дискримінація має прямі наслідки для тих людей і груп, які зазнають дискримінації, але вона також має непрямі і глибинні наслідки для суспільства в цілому. Суспільство, в якому дозволяють або з терпимістю ставляться до дискримінації, це суспільство, де люди позбавлені можливості вільно та у повній мірі розкрити потенціал, як свій власний, так і суспільства в цілому.

Дискримінація може здійснюватися у **прямий та непрямий спосіб**. Пряма дискримінація характеризується наявністю наміру дискримінувати людину чи групу людей, наприклад, коли бюро з працевлаштування відхиляє претендента циганської національності, або компанія з нерухомості не надає квартир іммігрантам. Непряма дискримінація має місце, коли нібито нейтральна умова, критерій, або практика де-факто ставить окрему особу чи представників певної меншини у невігідне, порівняно з іншими, становище.

Приклади можуть бути різними: від мінімального зросту критерію на посаду пожежних (що виключає більшою мірою жінок, ніж чоловіків) до універмагів, що не приймають на роботу людей з покритою головою. Ці, на вигляд нейтральні, правила, насправді можуть створити непропорційно великі перешкоди членам певних соціальних груп. Пряма і непрямі дискримінація заборонена договорами з прав людини; непрямі дискримінація часто є більш поширеною і її важче довести, ніж пряму дискримінацію.

Структурна дискримінація базується на способі організації нашого суспільства. Сама система ставить у невігідне становище певні групи людей. Структурна дискримінація реалізується через норми, процедури, форми відносин і поведінки, які створюють перешкоди для досягнення реальної рівності або рівних можливостей. Структурна дискримінація часто проявляється у вигляді інституційної упередженості, механізмів, які постійно діють на користь однієї групи і дискримінують іншу або інші. Це такі

випадки, коли дискримінація є результатом не переконань індивідуума про людину або групу людей, а дій інституційних структур, правових, організаційних та інших. Щоб побороти структурну дискримінацію, треба зробити її видимою, оскільки ми часто зростаємо з нею, як з чимось самоочевидним і безперечним.

Мультидискримінація. Кожен з нас належить до або ідентифікується за декількома соціальними групами. Коли маєш справу з будь-якою конкретною соціальною групою, важливо бути в курсі внутрішньої неоднорідності групи і потенційних мульти підстав для дискримінації. Ці мульти ідентифікації означають не тільки більше ймовірностей для дискримінації але також можуть відбуватися у декількох напрямках: наприклад, циганська лесбіянка може зазнавати мульти дискримінації як з боку гетеросексуальних не-циган, в той же час вона може бути предметом гомофобії в циганській громаді та предметом расистського ставлення в ЛГБТ-спільноті. У більшості випадків мульти дискримінації зазнають так звані видимі меншини – жінки і люди з обмеженими можливостями.

У формуванні дискримінації відіграє роль **Стереотип** – це узагальнююче переконання або думка про ту чи іншу групу людей, наприклад, що підприємці амбітні, державні службовці не мають почуття гумору, або що жінки мають довге волосся і носять спідниці. Основною функцією стереотипів є спрощення реальності. Стереотипи, як правило, засновані або на якомусь особистому досвіді, або на враженнях, що ми набули в період ранньої дитячої соціалізації від дорослих, оточуючих нас вдома, в школі або через засоби масової інформації, які потім стають узагальненнями для всіх людей, яких можна поєднати за якоюсь ознакою

Упередження – це судження, як правило, хибне, яке ми робимо про іншу людину або інших людей, не знаючи їх. Так само, як стереотипи, упередження виникають як частина нашого процесу соціалізації. Одна з відмінностей між стереотипом і забобоном полягає в тому, що, коли ми маємо досить інформації про людину або конкретну ситуацію, ми залишаємо наші стереотипи. Упередження ж працюють як екран, через який ми сприймаємо будь-який шматок реальності: так, лише інформації зазвичай не достатньо, щоб позбутися упередження тому, що упередження змінюють наше сприйняття реальності; ми будемо розглядати лише

інформацію, яка підтверджує наше упередження, і не помітимо або «забудемо» все, що його спростовує. Упередження, таким чином, дуже важко подолати, якщо вони суперечать фактам, ми краще заперечимо факти, ніж саме упередження («але він не справжній християнин», «вона є винятком»).

Дискримінація і нетерпимість часто засновуються на, або виправдовуються упередженнями і стереотипами щодо людей і соціальних груп, свідомо чи несвідомо вони є практичним виразом упереджень. Структурна дискримінація є результатом увічнених форм упереджень.

Форми нетерпимості та дискримінації:

Ксенофобія.

Расизм

Антисемітизм

Ромофобія і протициганські настрої

Релігійна нетерпимість

Дискримінація за гендерною ідентичністю, статтю, сексуальною орієнтацією.

Дискримінація за гендерним фактором включає дискримінацію жінок (ця форма називається також сексизмом, чи дискримінацією за ознакою статі) і трансгендерну дискримінацію транссексуалів, чия гендерна ідентичність не відповідає або культурно не пов'язана з їхньою визначеною статтю. Дискримінація за ознакою сексуальної орієнтації впливає на гомосексуальних і бісексуальних людей. Оскільки нерівноправність між жінками та чоловіками детально обговорюється в розділі, присвяченому гендерним питанням, тут ми тільки розглянемо інші форми гендерно- або секс-дискримінації.

Гомофобія часто визначається як «іраціональний страх перед і відраза до гомосексуальності, лесбіянок, геїв, бісексуалів і транссексуалів (ЛГБТ) засноване на упередженнях, подібно до расизму, ксенофобії, антисемітизму та сексизму», а також до людей, які сприймаються як ЛГБТ. Якщо це почуття спрямоване проти транссексуалів, це називається «трансфобією». Різні тоталітарні режими 20-го століття зробили гомофобію частиною їхньої політичної ідеології, такі як нацизм у Німеччині, сталінізм у Радянському Союзі, чи фашизм в Іспанії. Тим не менш, демократичні

режими в Європі виправдовували гомофобні законодавства, називали гомосексуальність патологією та криміналом, що призводило до структурної дискримінації ЛГБТ протягом тривалого часу. Сьогодні дискримінація ЛГБТ досі відбувається у всіх суспільствах в Європі, незважаючи на те, що багато держав прийняли антидискримінаційне законодавство. Багато ЛГБТ не можуть повною мірою користуватись своїми загальними правами людини, ризикують стати жертвами злочинів на ґрунті ненависті, не можуть отримати захист від вуличних нападів співвітчизників.

*Коли я був в армії, мені дали медаль за
вбивство двох чоловіків і звільнили за любов
до одного.*

*Епітафія на могилі Леонарда
Матловича, гея і ветерана війни*

У багатьох частинах світу ЛГБТ зазнають різних форм насильства, які варіюються від словесних нападок до вбивств. У багатьох країнах світу, практика гомосексуалізму досі вважається злочином, і в деяких з них карається позбавленням волі або смертною карою.

61% молодих геїв, лесбіянок, бісексуалів і транссексуалів з 37 європейських країн заявили, що вони зазнали упередженого ставлення та/або дискримінації в школі, і 51% – в їхніх сім'ях. 38% респондентів заявили, що вони відчували упередження та/або дискримінацію в громаді, до якої вони належали і 30% – у колі друзів.

ЛГБТ часто позбавляють їхніх прав людини, наприклад, права на працю, коли роботодавці їх звільняють або дискримінують через їхню сексуальну орієнтацію або гендерну ідентичність. Право на безпеку та особисту недоторканність є ще одним правом, яке дуже часто порушується, коли (молоді) люди зазнають знущань у школі, або утисків на робочому місці. Гомосексуальні пари в багатьох країнах Європи відчувають дискримінацію в таких сферах, як право на вступ до шлюбу, право створювати сім'ю і брати прийомну дитину.

Діяльність Ради Європи

Європейський суд з прав людини часто грає роль першопроходця у застосуванні санкцій проти гомофобії. У ряді випадків суд встановив, що дискримінація в галузі кримінального права щодо статевих зносин за згодою між дорослими у приватному середовищі суперечить праву на повагу до приватного життя, встановленому статтею 8 ЄКПЛ (Даджеон проти Великобританії, 1981; Норріс проти Ірландії, 1988; Модінос проти Кіпру, 1993). Суд був насправді першим міжнародним органом, що зазначив, що кримінальні закони щодо сексуальної орієнтації порушують права людини, і має найдовшу і найбільшу юридичну практику з вирішення випадків, що стосуються сексуальної орієнтації. Він також розглядав кілька випадків, пов'язаних з усиновленням дитини самотнім батьком або матір'ю.

У 2011 році Комісар Ради Європи з прав людини опублікував свою доповідь про дискримінацію за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності. У доповіді привітав прогрес, досягнутий в галузі прав ЛГБТ у більшості країн-членів, заявивши що «патологізація і криміналізація гомосексуальності в Європі, очевидно, належать минулому». У той же час в доповіді наголошується, що серйозні проблеми залишаються в багатьох областях прав людини ЛГБТ, і це особливо щодо стосується прав транссексуалів. Рада Європи створила підрозділ з питань ЛГБТ з метою упорядкування роботи з ЛГБТ. Він був оголошений першою в своєму роді міжнародною міжурядовою установою і сигналізував про важливість питань ЛГБТ в рамках загальних прав людини в Європі.

Освіта, як формальна, так і неформальна, відіграє центральну роль у зменшенні та ліквідації упереджень щодо ЛГБТ. Тільки через освіту можна боротися та знищувати упередження. Програми Європейських молодіжних центрів і Європейського молодіжного фонду регулярно проводять освітні заходи та тренінги заняття в галузі прав для підготовки кадрів та активістів для боротьби з гомофобією. До них відносяться навчальні заняття, організовані у співпраці з молодіжними організаціями, такими як Міжнародна організація лесбіянок, геїв, бісексуалів, транссексуалів, нетрадиційної молоді та студентів (IGLYO) та Асоціація Північних і Полярно-Балтійських ЛГБТ студентських організацій (Anso).

Тема 7. Правова діалектика меншості та більшості. Правові прецеденти та нюанси. Рівність прав для усіх людей та груп людей

- 1. Форми дискримінації на практиці.*
- 2. Більшість як примаара. Право на рівні права для усіх груп. Захист малих груп.*
- 3. Протидія дискримінації.*

Ключові терміни: «пряма дискримінація», «непряма дискримінація», «підбурювання до дискримінації», «пособництво у дискримінації», «утиск», «позитивні дії».

§ 1. Форми дискримінації на практиці

- *Розрізнення* – наприклад, коли за однакову роботу жінкам платять менше, ніж чоловікам.
- *Виключення* – наприклад, коли ромам або бездомним людям не видають документи, що посвідчують особу, або коли дітей шукачів притулку позбавляють права на освіту.
- *Обмеження* – наприклад, коли обмежують свободу публічних зібрань для лесбійок, геїв, бісексуальних і трансгендерних людей або запроваджують обмеження на будівництво мусульманських мечетей.
- *Переваги* – наприклад, коли державне фінансування виділяється тільки для однієї державної церкви, або коли державне житло в пріоритетному порядку надають тільки білим громадянам.
- *Сегрегація* – наприклад, коли дітей з обмеженими можливостями або дітей ромів систематично направляють до окремих «спеціалізованих» шкіл, ігноруючи їх здібності і потреби.
- *Небажання* створювати розумне пристосування – наприклад, коли будівлі не обладнують пандусами для осіб, що пересуваються на інвалідних візках.

Неприпустимі ознаки. Не будь-яке обмеження прав є дискримінаційним. Обмеження перетворюється на дискримінацію, коли здійснюється за неприпустимою ознакою. В часи створення «Загальної декларації прав людини», було виділено 10 захищених ознак, за якими дискримінація заборонена: 1) раса, 2) колір шкіри, 3) стать, 4) мова, 5) релігія, 6) політичні та інші переконання, 7) етнічне чи соціальне походження, 8) майновий чи 9) соціальний стан та 10) інші ознаки (список вакантний)

Комітет з економічних, соціальних і культурних прав (КЕСКП). Зауваження загального порядку № 20, E/C.12/GC/20 (2 липня 2009 р.). 20 ООН з прав людини. Тунен проти Австралії, повідомлення № 488/1992, ССРР/С/50/D/488/1992 (31 березня 1994 р.).

Випадок С.Л. в Австрії, скарга № 45330/99 (1 січня 2003 р.).
<http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-60877>

§ 2. Більшість як примара. Право на рівні права для усіх груп. Захист малих груп

Дискримінація зазвичай чиниться більшістю проти меншин, хоча також існує дискримінація від меншин. Перебування в більшості є статичною або динамічною ситуацією, залежно від багатьох факторів. Коли ми на стороні переможців у результаті демократичних виборів, ми в більшості в результаті наших переконань, рішень, або, наприклад, за підсумками голосування. Якщо наші переконання змінились, або партія, яку ми підтримуємо, прогнала на наступних виборах, наш статус більшості вже не діє. Є більш статичні позиції більшості і меншості, коли один або кілька аспектів нашої ідентичності (національності, релігії, сексуальної орієнтації, статі, способу життя, інвалідності) представлені групою, яка складає менше (як правило, набагато менше), ніж 50% всього населення даної географічної одиниці.

Демократії вразливі до «тиранії більшості»: ситуації, в якій влада більшості настільки репресивна, що вона повністю ігнорує потреби і бажання представників меншин. Система прав людини не

тільки захищає громадян від гніту особи або невеликої групи осіб, але також є засобом захисту для меншин від більшості.

Ведення діалогу в демократичному суспільстві не може будуватися за принципом «Ми більшість, і саме нам належить право визначати, що правильно й що неправильно, що цінне, а що – ні, яка дискримінація існує, а якої не існує». Крім того, такий підхід фактично пропонує законсервувати наявний, звичний, традиційний підхід. Він ніколи не просуне суспільство вперед. Уся історія розвитку інституціоналізації прав людини свідчить про те, що найважливіші рішення трохи випереджали свій час, вони встановлювали стандарт, до реалізації якого в подальшому мало прагнути суспільство. Інакше кажучи, ми не можемо заперечувати виховну, ціннісну функцію права – право, в першу чергу на рівні Конституції, має відображати певний ціннісний вибір, зокрема той, якого тільки має досягти суспільство, а не констатувати наявний стан речей.

§ 3. Протидія дискримінації

Є кілька заходів для боротьби з дискримінацією і расизмом, що включають:

- юридичні дії задля забезпечення дотримання права на недопущення дискримінації;
- освітні програми, що підвищують обізнаність щодо механізмів упереджень і нетерпимості, їх впливу на дискримінацію та пригнічення людей; а також сприяють розумінню різноманітності та заохочують терпимість;
- діяльність громадянського суспільства, що засуджує дискримінацію і упередженість, протидіє злочинам на ґрунті ненависті та мовної ворожнечі, надає допомогу жертвам дискримінації або сприяє змінам у законодавстві.

Педагоги визнають необхідність розвитку в кожній людині толерантного і недискримінаційного ставлення і створення навчального середовища, яке визнає вигоди від різноманітності, а не ігнорує її. У рамках цього розвитку ті, хто працює з дітьми або молоддю, а також самі діти і молодь повинні усвідомити свою власну і чужу дискримінаційну поведінку. Наприклад, в галузі прав людини,

освітня діяльність може допомогти учасникам розвинути розуміння і співчуття, з одного боку, і стійкість і впевненість у собі – з іншого, щоб люди могли уникнути, запобігти або протистояти дискримінації.

Освіта, та міжкультурне навчання являє собою процес вивчення різноманітності, і є центральним підходом в європейській молодіжній роботі. У молодіжній сфері Ради Європи міжкультурне навчання представлено як «процес соціального виховання, спрямованого на заохочення позитивних відносин між людьми і групами з різними культурними традиціями», що сприяє взаємній повазі та солідарності.

Міжнародна система прав людини.

Одним з основних інструментів боротьби з дискримінацією в рамках системи ООН є Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, яка зобов'язує держави, які її підписали, до ліквідації расової дискримінації. Конвенція включає в себе механізм індивідуальних скарг, і контролюється Комітетом з ліквідації расової дискримінації (КЛРД), що складається з незалежних експертів. Усі держави-члени зобов'язані подавати регулярні доповіді Комітету, який, в свою чергу, надає свої скарги і рекомендації державам-членам у вигляді «заклучних зауважень». Комітет складається з трьох механізмів зі своїми контролюючими функціями: процедур раннього попередження, розгляду міждержавних скарг та розгляду індивідуальних скарг.

Інші конвенції ООН стосуються дискримінації конкретних груп такі, як Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок або Конвенція про права інвалідів.

Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ)

ОБСЄ є регіональною організацією безпеки і складається з 56 держав-членів з трьох континентів (у тому числі всі держави-члени Ради Європи). ОБСЄ також бере участь у боротьбі з усіма формами расизму, ксенофобії та дискримінації, включаючи антисемітизм і дискримінацію християн і мусульман. Одним з інститутів ОБСЄ є Варшавське Бюро демократичних інститутів і прав людини, яке:

- збирає і поширює інформацію та статистичні дані про злочини на ґрунті ненависті

- сприяє передовому досвіду в боротьбі з нетерпимістю і дискримінацією
- сприяє державам-членам у складанні та перегляді законодавства про злочини, мотивовані нетерпимістю і дискримінацією.

ОБСЄ має Верховного комісара у справах національних меншин, мандат якого включає в себе ідентифікацію та пошук швидких рішень для зняття напруженості, пов'язаної з проблемами національних меншин.

Відповідно до статті 21.1 Хартії основних прав Європейського Союзу, «будь-яка дискримінація за будь-якою ознакою статі, раси, кольору шкіри, етнічного чи соціального походження, генетичних особливостей, мови, релігії або переконань, політичних або інших поглядів, приналежності до національних меншин, майнового стану, народження, інвалідності, віку чи сексуальної орієнтації, забороняється».

У ЄС існує кілька директив по боротьбі з дискримінацією. Директива расової рівності забезпечує рівне ставлення до людей, незалежно від їх расового чи етнічного походження. Рамкова директива рівності зайнятості забороняє дискримінацію на робочому місці за ознакою інвалідності, сексуальної орієнтації, релігії або переконань, а також за віком. Рівність чоловіків і жінок передбачена в двох директивах, в одній – з питань праці та зайнятості, в іншій – з питань доступу до товарів і послуг. Законодавство ЄС також вимагає, щоб кожна держава-член мала спеціальний національний орган з питань рівності, до якого можна звернутися за порадою і підтримкою.

Законодавство ЄС також вимагає, щоб кожна держава-член мала спеціальний національний орган з питань рівності, до якого можна звернутися за порадою і підтримкою.

Питання навколо відмови у наданні притулку біженцям, загибелі багатьох мігрантів на кордонах ЄС, ісламофобії і депортації циган, продовжують розділяти членів Європейського Союзу та заплямовувати репутацію стосовно антидискримінаційних зусиль. Загрозу правам людини також походить від політичних партій при владі, які фактично проводять дискримінаційне законодавство. Ці проблеми можуть бути усунені лише шляхом комплексної політики,

в тому числі молодіжної політики в сфері недискримінації та боротьби з расизмом і нетерпимістю.

Рада Європи.

Боротьба з расизмом і нетерпимістю стала основою для створення Ради Європи в 1949 році і залишається одним з пріоритетів сьогодні. На додаток до Європейської конвенції з прав людини та інших конвенцій, Рада створила конкретні інструменти для боротьби з расизмом, дискримінацією та нетерпимістю. У 1993 році була створена Європейська Комісія проти расизму та нетерпимості в якості незалежного органу з прав людини, щоб контролювати ситуацію щодо расизму, расової дискримінації, ксенофобії, антисемітизму і нетерпимістю в кожній державі-члені задля конкретних рекомендацій своїм урядам і загальних рекомендацій, адресованих всім державам-членам.

У той час як Комісія проти расизму і нетерпимості є головним органом Ради Європи з боротьби з расизмом і нетерпимістю, інші органи і відомства, такі як, Комітет міністрів, Парламентська асамблея, Уповноважений з прав людини, Консультативний комітет з Рамкової конвенції про захист національних меншин і Європейський суд з прав людини, також сприяють досягненню цієї мети.

Рамкова конвенція про захист національних меншин визнає, що «захист національних меншин та прав і свобод осіб, що належать до цих меншин, є невід'ємною частиною міжнародного захисту прав людини» (стаття 1). Країни-учасниці конвенції зобов'язуються гарантувати національним меншинам право на рівність перед законом, а також в усіх галузях економічного, соціального, політичного та культурного життя; забезпечення їх права на свободу мирних зібрань, асоціацій, вираження думок, слова, совісті і релігії, а також дозволяє членам національних меншин підтримувати, розвивати та зберігати свою культуру. Вона також забороняє примусову асиміляцію

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2.

Актуальні проблеми захисту прав ЛГБТ-спільноти в Україні та асимілювання/інтеграція регіонального законодавства до європейських норм

Тема 8. Основи правового становища людини і громадянина в Україні у контексті гендерного питання. Поняття сексуальної орієнтації в правовій системі України. Українська статистика ЛГБТ

- 1. Основи правового становища людини і громадянина в Україні у контексті гендерного питання.*
- 2. Українська статистика дискримінації та ЛГБТ.*
- 3. Український дискурс: бути чи не бути законодавчому закріпленню гендерних термінів.*

§ 1. Основи правового становища людини і громадянина в Україні у контексті гендерного питання

Законодавство України не містить визначення ні сексуальної орієнтації, ні гендерної ідентичності, що зумовлює труднощі у їх застосуванні в контексті дискримінації. Водночас, ці два поняття (особливо «сексуальна орієнтація») є досить вживаними у міжнародно-правових документах, ратифікованих Україною.

Верховна Рада Української РСР першою на радянському просторі 12.12.1991 р. ухвалила закон, яким скасувала кримінальну відповідальність за добровільні гомосексуальні стосунки – Стаття 122.

Кримінальний кодекс УРСР забороняв одностатеву сексуальність. 1991 року закон було переглянуто з метою захисту прав на недоторканність приватного життя громадян України. Після перегляду закон стосується тільки одностатевої сексуальної діяльності.

Якщо мова йде про проституцію, порушенням норм суспільної моралі вважається заняття нею особами, які не досягли встановленого законом віку згоди або займаються нею недобровільно чи в наслідок суспільної поведінки.

Трансгендерність зазвичай асоціювалась із гомосексуальністю і заборонялась. 1996 року уряд переглянув свої закони щодо гендерної ідентичності, щоб забезпечити, в рамках медичного висновку, хірургічну зміну статі та нову ідентифікацію особистості.

Також, Україна стала першою пострадянською державою, яка в 1998 році встановила кримінальну відповідальність за торгівлю людьми (ст. 149 Кримінального кодексу України) і прийняла Закон «Про попередження насильства в сім'ї» (2001 рік). Закон «Про попередження насильства в сім'ї» визначає правові й організаційні засади запобігання насильству в сім'ї, а також органи й установи, відповідальні за здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї. У 2008 році до закону було внесено зміни. Відтепер він поширюється на відносини між особами, які перебувають у шлюбі, проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою, їхніх дітей, осіб, які перебувають під опікою чи піклуванням, є родичами прямої або непрямої лінії споріднення за умови спільного проживання.

На національному рівні гендерна рівність гарантована, передусім, Конституцією України, Кодексом законів про працю України, а також окремим Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року» та іншими законодавчими актами.

Базовий нормативно-правовий акт у сфері гендерної політики – Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків», – Верховна Рада ухвалила з восьмої спроби в 2005 році. У зв'язку з цим, того ж року набув розвитку «Національний механізм забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». До його складу мали ввійти законодавчі інституції, центральні органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, інститут радників з гендерних питань та Уповноважений

Верховної Ради України з прав людини. Окрім цього, він передбачав співпрацю з громадськими організаціями.

Протягом 2006–2010 років у центральних органах виконавчої влади й обласних державних адміністраціях було створено ряд інституцій, відповідальних за реалізацію гендерної політики:

1. Гендерні робочі групи та координаційні ради;
2. Міжвідомчу раду з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку, запобігання насильству в сім'ї та протидії торгівлі людьми (Кабінет Міністрів);
3. У структуру Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини була введена посада Представника Уповноваженого з питань дотримання прав дитини, недискримінації та гендерної рівності, а також створено Сектор з питань гендерної рівності;
4. Експертну раду з питань розгляду звернень за фактами дискримінації за ознакою статі – консультативно-дорадчий орган, що діє на постійній основі при Міністерстві соціальної політики України.

Окрім цього, на основі Закону України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків» та Постанови Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2006 року було запроваджено гендерно-правову експертизу законодавства. Головною метою подібної експертизи є надання висновку щодо відповідності законопроектів принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Висновок експертизи має бути обов'язковою складовою пакета документів, що подаються разом з проектом нормативно-правового акту до розгляду.

Тим не менш, як показує практика, гендерна експертиза охоплює в середньому лише шість законодавчих актів щорічно. У 2015 році, наприклад, такими актами стали закони України «Про курорти», «Про туризм», «Про інноваційну діяльність», «Про індексацію доходів» тощо, а критичні або негативні висновки гендерно-правової експертизи не призводять до зняття проекту нормативно-правового акту з розгляду чи ускладнення процесу голосування за нього.

Виборчо-політичний цикл 2010–2013 років вивів гендерне питання із фокусу тогочасної влади. У рамках «оптимізації адміністративного апарату» наприкінці 2010 року центральний

орган виконавчої влади, який відповідав за реалізацію гендерної політики, був скорочений. Це спричинило гальмування та призупинення на певний час функціонування важливих складових Національного механізму. Міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту було розформоване, а його функції передані до інших центральних органів виконавчої влади, вивівши питання гендерної рівності зі сфери спеціальної компетенції урядових структур.

17 червня 2011 р. Україна долучилася до країн-підписантів Резолюції Комітету з прав людини ООН A/HRC/17/L.9/Rev.1 Комітет Міністрів Ради Європи одногосно (за підтримки, в тому числі, України) прийняв «Рекомендації щодо заходів для подолання дискримінації на основі сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності» CM/Rec(2010)5. Документ рекомендує країнам-членам Ради Європи (РЄ) впровадити низку заходів щодо вдосконалення законодавства та політики для забезпечення прав людини стосовно ЛГБТ в таких сферах, як трудові відносини, свобода асоціацій і мирних зборів, приватне і сімейне життя, освіта, охорона здоров'я, спорт, облік факторів гомофобії/трансфобії при розслідуванні правопорушень, включно з визнанням при цьому міри відповідальності. Підтримка Україною цього документа означає, що наша держава визнає, що сексуальна орієнтація не може бути підставою для дискримінації. 29 квітня 2010 р. Парламентська Асамблея Ради Європи (ПАРЄ) ухвалила ще два документа стосовно дискримінації за ознакою СОГІ. Це – Резолюція 1728 (2010) та Рекомендації 1915 (2010). Обидва документи, як і Рекомендації Комітету Міністрів РЄ, підкреслюють необхідність застосування ключового принципу, за яким права людини є універсальними та належать всім людям рівною мірою, засвідчують існування дискримінації стосовно ЛГБТ-осіб на підставі їх сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності, визнають необхідність спеціальних дій із забезпечення всеосяжного дотримання прав людини стосовно ЛГБТ осіб та окреслюють заходи, які вимагаються від урядів держав членів РЄ.

З початку 2018 року в українському законодавстві, що стосується інтересів і прав ЛГБТ, фундаментальних змін не відбулося, але в цілому ситуація у цій сфері поліпшувалася. 12 липня 2018 року Верховна Рада ухвалила Закон України «Про

правовий статус осіб, зниклих безвісти». Закон визначає правовий статус осіб, зниклих безвісти, та забезпечує правове регулювання відносин, пов'язаних із встановленням та обліком, розшуком і соціальним захистом таких осіб та їхніх родичів. Стаття 7 закону забороняє будь-яку дискримінацію осіб, зниклих безвісти, та їхніх родичів, зокрема за ознакою сексуальної орієнтації. Таким чином, цей закон став другим в українському законодавстві, після Кодексу законів про працю, що містить пряму та явну заборону на дискримінацію за ознакою сексуальної орієнтації. Стаття 7 закону включає до поняття «родич особи, зниклої безвісти» осіб, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки, таким чином визнаючи в якості родичів осіб, зниклих безвісти, їхніх одностатевих сімейних партнерів. У той час, як внесення прямої та явної заборони на дискримінацію за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності до законів України кожен раз наштовхується на великий спротив з боку переважної більшості членів Верховної Ради, український уряд все ж таки поступово вносить відповідні положення до підзаконних актів та державних політик. Так, Концепція розвитку системи громадського здоров'я, схвалена Кабінетом міністрів України у 2016 році, передбачає, що право на здоров'я та охорону здоров'я є одним з базових прав людини незалежно від її сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності. Аналогічно, Правила етичної поведінки поліцейських, ухвалені наказом міністра внутрішніх справ України у 2016 році, вимагають від працівників поліції "виявляти повагу до гідності кожної людини, справедливо та неупереджено ставитися до кожного, незважаючи на [...] сексуальну орієнтацію або іншу ознаку"

Водночас, у Сімейному кодексі України та підзаконних актах зберігаються відверто дискримінаційні стосовно ЛГБТ положення. Мотиви гомофобії та трансфобії не вважаються обтяжливими обставинами при скоєнні злочинів. Останні два роки не було досягнуто жодного помітного прогресу у виконанні ЛГБТ компонентів Плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року. Залишаються досі невиконаними, зокрема, такі його пункти, термін реалізації яких вже сплив:

- п. 60 захід 8 та аналогічний п. 62 захід 1 (щодо напрацювання стандартів медичної допомоги інтерсекс особам);
- п. 105 захід 1 (щодо внесення сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності (надалі скорочено «СОГІ») як захищених ознак до Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні») – Міністерство юстиції прямо відмовляється робити це;
- п. 105 захід 3 (про внесення поправок до Кримінального кодексу щодо криміналізації злочинів з мотивів нетерпимості, зокрема, за ознаками СОГІ, а також щодо декриміналізації зараження ВІЛ та іншими інфекційними хворобами) – Міністерство внутрішніх справ не хоче виконувати цей пункт Плану дій у поточному вигляді та чекає на ухвалення змін до Плану дій, які би дозволили це не робити;
- п. 105 захід 6 (розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України законопроекту про легалізацію в Україні зареєстрованого цивільного партнерства для різностатевих і одно-статевих пар) – Міністерство юстиції та Міністерство соціальної політики перекладають обов'язок розроблення цього законопроекту одне на інше;
- п. 105 захід 7 (зняття заборони на всиновлення дітей, зокрема, трансгендерними та ВІЛ-позитивними людьми) – Міністерство охорони здоров'я розробило відповідний проект наказу, але він отримав негативні оцінку на громадському обговоренні від консервативнорелігійної аудиторії, і так і не був ухвалений;
- п. 109, захід 3 (розроблення та затвердження спільної інструкції МВС та Генеральної прокуратури України щодо розслідування злочинів на ґрунті нетерпимості органами внутрішніх справ з урахуванням методології ОБСЄ). Дуже повільно виконується захід 2 п. 109 (розроблення та включення до програм підготовки працівників правоохоронних органів курсу з ефективного та належного розслідування злочинів на ґрунті нетерпимості) – хоча відповідні методичні рекомендації були розроблені ще у 2016 році, вони, за нашою оцінкою, є мало ефективними в цілому та абсолютно не розраховані на розслідування злочинів ненависті за іншими ознаками, ніж «расова», національна/етнічна належність або релігійні переконання. У нас немає свідчень про використання цих

рекомендацій або інших матеріалів щодо особливостей розслідування злочинів ненависті у програмах підготовки працівників правоохоронних органів.

Через спротив церков і релігійних організацій не просувається процес ратифікації Стамбульської конвенції (про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству). Головною вимогою основних українських церков є відмова від використання понять «сексуальна орієнтація», «гендер» та похідних від нього в українському законодавстві взагалі, і більшість депутатів Верховної Ради України це підтримують. Разом з тим, український уряд офіційно підтверджує бажання домогтися ратифікації цього документу Верховною Радою. У 2018 році у Верховній Раді не розглядалися законодавчі ініціативи, спрямовані на пряме обмеження прав ЛГБТ або встановлення дискримінації за ознаками СОПІ. Водночас, проведення чергового Маршу Рівності у Києві стало приводом для висування законопроекту щодо заборони публічного прояву будь-яких видів сексуальної орієнтації авторства народного депутату від БПП Олега Барни. Цей документ викликав шквал критики та відвертих знущань з приводу його смислу і формулювань як від фахівців, так і з боку широкої публіки, і був відхилений на засіданні профільного комітету ВРУ. Ухвалені у 2016 році нові правила корекції статі (наказ МОЗ № 1041) зняли с трансгендерних осіб, які бажають офіційно змінити свою стать, такі вимоги як відсутність неповнолітніх дітей та не перебування у шлюбі. Водночас, в українському законодавстві зберігається заборона на укладення шлюбу людьми однієї статі. Влітку 2018 року одна українська трансгендерна активістка, яка перебуває у процесі переходу від чоловічої статі до жіночої, отримала нове свідоцтво про народження і паспорт, в яких вказані її нова (жіноча) стать, без розлучення зі своєю дружиною – таким чином, був створений юридичний казус визнання одностатевого шлюбу між двома громадянками України.

<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/229-2017-%D1%80>

<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/273-2018-%D0%BF>

§ 2. Українська статистика дискримінації та ЛГБТ

Кількісні показники ЛГБТ-руху в Україні. За оцінками західних дослідників кількість людей які мали одностатеві стосунки варіюється в діапазоні від 2 % до 10 % від загальної кількості населення незалежно від країни проживання. Труднощі оцінки української дійсності завдяки культурної закритості.

Одностатеве партнерство в Україні та світі: головні факти і висновки Спіраючись на власні дослідження та роботу інших громадських організацій ЛГБТ спрямування, Правозахисний ЛГБТ Центр «Наш світ» констатує:

- Певний відсоток населення України складають ЛГБТ особи (гомосексуали, бісексуали і трансгендери), які мають потребу у врегулюванні своїх де-факто сімейних стосунків як одностатевих сімейних партнерів. Хоча точна частка ЛГБТ у складі населення невідома, різні наукові дослідження оцінюють її у 2–10%. Беручи до уваги, що чисельність населення України віком більше 14 років (без урахування окупованого Криму) складає біля 36 мільйонів, можна оцінити загальну чисельність дорослого ЛГБТ населення України від 720 тисяч до 3,6 мільйона осіб. За дуже приблизною оцінкою кількість стабільних одностатевих пар в Україні вже зараз може складати принаймні 100–200 тисяч.

- Українське законодавство не передбачає жодної форми правового визнання таких стосунків, а натомість містить положення, що прямо дискримінують одностатевих сімейних партнерів навіть порівняно з неодруженими різностатевими сімейними партнерами. Наприклад, стаття 74 Сімейного кодексу України "Право на майно жінки та чоловіка, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі" визначає, що "майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності", подібно до законного подружжя; стаття 91 "Право на утримання жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою" прирівнює таких постійних сімейних партнерів до законного подружжя щодо утримання у разі непрацездатності; нарешті, стаття 211 "Особи, які можуть бути усиновлювачами" дозволяє їм спільне всиновлення дітей. Водночас, СКУ не містить жодної згадки про одностатевих

сімейних партнерів, а стаття 211 прямо передбачає, що "Усиновлювачами не можуть бути особи однієї статі" (частина 3), таким чином встановлюючи пряму дискримінацію проти одностатевих де-факто сімейних партнерів.

Міжнародні, а надто європейські, тенденції, а також прецедентне право Європейського суду з прав людини, вказують на потребу законодавчого врегулювання правового статусу одностатевих сімей та вирішення їхніх нагальних проблем. Як приклад, у 2008 році парламент Греції ухвалив закон про цивільний союз винятково для різностатевих пар, який з часом був оскаржений у Європейському суді з прав людини (ЄСПЛ) як такий, що порушує право на повагу до особистого і сімейного життя та призводить до дискримінації між різностатевими та одностатевими парами, завдаючи шкоди останнім. У 2013 році, у рішенні по справі "Валліанатос та інші проти Греції", ЄСПЛ погодився з аргументацією позивачів і вирішив, що держава порушила статтю 14 ("Заборона дискримінації") у поєднанні зі статтею 8 ("Право на повагу до приватного і сімейного життя") Європейської Конвенції про права людини (ЄКПЛ). У 2015 році грецький парламент поширив дію реєстрованого партнерства на одностатеві пари. За таких обставин, одностатева пара у державі-члені Ради Європи, яка поскаржиться до ЄСПЛ на неможливість юридично оформити свої подружні стосунки в ситуації, коли аналогічна різностатева пара має таку можливість, має майже гарантований шанс виграти справу та отримати компенсацію за завдану їй шкоду. У 2014 році дві одностатеві подружні пари подали такий позов проти України і тепер очікують розгляду своїх заяв.

- Одностатеві сімейні партнерства, цілком аналогічні до звичних різностатевих сімей, були, є і будуть існувати в нашій країні, незалежно від того, чи існує відповідний закон. Вони створюються на основі кохання та взаємодопомоги конкретних людей – гомо- та бісексуальних мешканців України – а не на підставі якогось документу чи реєстрового запису. Закон про реєстроване партнерство для одностатевих і різностатевих пар призначений лише вирішити проблеми таких сімей, які по суті не відрізняються від тих, з якими стикаються подружжя у звичайному шлюбі.

Наприкінці 2016 року та в січні 2017 року Центр "Наш світ" провів інтернет-опитування серед ЛГБТ України. У цьому опитуванні взяли участь 1519 осіб – 1263 чоловіків і 250 жінок; 6 осіб, відповідаючи на запитання про стать, обрали варіант відповіді "інше". 88,9% тих, хто брав участь в опитуванні, зазначили як проблему "Необхідність при спілкуванні зі сторонніми людьми видавати себе за тих, ким ви не є". Крім того стикалися з проблемами при оформленні прав власності на спільно придбані коштовні речі 15,7% респондентів, а при оформленні власності на нерухомість – 13,1% опитаних. На складнощах при оформленні спадщини зробили акцент 11,2% опитуваних. Про складнощі з оформленням субсидій через невизначений статус одностатевих пар заявили 13,8% респондентів. Різноманітні державні та комерційні структури пропонують певні пільгові програми, які розраховані на сім'ї – всі вони є недоступними для одностатевих пар. Про це як проблему згадали 24,4% опитуваних. 12,3% від усіх, хто взяв участь в опитуванні, вказали що стикалися з відмовою в усиновленні дитини (серед жінок таких було 22,0%).

Переважна більшість українського суспільства негативно ставиться до ЛГБТ осіб у цілому та ефективної реалізації їхніх прав людини, зокрема, на особисте та сімейне життя. Соціологічне опитування, яке було на початку 2016 року проведене Київським міжнародним інститутом соціології на замовлення Центру "Наш світ", показало, що 60% українців ставляться до ЛГБТ людей негативно, і лише 4% – позитивно; 45% вважають, що мають існувати певні обмеження їхніх прав. Разом з тим, варто відзначити, що майже третина опитуваних ставиться до ЛГБТ байдуже, тобто, нейтрально; також третина респондентів, у принципі, підтримує рівність прав для ЛГБТ. Масштабне загальнонаціональне дослідження проблем дискримінації, здійснене Інформаційним центром "Майдан Моніторинг" і Дослідницького бюро "Sociologist" виявило, зокрема, що лише 11% українців вважають, що наше суспільство готове до легалізації одностатевих шлюбів. Проте, сучасна демократична держава має обов'язок враховувати, по можливості, інтереси всіх соціальних груп та протидіяти проявам нетерпимості проти уразливих груп – зокрема, гомофобії, про що йдеться у багатьох міжнародних документах, які стосуються України.

- Українська влада визнає цей свій обов'язок, про що свідчить урядовий План дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року. Серед іншого, він передбачає "розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України законопроекту про легалізацію в Україні зареєстрованого цивільного партнерства для різностатевих і одностатевих пар з урахуванням майнових і немайнових прав, зокрема володіння та наслідування майна, утримання одного партнера іншим в разі непрацездатності, конституційного права несвідчення проти свого партнера" до кінця II кварталу 2017 року (пункт 105, захід 6).

- Міжнародний досвід показує, що юридичне визнання одностатевих сімейних пар не викликає помітних соціальних та правових проблем у масштабах цілого суспільства і водночас сприяє вирішенню таких проблем у цих пар. Очікувана кількість зареєстрованих сімейних одностатевих пар складає від кількох десятків до декількох відсотків від числа звичайних шлюбів, укладених за той самий проміжок часу. Реєстроване партнерство / цивільний союз, як альтернативна форма визнання подружніх відносин, є затребуваним також серед гетеросексуальних сімейних пар, які за тієї чи іншої причини не хочуть укласти звичайний шлюб.

- Основні відмінності між звичайним шлюбом і реєстрованим партнерством полягають у спрощеній процедурі укладення та розірвання останнього, а також у питаннях щодо всиновлення дітей. Реєстрованим партнерам часто не дозволяється спільне всиновлення дітей третіх осіб, але дозволяється всиновлення дітей своїх партнерів, яких вони спільно виховують. Зважаючи на все вищевикладене, ми рекомендуємо українській владі забезпечити ухвалення законодавства з метою запровадження в Україні реєстрованого сімейного партнерства двох людей будь-якої статі, у загальних рисах подібного до звичайного шлюбу, за прикладами аналогічного законодавства розвинених країн.

§ 3. Український дискурс: бути чи не бути законодавчому закріпленню гендерних термінів

18 грудня 2015 р. за головування проф. В. Г. Буткевича, заступника Голови Конституційної Комісії, відбулося експертне обговорення питання щодо включення до переліку названих у проекті Конституції підстав, за якими заборонено дискримінацію, таких ознак як гендерна ідентичність і сексуальна орієнтація.

У редакції Розділу II «Права людини» Конституції України, яку представила Робоча група, антидискримінаційна норма звучить так: «Користування правами та свободами, визнаними в цій Конституції та законами України, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, етнічного або соціального походження, генетичних характеристик, мови, релігії або переконань, політичних та інших поглядів, належності до корінних народів та національних меншин, майнового стану, місця проживання, обмеженої працездатності, віку або за іншою ознакою» (ст. 42 «Заборона дискримінації»). Як бачимо, прямо названо 16 ознак, за якими можлива дискримінація. І серед них немає ані сексуальної орієнтації, ані гендерної ідентичності. Це й стало центральною темою дискусії: чи включати до тексту Конституції згадку про них?

У редакції Розділу II «Права людини» Конституції України, яку представила Робоча група, антидискримінаційна норма звучить так: «Користування правами та свободами, визнаними в цій Конституції та законами України, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, етнічного або соціального походження, генетичних характеристик, мови, релігії або переконань, політичних та інших поглядів, належності до корінних народів та національних меншин, майнового стану, місця проживання, обмеженої працездатності, віку або за іншою ознакою» (ст. 42 «Заборона дискримінації»). Як бачимо, прямо названо 16 ознак, за якими можлива дискримінація. І серед них немає ані сексуальної орієнтації, ані гендерної ідентичності.

Слухачу пропонується дискусія: чи включати до тексту Конституції згадку про них?

Якщо спробувати перевести позиції сторін в суто юридичну площину, то аргументи противників конституційної заборони дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації й гендерної ідентичності та контраргументи, які наводять її прибічники, зводяться до такого:

1. Навіщо нав'язувати суспільству те, що воно не підтримує? Давайте винесемо питання на референдум і побачимо, що більшість громадян України проти визнання за представниками ЛГБТ відповідних прав і можливостей.

Як контраргумент, слід зазначити, що **питання прав людини, особливо коли йдеться про чутливі для меншості питання, не може вирішувати більшість**, їх не можна виносити на референдум. Сучасна система захисту прав людини, універсальний каталог прав людини ніколи не сформувався б, якби відповідні питання вирішувалися референдумом. Давайте уявимо, що більшість на референдумі вирішує, які пільги й гарантії надавати людям із обмеженими фізичними можливостями, чи треба застосовувати позитивні заходи для забезпечення рівності за ознакою статі або кольору шкіри, національною належністю тощо. Уявімо, що питання недискримінації афроамериканців вирішувалося б в США шляхом референдуму. Або питання скасування смертної кари в Україні винесли б свого часу на всенародне обговорення.

Включення таких підстав дискримінації, як сексуальна орієнтація й гендерна ідентичність, до відповідної норми Конституції ніяк не обмежує прав більшості (про що так активно під час обговорення заявляли противники включення). Вони так само можуть вільно висловлювати свої погляди, виховувати дітей відповідно до тих цінностей, які вважають правильними, вільно сповідувати релігію тощо. Їхні твердження про неприпустимість ситуації, коли батьки дитині вдома будуть говорити, що нормальна сім'я – це там, де мама й тато, а в школі їй будуть розповідати, що гомосексуальні сім'ї такі ж нормальні, як і гетеросексуальні, нагадує центральний сюжет фільму «Поженш бурю» («Inherit the Wind», 1960 р.), де предметом судового розгляду стало питання, чи можна викладати в школі теорію Дарвіна. Більшість, яка вважала власний погляд на світоустрій єдино правильним, аргументувала свою позицію приблизно так само: ми вдома дітям розповідаємо, що

людину створив Бог, а ви хочете в школі їй говорити, що вона походить від мавпи. Гарне кіно. Класика, що, як бачимо, зберігає актуальність. Але ще один фільм як ілюстрація нинішнього протистояння подобається мені навіть більше – «Вгадай, хто завітає до обіду» («Guess Who's Coming to Dinner», 1967 р.). Тільки враховуючи, що часи трошки змінилися, можна на місці головних героїв уявляти гомосексуальну пару. Все, через що доводиться проходити заради особистого щастя, залишається напрочуд незмінним.

2. Чому недостатньо того, що перелік дискримінаційних підстав у Конституції є відкритим? Адже, по-перше, він не може включати в себе абсолютно всі підстави дискримінації, по-друге, в проекті Конституції вже й так передбачено 16 підстав дискримінації, це більше, ніж у будь-якій європейській конституції.

Безумовно, перелік має бути відкритим. І, звичайно, до нього не можуть потрапити абсолютно всі, навіть відомі на сьогодні підстави дискримінації, а тим паче ті, які ще можуть з'явитися. Але, по-перше, кількісний аргумент (щодо вже наявних у ньому 16 підстав дискримінації) не є коректним. По-друге, на різних етапах суспільного розвитку – і ми це, знов-таки, бачимо з історії розвитку концепції прав людини: ті чи інші форми дискримінації перетинають певну критичну межу, стають предметом соціального дискурсу. І зовсім не обов'язково, щоб їхню актуальність і критичне значення визнавала більшість.

У 2015 році мережа інституцій країн ЄС з питань рівності й недискримінації провела дослідження «Дискримінація в ЄС у 2015 році». За результатами цього дослідження, **найбільш поширеною підставою дискримінації названо етнічне походження, на другому місці – сексуальна орієнтація, на третьому – гендерна ідентичність**. Тобто, наразі це справді гостре питання. Великою мірою показники зумовлено тим, що проблему перестають замовчувати, вона набуває відкритості.

Крім того, як видається, **включення до антидискримінаційної конституційної норми таких підстав дискримінації, як сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність, є важливим сигналом суспільству, і зокрема людям, які потерпають від**

дискримінації за цими ознаками, що держава визнає існування такої проблеми, що вона готова до виконання своїх зобов'язань у царині поваги прав людини й забезпечення рівних можливостей у реалізації прав людини, незалежно від сексуальної орієнтації й гендерної ідентичності.

Фактично йдеться про індикатор того, чи маргіналізується ця проблема в суспільстві, чи замовчується вона. Луїз Арбур, Верховний комісар ООН з прав людини у 2004-2008 роках, свого часу зазначала: **«Відсутність таких підстав, як сексуальна орієнтація й гендерна ідентичність, у переліку підстав дискримінації – це ганебне мовчання, яке є відмовою від фундаментального принципу універсальності прав людини»**. І перед Україною зараз стоїть вибір – ганебно промовчати чи ні.

3. Ніхто не відмовляє особі в захисті. Якщо вона вважає, що її права порушено через її сексуальну орієнтацію або гендерну ідентичність, вона може звернутися до суду й захистити там свої права. Наявність або відсутність такої згадки в Конституції ніяк на ситуацію не впливає, то навіщо зайвий раз дратувати суспільство.

Відповідаючи на це заперечення противників доповнення антидискримінаційної норми, слід наголосити, що, по-перше, за такою логікою можна взагалі відмовитися від антидискримінаційної норми й від усього механізму захисту від дискримінації. Адже звернутися до суду в зв'язку з порушенням своїх прав можна й не посилаючись на дискримінацію. Але ті, хто про це говорять, забувають, чому в принципі з'явилися антидискримінаційні норми: через те, що це є особливий вид порушення права. Вид порушення, який заперечує базові цінності – гідність, рівність та автономію.

По-друге, слід враховувати й особливість переважного в нашій правовій реальності мислення. Йдеться про нормативізм: судді набагато важче визнати факт дискримінації за тією ознакою, яку взагалі не названо. «Тим більше, коли 16 підстав чомусь законодавець назвав, а цю не став, – то може, такої дискримінації в принципі не існує», – буде розмірковувати суддя.

4. У конституціях інших держав згадка про гендерну ідентичність і сексуальну орієнтацію в абсолютній більшості випадків відсутня. Серед європейських країн тільки одна

включила таку підставу дискримінації до тексту Основного Закону. Крім того, міжнародні документи, які є для України обов'язковими, не містять такої підстави також. Що заважає міжнародній (або європейській) спільноті ухвалити відповідний зобов'язальний документ, і вже тоді б у нас не було вибору?

По-перше, слід брати до уваги, коли ухвалювалися конституції більшості європейських країн. Аргумент щодо конституцій був би прийнятнішим, якби їх ухвалення відбувалося протягом останніх 10 років. По-друге, для європейських країн частиною їхнього права є право ЄС, а тому в них може просто не виникати необхідності визнавати можливості дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації чи гендерної ідентичності на рівні національних конституцій, оскільки це вже зроблено на рівні права ЄС, яким вони керуються.

Щодо міжнародних документів, то експерти, які використовують цей аргумент, називають міжнародні документи, ухвалені в 50–70-х роках ХХ ст. (відштовхуючись від Загальної декларації прав людини 1948 р., називаючи Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р., Міжнародний пакт про громадянські й політичні права 1966 р. і т.д.). Вони наголошують, що в цих документах відповідні підстави дискримінації не названо. А отже, і ми НЕ ЗОБОВ'ЯЗАНІ цього робити. Але знов-таки: коли ухвалювали ці документи, таку підставу справді не називали, оскільки проблема мала прихований характер. Важливо відстежувати **сучасні тенденції в сфері захисту прав людини**. А вони в останні 10 років є очевидними.

У Доповіді Агенції ЄС із фундаментальних прав зазначено, що **«немає жодної підстави виключати захист від дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності з загальної норми»**. Ця Доповідь містить наполегливу рекомендацію включати до подальших директив ЄС названі підстави дискримінації;

- Європарламент 11 березня 2014 року ухвалив принципи співробітництва, у яких серед пріоритетів у сфері захисту прав людини, демократії та верховенства права названо підтримку боротьби з дискримінацією, у тому числі за ознаками сексуальної орієнтації й гендерної ідентичності;

- у 2009 році в Рекомендаціях країнам-членам Ради Європи звучить рекомендація імплементувати відповідні стандарти, і зокрема заборонити дискримінацію на підставі гендерної ідентичності в національному законодавстві; керуватися в цьому належить Джекьякертськими принципами (Принципами застосування міжнародно-правових норм про права людини щодо сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності).

- Парламентська Асамблея Ради Європи ухвалила кілька резолюцій щодо захисту від дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності;

- низка директив ЄС містить заборону дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності.

Можна називати ще багато документів, ухвалених на рівні авторитетних міжнародних інституцій, що вказують на необхідність заборони дискримінації на підставі гендерної ідентичності або сексуальної орієнтації. Аргумент, що відповідні міжнародні документи є рекомендаційними, а не зобов'язальними для України, по-перше, ігнорує поняття м'якого права в міжнародному праві. По-друге, демонструє суто маргінальну позицію: допоки нас не зобов'язали, а лише рекомендують запроваджувати відповідні стандарти, ми їх запроваджувати не будемо.

Крім того, існує зобов'язання держави поважати й забезпечувати права людини, у тому числі забезпечувати захист від дискримінації за будь-якою ознакою. Сексуальна орієнтація, гендерна ідентичність – один із фундаментальних аспектів життя. Держава зобов'язана здійснювати всі залежні від неї заходи, не озираючись на те, чи покладено на неї відповідне міжнародне зобов'язання.

5. Навіщо нам провокувати таку болючу дискусію, коли в країні війна, коли потрібна консолідація нації. Один із народних депутатів України, котрий завітав на обговорення, навіть висловився в такий спосіб: «Навіщо Україні імпортувати чужі проблеми, їй і своїх вистачає».

Ті, хто роблять такі твердження, забувають, що ми не ухвалюємо Конституцію воєнного часу. Конституція ухвалюється на десятиріччя, а то й століття, визначаючи ті цінності, за якими буде жити наше суспільство. І серед таких базових засад – **поважати**

людську гідність, незалежно від статі, раси, кольору шкіри, етнічного або соціального походження, генетичних характеристик, мови, релігії або переконань, політичних та інших поглядів, належності до корінних народів та національних меншин, майнового стану, місця проживання, обмеженої працездатності, віку, **гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації** або будь-якої іншої ознаки. Це та універсальна цінність, заради якої має єднатися суспільство, якщо воно прагне бути демократичним.

Тема 9. Запобігання та протидія дискримінації в Україні: основні поняття та нормативно-правове забезпечення. Види дискримінації та засоби протидії їй. Проблематика гендерного насильства в українському законодавстві

- 1. Загальна ситуація із правами людини в Україні.*
- 2. Трудове законодавство та реальна практика гендерної політики в Україні.*
- 3. Принцип недискримінації у законодавстві України.*

§ 1. Загальна ситуація із правами людини в Україні

1. Загальна ситуація із правами людини в Україні є неоднозначною. У 2015 році Freedom House визнав Україну “частково вільною”, із загальною оцінкою рівня свободи 3,5 (із конкретними рейтингами 3 для громадянських свобод і 3 для політичних прав). Частина 2: Патерни дискримінації Частина 2 цього звіту обговорює те, що дослідники Equal Rights Trust виокремили як головні патерни дискримінації та нерівності в Україні. Вона ґрунтується на оригінальних прямих свідченнях, зібраних у широкого кола осіб, а також на інтерв’ю із експертами. Звіт також містить дослідження, проведені на основі авторитетних джерел протягом останнього десятиліття, а, в разі необхідності, посилається на новинні репортажі. Ця частина доповіді не прагне представити вичерпну картину, а радше допомогти зрозуміти те, що здається найважливішими патернами дискримінації у країні. Ця частина звіту представляє свідчення дискримінації та нерівності за ознаками 1) статі; 2) сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності; 3) інвалідності; 4) стану здоров’я, зокрема, ВІЛ-статусу; 5) етнічної або національної належності та кольору шкіри; 6) національності та громадянства, 7) релігії; 8) мови; 9) статусу внутрішньо переміщеної особи (ВПО); і 10) віку, зокрема, уразливого становища, в якому опиняються діти. Стосовно кожної

ознаки цей звіт розглядає способи, якими люди піддаються дискримінації та нерівності в різних сферах життя – зокрема, як наслідок дискримінаційних законів, дій державних суб'єктів під час виконання ними своїх функцій, уразливість до дискримінаційного насильства, а також дискримінацію та нерівність у таких сферах, як зайнятість, освіта та доступ до товарів і послуг. Що стосується дискримінації за ознакою статі, розділ 2.1 цього звіту демонструє, що основними жертвами дискримінації за ознакою статі в Україні є жінки, які відчують дискримінацію і не вигідне становище здебільшого внаслідок збереження патріархальних і патерналістських суспільних норм. Таким чином, незважаючи на міцну правову базу, що забороняє дискримінацію за ознакою статі, низка законів прямо дискримінує жінок, причому часто нібито прагнучи їх “захистити”, але насправді обмежуючи їх здатність робити вибір, особливо в сфері зайнятості. На межі тості. Незважаючи на спеціальні закони, рівні сімейного насильства та торгівлі жінками залишаються високими. У сфері зайнятості жінки не мають можливостей, рівних із чоловіками: наше дослідження виявило свідчення дискримінації при наймі на роботу, нерівної оплати праці, вертикальної і горизонтальної сегрегації та сексуальних домагань на робочому місці. Патріархальні норми проявляються також у суспільному житті, де жінки представлені вкрай недостатньо: менше 12% депутатів у Верховній Раді на цей час є жінками, і тільки дві жінки входять до складу Кабінету Міністрів. Розділ 2.2 цього звіту розглядає дискримінацію за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності, демонструючи, що лесбійки, геї, бісексуали і трансгендерні особи в Україні зазнають важкої і систематичної дискримінації та нерівності внаслідок високих рівнів стигми і слабого правового захисту. Хоча Україна була першою пострадянською державою, яка декриміналізувала одностатеві сексуальні стосунки ще у 1991 році, суспільна нетерпимість із того часу поступово зростала, особливо, з початку цього століття. Останні дослідження показують, що до трьох чвертей населення України негативно ставиться до ЛГБ осіб; стигматизацію також відчують і трансгендери. Український парламент послідовно ігнорує заклики до ухвалення законодавства, яке би прямо заборонило дискримінацію за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності,

а низка чинних законів прямо або непрямо дискримінує проти ЛГБТ. Існують також значні проблеми з правоохоронними органами, починаючи від образ, домагань, шантажу і здирництва до нездатності захистити від дискримінаційного насильства. В такому соціально-правовому контексті багато ЛГБТ вирішують не розкрити свою сексуальну орієнтацію або гендерну ідентичність, тому що – як показують свідчення, представлені у звіті – ті, хто не приховує своє життя, нашоухуються на дискримінацію у сферах зайнятості, освіти та охорони здоров'я.

Відповідно до Звіту з глобального гендерного розриву за 2016 рік, представленого Світовим економічним форумом, Україна займає 69 місце за індексом гендерної рівності (у рейтингу серед 142 країн).

Індекс обчислюється на підґрунті статистичних даних щодо співвідношення нерівності між чоловіками та жінками (gender gap) у чотирьох важливих сферах: економічна участь і кар'єрні можливості, освіта, здоров'я і виживання, політичні права і можливості. У топ-10 країн за індексом гендерної рівності увійшли Ісландія, Норвегія, Фінляндія, Швеція, Ірландія, Руанда, Філіппіни, Швейцарія, Словенія та Нова Зеландія.

Порівнюючи ці дані з показниками минулих років, очевидно, що стан гендерної рівності в Україні погіршився. Так, найкращий результат Україна продемонструвала в 2006 році, посівши 48 місце. Тоді за деякими з чотирьох обчислювальних параметрів Україна наблизилась до позначки 1.00, що означає повну гендерну рівність в цій сфері. Досить суттєво позиції України також знизились і протягом періоду з 2014 року (56 місце) по 2015 рік (67 місце).

§ 2. Трудове законодавство та реальна практика гендерної політики в Україні

Права ЛГБТ осіб можуть порушуватись у таких випадках.

- Відмова у прийнятті на роботу або звільнення, що пов'язане з сексуальною орієнтацією або гендерною ідентичністю.
- Цькування ЛГБТ з боку начальства або співробітників у трудових колективах.
- Дискримінаційне ставлення при просуванні по роботі або

при оплаті праці.

- Упереджене ставлення до ЛГБТ з боку міліції, інших правоохоронних органів.

- Відмова в наданні або виселення з найманого житла в тому випадку, коли власник або розпорядник житла дізнається про гомосексуальну орієнтацію або транссексуальність орендарів.

- Дискримінація (видворення, відмова в наданні послуг) ЛГБТ у закладах торгівлі, сфери обслуговування, освіти, охорони здоров'я тощо. Подібно до трудової сфери, нашим завданням у випадках дискримінації в інших сферах суспільного життя є також перевірка ефективності неявної юридичної заборони на дискримінацію за ознакою сексуальної орієнтації та принципу перекладення тягаря доказів.

- Заборона або невиправдані обмеження на проведення публічних ЛГБТ заходів, таких як фестивалі, кінопокази, марші.

Організації, що виступають за збереження традиційних гендерних моделей та зміцнення ролі патріархальної родини. Для обґрунтування своїх позицій активісти цих організацій звертаються до ідеологем християнської моралі; прихильники традиційних цінностей об'єднані у дві групи: релігійні активісти та учасники радикальних організацій. Попри те, що впродовж трьох років спостерігається зростання протестів прибічників консервативних цінностей за участі неформальних ініціативних груп громадян, їх кількість поки що є не надто значною, аби говорити про залучення широких верств населення до відповідних протестних акцій.

Статті 74 Сімейного кодексу (СК) України, «якщо жінка та чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою <...>, майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності <... >». Стаття 91 Сімейного кодексу передбачає, що «якщо жінка та чоловік, які не перебувають у шлюбі між собою, тривалий час проживали однією сім'єю, той із них, хто став непрацездатним під час спільного проживання, має право на утримання <...>» з боку свого партнера. Стаття 232 СК «Правові наслідки усиновлення» фактично позбавляє партнера/партнерку з одностатевої пари можливості всиновити дитину свого партнера / своєї партнерки, навіть якщо вони спільно виховують її з самого народження, тоді як стаття 211 «Особи, які

можуть бути усиновлювачами» дозволяє це для різностатевих сімейних пар.

Водночас, законодавство України ніяк не регулює відносини одностатевих пар, які де-факто мають всі ознаки стабільних і довготривалих сімейних стосунків. Це означає, що з точки зору закону партнери в одностатевих сім'ях фактично розглядаються як чужі один одному люди. Вони не мають права спільної сумісної власності на спільно нажите майно, якщо воно було придбане або зареєстроване тільки одним/одною з них.

§ 3. Принцип недискримінації у законодавстві України

Принцип недискримінації законодавство України, згідно зі статтею 2 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації», ґрунтується на принципі недискримінації, що передбачає незалежно від певних ознак: 1) забезпечення рівності прав і свобод осіб та/або груп осіб; 2) забезпечення рівності перед законом осіб та/або груп осіб; 3) повагу до гідності кожної людини; 4) забезпечення рівних можливостей осіб та/або груп осіб. Українське законодавство виділяє складові принципу недискримінації, перелічені вище, однак не дає йому окремого визначення. Для розуміння того, що є принципом недискримінації в міжнародному та європейському праві, яке український законодавець у цій сфері використовує як модель, відзначимо такі його основні принципи: 1. Однакове поводження з особою або групою осіб, яка попри свої захищені ознаки перебуває в аналогічному становищі з іншою особою або групою осіб; 2. Різне поводження з особою або групою осіб, яка через свої захищені ознаки перебуває у відмінному становищі від іншої особи або групи осіб; 3. Відсутність негативних наслідків застосування правових норм, правил або критеріїв, зокрема нейтрально сформульованих, для осіб або груп осіб у зв'язку з їхніми захищеними ознаками та порівняно з іншою особами або групами осіб.

Загальні принципи рівності та, відповідно, недискримінації, встановлені Основним Законом – Конституцією України. Так, стаття 24 Конституції України говорить: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може

бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками». Аналогічні гарантії рівності та заборони дискримінації містяться й у низці нормативних актів міжнародного права, які в різні часи були ратифіковані Україною, ставши невід'ємною частиною національного законодавства. До таких актів, серед іншого, належать: 1. Загальна декларація прав людини (статті 1, 2 і 7); 2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (статті 2, 3 і 26); 3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (статті 2 і 3); 4. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації; 5. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок; 6. Конвенція про права інвалідів; 7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (стаття 14), а також Протокол № 12 до неї; 8. Європейська соціальна хартія (переглянута) (статті 4 та Е); 9. Рамкова конвенція про захист прав національних меншин (стаття 4).

Також, гарантії недискримінації в тому чи іншому вигляді містяться майже у кожному галузевому законі, починаючи, наприклад, від Закону України «Про освіту» (стаття 3) та закінчуючи Законом України «Про державну службу» (стаття 4). Насправді, галузевих законів із антидискримінаційними нормами настільки багато, що навести їх вичерпний перелік, зокрема з огляду на обмежений обсяг цього посібника, неможливо. Водночас, доцільно назвати два законодавчих акти, які не тільки гарантують принцип недискримінації в реалізації певних прав або доступі до певних послуг, але й визначають дискримінацію як таку, передбачають відповідальність за порушення принципу недискримінації тощо. Мова йде про Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» від 21 березня 1991 року (чинний з 27 квітня 1991 року) і Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 року (набрав чинності 1 січня 2006 року). Однак в контексті запобігання та протидії дискримінації ці два закони можна назвати вузькопрофільними, оскільки дискримінацію вони забороняють лише за двома ознаками – інвалідністю та статтю. Рамковим

законодавчим актом, який містить узагальнююче визначення поняття «дискримінація», надає чіткі визначення її ключових форм та забороняє будь-які форми дискримінації стосовно відкритого переліку індивідуальних і групових ознак, є Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні». Цей закон у своєму початковому вигляді набув чинності 4 жовтня 2012 року, але згодом, зокрема враховуючи критику міжнародних і національних правозахисних організацій щодо його невідповідності міжнародним стандартам та неефективності, був переглянутий та суттєво вдосконалений. Останні зміни до Закону набули чинності 30 травня 2014 року. Враховуючи те, що на сьогодні Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації»

Принцип недискримінації Законодавство України, згідно зі статтею 2 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації», ґрунтується на принципі недискримінації, що передбачає незалежно від певних ознак: 1) забезпечення рівності прав і свобод осіб та/або груп осіб; 2) забезпечення рівності перед законом осіб та/або груп осіб; 3) повагу до гідності кожної людини; 4) забезпечення рівних можливостей осіб та/або груп осіб. Українське законодавство виділяє складові принципу недискримінації, перелічені вище, однак не дає йому окремого визначення. Для розуміння того, що є принципом недискримінації в міжнародному та європейському праві, яке український законодавець у цій сфері використовує як модель, відзначимо такі його основні принципи: 1. Однакове поводження з особою або групою осіб, яка попри свої захищені ознаки перебуває в аналогічному становищі з іншою особою або групою осіб; 2. Різне поводження з особою або групою осіб, яка через свої захищені ознаки перебуває у відмінному становищі від іншої особи або групи осіб; 3. Відсутність негативних наслідків застосування правових норм, правил або критеріїв, зокрема нейтрально сформульованих, для осіб або груп осіб у зв'язку з їхніми захищеними ознаками та порівняно з іншою особами або групами осіб.

Відносини, на які поширюється дія Закону Відповідно до статті 4 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», дія Закону поширюється на відносини між юридичними особами публічного та приватного права, місцезнаход-

ження яких зареєстровано на території України, а також фізичними особами, які перебувають на території України, зокрема в таких сферах суспільних відносин:

- громадсько-політична діяльність;
- державна служба та служба в органах місцевого самоврядування;
- правосуддя;
- трудові відносини, у тому числі застосування роботодавцем принципу розумного пристосування;
- охорона здоров'я;
- освіта;
- соціальний захист;
- житлові відносини;
- доступ до товарів і послуг;
- інші сфери суспільних відносин.

Окрему увагу варто звернути на те, що перелік сфер суспільних відносин, до яких застосовуються положення антидискримінаційного Закону, не є вичерпним. У широкому розумінні це означає, що принцип недискримінації має дотримуватися у всіх відносинах, окрім суто приватних, де особи виконують функції, що надають їм можливість впливати на порядок розподілу загальнодоступних товарів і послуг. Кращому розумінню цього допоможе порівняння положення статті 4 Закону з положенням статті 1 Протоколу №12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Так, Протокол №12 забороняє дискримінацію у «здійсненні будь-якого передбаченого законом права», що у Пояснювальному звіті Ради Європи розтлумачено таким чином: «і) у здійсненні будь-якого права, що спеціально гарантоване особі положеннями національного законодавства; ii) у здійсненні будь-якого права, що може бути виведене з чіткого обов'язку державного органу на підставі положень національного законодавства, тобто коли на державний орган національним законодавством покладено обов'язок діяти певним чином; iii) при здійсненні державним органом своїх дискреційних повноважень (наприклад, при призначенні субсидій); iv) при вчиненні будь-яких інших дій або бездіяльності державного органу (наприклад, у контексті дій правоохоронних органів під час громадських заворушень)». 1.1. Дискримінація Визначення У

статті 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» термін «дискримінація» визначається таким чином: «Ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними (далі – певні ознаки), зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними». Оскільки разом із цим терміном Закон дає визначення й окремим формам дискримінації, то для коректного і послідовного правозастосування варто пам'ятати, що термін «дискримінація» носить узагальнюючий характер. З метою уникнення двозначності його не варто безпосередньо застосовувати для кваліфікації тих чи інших конкретних ситуацій (рішень, дій або бездіяльності) як порушень антидискримінаційного законодавства. Цій меті слугують саме окремі форми дискримінації, як-от пряма дискримінація (Розділ 1.2), непряма дискримінація (Розділ 1.3), утиск (Розділ 1.4.), підбурювання до дискримінації (Розділ 1.5), пособництво в дискримінації (Розділ 1.6), а також інші її форми та прояви (Розділи 1.7–1.8). Принципи, які визначають дискримінацію

Водночас, цінність загального визначення дискримінації полягає у тому, що воно виокремлює ключові принципи, що дозволяють визначати, в яких випадках розрізнення між особами або групами осіб становитиме протизаконну дискримінацію в будь-якій її формі. Таких принципів є чотири: 1. Наявність порушення (обмеження у визнанні, реалізації або користуванні) прав і свобод; 2. Наявність певної захищеної ознаки, на підставі якої відбувається розрізнення; 3. Відсутність правомірної, об'єктивно обґрунтованої мети, для досягнення якої проводиться розрізнення; 4. Недотримання принципу пропорційності (належності та необхідності) між метою розрізнення та способами її досягнення. Закон встановлює такий перелік ознак, за якими заборонена дискримінація:

• раса, • колір шкіри, • політичні переконання, • релігійні та інші переконання, • стать, • вік, • інвалідність, • етнічне походження, • соціальне походження, • громадянство, • сімейний стан, • майновий стан, • місце проживання, • мова • або інші ознаки Фраза «або інші ознаки» означає те, що наведений у положенні Закону перелік є невичерпним та ілюстративним. Таке тлумачення підтверджується як аналізом міжнародного права (див. перелік міжнародних зобов'язань на початку цього розділу), практикою його застосування різними міжнародними судовими і квазі-судовими органами, так і практикою Європейського суду з прав людини.

Так, Європейський суд з прав лю15 Див., напр., рішення Європейського суду з прав людини по справі «Енгел та інші проти Нідерландів» (Engel and Others v. the Netherlands) від 08/06/1986 №№ 5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72 встановлює, що до переліку ознак, за якими заборонена дискримінація, **входять сексуальна орієнтація, гендерна ідентичність (трансгендерність або транссексуальність)**, членство у профспілках, ВІЛ-статус, інвалідність, генетичні характеристики особи, належність до національної меншини тощо.

Приклади

Менеджер ресторану Х на зібранні трудового колективу надав інструкції офіціантам не обслуговувати клієнтів із інвалідністю, просити їх переміститися на літню терасу або взагалі залишити заклад. Такі інструкції він пояснював неоднозначною реакцією інших відвідувачів на присутність «інвалідів».46 Лейтенант міліції неодноразово підбурював своїх колег до дискримінаційних дій стосовно мігрантів, зокрема «осіб кавказької національності» та «всіляких там чорних». Відповідно до свідчень колег, він часто казав, що «хороший чурка – мертвий чурка», а про затриманих мігрантів, що «їх треба мочити доти, поки вони не зізнаються, бо інакше роботу свою ви добре не зробите».47 Організація Х розповсюдила на території навчального закладу листівки, в яких вказувалося на те, що гомосексуальність є збоченням, яке веде до руйнації моральних підвалин суспільства, а представники ЛГБТ спільноти є педофілами та поширювачами СНІДу.

Тема 10. Аналітика щодо становища ЛГБТ в Україні та перспектив входження до європейського законодавчого поля (із доповідної записки НІСД). Консерватори VS правозахисники

- 1. Приєднання України до правозахисних документів Європейського Союзу.*
- 2. Стан та проблеми ЛГБТ-руху в Україні.*
- 3. Висновки і рекомендації.*

§ 1. Приєднання України до правозахисних документів Європейського Союзу

Нівелюється через їх неефективну імплементацію до національного законодавчого поля. Всупереч взятим на себе зобов'язанням перед ЄС, українськими політиками ініціюються, з одного боку, дискримінаційні законодавчі новації щодо представників ЛГБТ-спільноти, а, з іншого, гальмується прийняття системного антидискримінаційного Закону. Так, 2 жовтня 2012 р. Верховною Радою України був проголосований у першому читанні проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо захисту прав дітей на безпечний інформаційний простір)» від 20.06.2011 р. (реєстраційний № 8711) Законопроектом пропонується шляхом внесення змін до законів «Про захист суспільної моралі», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про телебачення і радіомовлення», «Про видавничу справу» та до Кримінального кодексу заборонити пропаганду гомосексуалізму та встановити кримінальну відповідальність за порушення цієї заборони. Дана подія була засуджена ООН, РЄ, Європейською Комісією, ПАРЕ, Human Rights Watch, International Commission of Jurists та ILGA-Europe, іншими міжнародними організаціями, як така, що суперечить демократичним стандартам забезпечення прав людини та рішенням Європейського Суду з прав людини, зокрема, щодо права на свободу зборів і асоціацій, права на свободу слова,

права на пошук, отримання і передачу інформації, права на свободу від дискримінації. Інший подібний проект Закону України «Про заборону спрямованої на дітей пропаганди гомосексуалізму» від 30.03.2012 р. (реєстраційний № 10290), який також носив дискримінаційний характер по відношенню до ЛГБТ-спільноти був спочатку відкликаний, але потім трансформувався у проект Закону України «Про заборону спрямованої на дітей пропаганди одностатевих сексуальних стосунків» від 24.12.2012 р. (реєстраційний № 1155). З позиції більшості правозахисних організацій, прийняття будь-якого з наведених законопроектів призведе до узаконення дискримінаційних практик на державному рівні. Маємо констатувати покращення ситуації зі створення антидискримінаційного законодавства в Україні. Новий Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації» від 6 вересня 2012 р. № 5207-VI, за оцінками українських і міжнародних експертів, є позитивним нововведенням, але не є системним. На думку фахівців з РС, до переліку заборонених до дискримінації ознак слід додати й такі: громадянство, сексуальну орієнтацію, гендерну ідентичність. Окремі зміни були підготовлені й внесені до Верховної Ради України Кабінетом Міністрів України як проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 19.02.2013 р. (реєстраційний № 2342). Зокрема, законопроектом пропонувалося у статті 2-1 Кодексу законів про працю України передбачити, що рівність трудових прав усіх громадян забезпечується в Україні незалежно від «сексуальної орієнтації». В цілому, цей законопроект охоплює набагато ширшу сферу дії й стосується всіх видів дискримінації, покликаний уточнити визначення і форми дискримінаційних дій у Законі України «Про основи запобігання та протидії дискримінації», посилити відповідальність за них, наблизивши українське законодавство до європейського. Втім, вищезазначений законопроект навіть не дійшов до розгляду у Верховній Раді України через його демонстративну негативну оцінку депутатами з більшості парламентських фракцій. Дана позиція частини депутатського корпусу з огляду на перспективу підписання Угоди про асоціацію між ЄС та Україною та лібералізації ЄС візового режиму для України є вкрай деструктивною, адже пункт 2.4.3. «Права

громадян, включаючи захист меншин» Плану дій з лібералізації візового режиму, який виконує Україна, окрім іншого, вимагає: по-перше, ухвалення всеохоплюючого антидискримінаційного законодавства, що рекомендовано моніторинговими органами ООН та РЄ для забезпечення ефективного захисту від дискримінації; по-друге, активно дотримуватись конкретних рекомендацій органів ООН, ОБСЄ/БДПЛ, РЄ/ЄКРН та міжнародних правозахисних організацій у виконанні антидискримінаційної політики, захисті меншин та боротьби зі злочинами, скоєними на ґрунті ненависті. Слід підкреслити, що недооцінювати можливі наслідки в разі неспроможності привести національне законодавство в сфері правозахисту до європейських стандартів небезпечно з огляду на принципову позицію з цього питання деяких країн-членів ЄС (наприклад, Нідерландів), офіційні представники яких заявили про можливість одноосібно заблокувати і візовий процес, і підписання Угоди про Асоціацію. Активна протидія впровадженню всеохоплюючого антидискримінаційного законодавства лежить в сфері, з одного боку, небажання депутатського корпусу взяти на себе відповідальність за непопулярні в суспільстві рішення, а з іншого, – цілеспрямованого саботування євроінтеграційного курсу під прикриттям тієї ж риторики щодо традиціоналістських уподобань населення та засудження ним відповідних змін. У цілому ж, основна проблема чинного законодавства України у сфері дотримання та захисту прав ЛГБТ-спільноти полягає у відсутності положення щодо сексуальної орієнтації в національних законодавчих актах в числі ознак, за якими забороняється дискримінація проти громадян. Така ситуація ускладнює застосування антидискримінаційних норм до ЛГБТ-спільноти в юридичній практиці та захист їх прав у національних судах.

§ 2. Стан та проблеми ЛГБТ-руху в Україні

У сучасному світі рівень демократичності суспільства вимірюється у тому числі через ставлення більшої його частини до суспільних груп, що становлять меншість, та до політики держави, спрямованої на забезпечення рівних прав для усіх громадян. Український ЛГБТ-рух є невід'ємною частиною інституціоналізації

громадянського суспільства України. Його учасники є громадянами України на яких поширюються усі права і свободи закріплені в Конституції України. Втім, на практиці українське суспільство в своїй більшості не готове сприймати нетрадиційну сексуальну поведінку як норму для певних соціальних груп, що відбивається на звуженні їх правових можливостей та проявах дискримінації. Згідно із «Шкалою Олпорта», яка вимірює ступінь проявів упередженості та дискримінації в суспільстві й має 5 рівнів градації, частина українського суспільства впритул наблизилася до останньої п'ятої позначки – «знищення», коли група більшості прагне фізично знищити групу меншості. Адже 4 рівень визначає «фізичний напад», коли людям з меншості завдається фізична шкода, неодноразово демонструвався, наприклад, під час спроб проведення гей-парадів. Нижчі рівні: 3 – «дискримінація» (людей з меншості піддають дискримінації, не надаючи їм можливостей та послуг, таким чином, втілюючи упередженість в дії), 2 – «уникнення» (люди з більшості активно уникають людей з меншості), 1 – «антилокуція» (представники більшості вільно жартують про представників меншості), стали нормою поведінки для значної частини громадян України.

Міжнародна практика. Дослідницький проект Pew Global Attitudes Project, реалізований американською організацією Pew Research Center у 2007 р. з метою визначення ставлення світової спільноти до гомосексуальності, виявив, що в Африці та на Близькому Сході населення майже взагалі не сприймає соціальне визнання гомосексуальності. Водночас, відсоток сприйняття гомосексуальності і бісексуальності є достатньо високим в Західній і Північній Європі, Канаді, США, Австралії. За даними цього дослідження тільки 19 % українців вважають, що гомосексуалізм може бути прийнятним у суспільстві, 69 % заперечують таку можливість. Майже аналогічна суспільна думка із зазначеного питання є характерною для Китаю та Російської Федерації. Інші дослідження вказують, що в ряді демократичних країн показники суспільного сприйняття гомосексуальності мають тенденцію до зростання. Так, у США, за даними опитування проведеного у 2012 р. Американським інститутом суспільної думки Gallup Organization, 54 % американців вважають гомосексуальні стосунки морально прийнятними. Суспільне визнання ними гомосексуальних відносин повільно

зросло з 38 % у 2002 р. до 56 % у 2011 р. Загальне ставлення суспільства до гомосексуалізму, окрім іншого, визначається й правовими умовами, які створила держава для забезпечення рівності між суспільними групами. Міжнародна організація «ILGA-Europe», що відслідковує становище та захищає права ЛГБТ-співтовариства в Європі, склала у 2012 р. рейтинг, в якому порівнює правовий статус ЛГБТ громадян у різних країнах. Національне законодавство та адміністративна практика оцінювалися за 42-х бальною шкалою де «30» найвища оцінка (повага до прав людини та повної рівності ЛГБТ) та «-12» найнижча оцінка (грубі порушення прав людини та дискримінація ЛГБТ). Серед європейських країн найвищий бал (21) отримала Великобританія, Німеччина та Іспанія (20), Швеція (18). Найгіршими з країн-членів Євросоюзу виявилися Мальта (0 балів) та Латвія з Кіпром (отримали по 1 балу). Україна, Азербайджан, Вірменія та Македонія здобули по -4 бали, а найгірша ситуація склалася у Молдові та Росії (по -4,5 балів). Кількісні показники ЛГБТ-руху в Україні. За оцінками західних дослідників кількість людей які мали одностатеві стосунки варіюється в діапазоні від 2 % до 10 % від загальної кількості населення незалежно від країни проживання. У звіті «Вимірювання сексуальної ідентичності», яке підготувало управління національної статистики Великобританії у 2010 р., зазначено, що 1,4 % британців вважають себе геями чи бісексуалами. Аналіз приналежності до сексуальних меншин, проведений американським інститутом досліджень громадської думки «The Gallup Organization» у 2012 р., показав, що 3,4 % опитаних американців ідентифікували себе у якості лесбійок, геїв, бісексуалів та трансексуалів. Об'єднана Програма ООН з ВІЛ/СНІДу рекомендувала для країн Східної Європи визначати чисельність чоловіків, які мають секс із чоловіками (ЧСЧ) в діапазоні від 2 % до 5 % від усього чоловічого населення країни. В Україні системні соціологічні дослідження чисельності представників усіх видів ЛГБТ-руху дотепер не проводилися. Складність їх проведення полягає у тому, що характер відповідей залежатиме від того, як суспільство, держава та церква оцінюють нетрадиційну сексуальну орієнтацію та яку культурну нішу у соціумі вона займає. Якщо у суспільстві нетрадиційна сексуальна поведінка дискримінується, значна частина представників ЛГБТ-співтовариства не

виявляють своїх сексуальних уподобань відкрито. Україна відрізняється невисоким рівнем відкритості ЧСЧ щодо своєї сексуальної орієнтації. Так, за результатами дослідження «Моніторинг порушення прав людини в контексті доступу ЧСЧ до основних послуг профілактики ВІЛ/СНІДу, лікування, догляду та підтримки», проведеного Центром соціальних експертиз Інституту соціології НАН України у 2010 р. в чотирьох містах України: Києві, Донецьку, Львові та Миколаєві, 39 % опитаних ЧСЧ приховують від усіх свою сексуальну орієнтацію. Розрахунки чисельності ЧСЧ в Україні проводяться з 2005 р. Так, у 2005 р. чисельність цієї групи складала від 303 тис. осіб, що становило 2,5 % чоловічого населення України або 3,6 % міського чоловічого населення України віком від 15 до 49 років. З часом методика підрахунків чисельності прихованих груп удосконалювалася й методи, що були використані у 2012 р., дали змогу оцінити чисельність ЧСЧ в Україні на рівні 225 тисяч осіб, що становить 1,7 % міського чоловічого населення віком 15–59 років. Вищенаведені дані в цілому підтверджуються Державною службою України з питань протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу та інших соціально небезпечних захворювань, яка проводить національну оцінку чисельності груп, вразливих до інфікування ВІЛ, до яких належать ЧСЧ. В результаті проведення спеціальних біоповедінкових досліджень оціночну чисельність такої групи у 2012 р. визначено в діапазоні від 200 до 249 тис. осіб. Проте, чисельність представників усіх видів ЛГБТ-співтовариства в Україні є значно більшою за наведені цифри. Примітно, що впродовж останніх шести років стрімко зростала кількість ЛГБТ-організацій. Якщо у 2006 р. Міністерством юстиції України таких організацій було зареєстровано 12, то на початок 2013 р., згідно із даними Державної реєстраційної служби України, їх чисельність зросла до 40. Втім, проблемами ЛГБТ-спільноти опікуються значно більша кількість організацій різного типу (див. Додаток – таблицю 2): легалізовані органами юстиції громадські та благодійні ЛГБТ-організації; донорські організації, що підтримують інституційний розвиток ЛГБТ-спільноти та ЧСЧ-сервісу; неформальні ЛГБТ-об'єднання; ЧСЧ-сервісні організації. Слід зазначити, що ЛГБТ-організації, відчуючи потребу у якісній комунікації та об'єднанні зусиль для забезпечення більш ефективного захисту прав їх членів, створили у

2011 р. Всеукраїнську спілку «Рада ЛГБТ-організацій України». Її засновниками виступили: Громадська організація «Інформаційно-освітній центр «Жіноча Мережа», Всеукраїнська громадська організація «Гей-альянс Україна», громадська організація «Міжрегіональний центр ЛГБТ – досліджень Донбас-соцпроект», «Регіональний інформаційний і правозахисний Центр для геїв та лесбіянок «Наш світ». Результати експертного опитування. В травні 2013 р. відділ стратегій розвитку громадянського суспільства НІСД запропонував ЛГБТ-організаціям відповісти на запитання експертного опитування щодо місця ЛГБТ-спільноти в українському суспільстві. Анкетуванням були охоплені такі громадські об'єднання: «Регіональний інформаційний та правозахисний Центр для геїв та лесбійок «Наш світ», «Запорізький обласний благодійний фонд «Гендер Зед», «Гей-альянс», «ХРОМ». Основними сферами діяльності, в яких працюють представники вище перерахованих організацій респонденти назвали:

- моніторинг порушень прав ЛГБТ-спільноти;
- правове консультування жертв дискримінації та гомофобного насильства;
- адвокація антидискримінаційного законодавства і практик;
- просвіта суспільства в питаннях ЛГБТ-спільноти;
- комплексна профілактика ВІЛ/СНІД та інфекцій, які передаються статевим шляхом;
- правова просвіта ЛГБТ-спільноти та впровадження інформаційних стратегій, спрямованих на гомосексуалів та ЛГБТ в цілому, видання різнопланових інформаційних матеріалів щодо здоров'я чоловіків: листівки, буклети, брошури, гей-журнали, газети;
- спортивно-культурні заходи.

Актуальними проблемами для ЛГБТ-руху в Україні респонденти – представники вищезазначених ЛГБТ-організацій назвали «гомофобізацію» українського суспільства, маніпуляції та спекуляції тематикою, пов'язаною із сексуальною орієнтацією та гендерною ідентичністю (СОГІ), ситуацією, за якої культуру, традиції та релігію використовують для виправдання дискримінації. З позиції респондентів, негативним чином впливає на діяльність ЛГБТ-організацій байдужість та ворожість з боку державних органів влади до потреб ЛГБТ-спільноти, намагання політиків та релігійних

організацій протиставити світовим тенденціям «псевдотрадиціоналістську» риторичу, що заганняє ЛГБТ-рух в підпілля. Результатом «гомофобізації» є зростання агресивних настроїв в суспільстві, посилення гомофобного законотворення та застосування насилля над представниками цього руху. Не зважаючи на зростаючу консолідацію ЛГБТ-організацій, респонденти вказують на все ще актуальну для представників цієї спільноти проблему їхньої соціальної пасивності та слабкої згуртованості, зауважуючи при цьому, що така тенденція є характерною для українського суспільства в цілому. Через недостатнє фінансування більшість організацій конкурують між собою за гранти, проте часто-густо цей процес призводить до конфліктів, що також позначається на їх об'єднаних потенціалі. Неприятливий для функціонування ЛГБТ-руху в Україні загальний фон в повній мірі проектується на низовий рівень. Активісти цього руху зазначають, що типовими перепонами в їх діяльності є: – численні порушення прав, дискримінація та фізичне насилля над представниками ЛГБТ організацій; – постійне відчуття маргіналізації групи, «заганання в гетто», хронічна відсутність відчуття безпеки за своє здоров'я; – незаконні початкова відмова та затягування в подальшому державної реєстрації організації; – ігнорування практично всіх їхніх пропозицій до органів влади, незалучення до консультацій при ухваленні рішень, що безпосередньо стосуються інтересів ЛГБТ спільноти; – небажання донорів та органів влади працювати з новоствореними організаціями та організаціями, які не ставлять боротьбу з ВІЛ-інфекцією на перше місце; – відсутність у комунальних та бізнес-структур бажання мати справу с антиСНІДівськими проектами, спрямованими саме на ЧСЧ; – фізичне вигнання з орендованого й оплаченого приміщення, після того, коли орендар дізнається, що наймачем є ЛГБТ-організація; – відмови з боку міської влади в узгодженні публічних акцій та відмови правоохоронних органів в захисті учасників публічних акцій від гомофобної агресії. Правовий стан. Попри низьку позицію в міжнародних рейтингах правового забезпечення ЛГБТ-спільноти, зробимо наголос на тому, що Україна підтримує ратифікацію майже усіх основних документів міжнародного значення, що стосуються захисту прав людини. Курс на євроінтеграцію вимагає від держави

відповідної політики та дотримання міжнародних підходів і стандартів у всіх сферах суспільних відносин, у тому числі, і у сфері захисту прав ЛГБТ-спільноти. 17 червня 2011 р. Україна долучилася до країн-підписантів Резолюції Комітету з прав людини ООН A/HRC/17/L.9/Rev.1. У даному документі зазначено, що динаміка насильницьких актів та дискримінації у всіх регіонах світу, скоєних відносно осіб за ознакою СОГІ, потребує дослідження такої практики та пошуків дієвих механізмів міжнародного захисту прав людини від таких порушень. На підставі Резолюції Верховним Комісаром було започатковано аналіз законодавства країн на предмет дискримінації за ознакою СОГІ та відповідний діалог, спрямований на вироблення рекомендацій щодо захисту прав представників ЛГБТ-руху. 31 березня 2010 р. Комітет Міністрів Ради Європи одностайно (за підтримки, в тому числі, України) прийняв «Рекомендації щодо заходів для подолання дискримінації на основі сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності» CM/Rec(2010). Документ рекомендує країнам-членам Ради Європи (РЄ) впровадити низку заходів щодо вдосконалення законодавства та політики для забезпечення прав людини стосовно ЛГБТ в таких сферах, як трудові відносини, свобода асоціацій і мирних зборів, приватне і сімейне життя, освіта, охорона здоров'я, спорт, облік факторів гомофобії/трансфобії при розслідуванні правопорушень, включно з визнанням при цьому міри відповідальності. Підтримка Україною цього документа означає, що наша держава визнає, що сексуальна орієнтація не може бути підставою для дискримінації. 29 квітня 2010 р. Парламентська Асамблея Ради Європи (ПАРЄ) ухвалила ще два документа стосовно дискримінації за ознакою СОГІ. Це – Резолюція 1728 (2010) та Рекомендації 1915 (2010). Обидва документи, як і Рекомендації Комітету Міністрів РЄ, підкреслюють необхідність застосування ключового принципу, за яким права людини є універсальними та належать всім людям рівною мірою, засвідчують існування дискримінації стосовно ЛГБТ-осіб на підставі їх сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності, визнають необхідність спеціальних дій із забезпечення всеосяжного дотримання прав людини стосовно ЛГБТ осіб та окреслюють заходи, які вимагаються від урядів держав членів РЄ. Приєднання України до правозахисних документів Європейського Союзу (ЄС)

нівелюється через їх неефективну імплементацію до національного законодавчого поля. Всупереч взятим на себе зобов'язанням перед ЄС, українськими політиками ініціюються, з одного боку, дискримінаційні законодавчі новації щодо представників ЛГБТ-спільноти, а, з іншого, гальмується прийняття системного антидискримінаційного Закону. Так, 2 жовтня 2012 р. Верховною Радою України був проголосований у першому читанні проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо захисту прав дітей на безпечний інформаційний простір)» від 20.06.2011 р. (реєстраційний № 8711). Законопроектом пропонується шляхом внесення змін до законів «Про захист суспільної моралі», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про телебачення і радіомовлення», «Про видавничу справу» та до Кримінального кодексу заборонити пропаганду гомосексуалізму та встановити кримінальну відповідальність за порушення цієї заборони. Дана подія була засуджена ООН, РЄ, Європейською Комісією, ПАРЕ, Human Rights Watch, International Commission of Jurists та ILGA-Europe [22], іншими міжнародними організаціями, як така, що суперечить демократичним стандартам забезпечення прав людини та рішенням Європейського Суду з прав людини, зокрема, щодо права на свободу зборів і асоціацій, права на свободу слова, права на пошук, отримання і передачу інформації, права на свободу від дискримінації. Інший подібний проект Закону України «Про заборону спрямованої на дітей пропаганди гомосексуалізму» від 30.03.2012 р. (реєстраційний № 10290), який також носив дискримінаційний характер по відношенню до ЛГБТ-спільноти був спочатку відкликаний, але потім трансформувався у проект Закону України «Про заборону спрямованої на дітей пропаганди одностатевих сексуальних стосунків» від 24.12.2012 р. (реєстраційний № 1155). З позиції більшості правозахисних організацій, прийняття будь-якого з наведених законопроектів призведе до узаконення дискримінаційних практик на державному рівні. Маємо констатувати покращення ситуації зі створення антидискримінаційного законодавства в Україні. Новий Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації» від 6 вересня 2012 р. № 5207-VI, за оцінками українських і міжнародних експертів, є позитивним нововведенням, але не є системним. На

думку фахівців з РЄ, до переліку заборонених до дискримінації ознак слід додати й такі: громадянство, сексуальну орієнтацію, гендерну ідентичність. Окремі зміни були підготовлені й внесені до Верховної Ради України Кабінетом Міністрів України як проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 19.02.2013 р. (реєстраційний № 2342). Зокрема, законопроектом пропонувалося у статті 2-1 Кодексу законів про працю України передбачити, що рівність трудових прав усіх громадян забезпечується в Україні незалежно від «сексуальної орієнтації». В цілому, цей законопроект охоплює набагато ширшу сферу дії й стосується всіх видів дискримінації, покликаний уточнити визначення і форми дискримінаційних дій у Законі України «Про основи запобігання та протидії дискримінації», посилити відповідальність за них, наблизивши українське законодавство до європейського. Втім, вищезазначений законопроект навіть не дійшов до розгляду у Верховній Раді України через його демонстративну негативну оцінку депутатами з більшості парламентських фракцій. Дана позиція частини депутатського корпусу з огляду на перспективу підписання Угоди про асоціацію між ЄС та Україною та лібералізації ЄС візового режиму для України є вкрай деструктивною, адже пункт 2.4.3. «Права громадян, включаючи захист меншин» Плану дій з лібералізації візового режиму, який виконує Україна, окрім іншого, вимагає: по-перше, ухвалення всеохоплюючого антидискримінаційного законодавства, що рекомендовано моніторинговими органами ООН та РЄ для забезпечення ефективного захисту від дискримінації; по-друге, активно дотримуватись конкретних рекомендацій органів ООН, ОБСЄ/БДПЛ, РЄ/ЄКРН та міжнародних правозахисних організацій у виконанні антидискримінаційної політики, захисті меншин та боротьби зі злочинами, скоєними на ґрунті ненависті. Слід підкреслити, що недооцінювати можливі наслідки в разі неспроможності привести національне законодавство в сфері правозахисту до європейських стандартів небезпечно з огляду на принципову позицію з цього питання деяких країн-членів ЄС (наприклад, Нідерландів), офіційні представники яких заявили про можливість одноосібно заблокувати і візовий процес, і підписання Угоди про

Асоціацію. Активна протидія впровадженню всеохоплюючого антидискримінаційного законодавства лежить в сфері, з одного боку, небажання депутатського корпусу взяти на себе відповідальність за непопулярні в суспільстві рішення, а з іншого, – цілеспрямованого саботування євроінтеграційного курсу під прикриттям тієї ж риторики щодо традиціоналістських уподобань населення та засудження ним відповідних змін. У цілому ж, основна проблема чинного законодавства України у сфері дотримання та захисту прав ЛГБТ-спільноти полягає у відсутності положення щодо сексуальної орієнтації в національних законодавчих актах в числі ознак, за якими забороняється дискримінація проти громадян. Така ситуація ускладнює застосування антидискримінаційних норм до ЛГБТ-спільноти в юридичній практиці та захист їх прав у національних судах. Заслуговує на увагу те, що представники ЛГБТ-співтовариства піддаються дискримінації не тільки на законодавчому рівні, але й у повсякденному житті. За даними дослідження правозахисного Центру «Наш світ», проведеного у 2011 р., 61 % респондентів заявили, що вони хоча б одного разу за останні три роки стикалися з проявами порушень своїх прав або дискримінацією на ґрунті СОГІ. Серед тих, про сексуальну орієнтацію яких знали або здогадувалися оточуючі, цей показник сягає 89 %. За даними цього дослідження, найбільш вразливими з точки зору дискримінації для ЛГБТ, були сфери трудових відносин, взаємини з владою та міліцією. Експерти також відзначають, що особливо гострою є проблема із поширенням дискримінації за ознаками СОГІ у сфері трудових відносин: гомофобні/трансфобні переслідування з боку колег по роботі та керівництва, звільнення з роботи або відмова в прийомі на роботу з причини гомосексуальної орієнтації. За даними моніторингу «Протести, перемоги та репресії в Україні», проведеного Центром дослідження суспільства у 2012 р., кількість акцій спрямованих проти представників ЛГБТ-руху в Україні збільшилася. Якщо у 2010-2011 рр. таких випадків було зареєстровано по 7, то у 2012 р. їх було зафіксовано вже 25. Найбільш активними учасниками таких протестів були християнські неурядові організації та релігійні інституції: «Україна за життя», «Любов проти гомосексуалізму», «Батьківський комітет України», «Подаруй життя!», «Рух чистих сердець» та інші – організації, що

виступають за збереження традиційних гендерних моделей та зміцнення ролі патріархальної родини. Для обґрунтування своїх позицій активісти цих організацій звертаються до ідеологем християнської моралі. Традиційно високим є показник участі в акціях проти ЛГБТ-руху право-радикальних громадсько-політичних організацій, таких як: Соціал-національна Асамблея, «Патріот України», «Сокіл», ВО «Свобода», а також російських націоналістів з «Союзу руського народу» та деякі козацькі громадські організації. Таким чином, прихильники традиційних цінностей об'єднані у дві групи: релігійні активісти та учасники радикальних організацій. Попри те, що впродовж трьох років спостерігається зростання протестів прибічників консервативних цінностей за участі неформальних ініціативних груп громадян, їх кількість поки що є не надто значною, аби говорити про залучення широких верств населення до відповідних протестних акцій.

§ 3. Висновки і рекомендації

ЛГБТ-рух є відносно чисельною групою в українському суспільстві, що інституційно динамічно еволюціонує та вимагає забезпечення рівних прав із іншими суспільними групами для свого повноцінного функціонування. Натомість, представники ЛГБТ-спільноти піддаються дискримінації як з боку органів державної влади, так й з боку суспільства загалом. Враховуючи історично обумовлені консервативні погляди переважної частини українського суспільства на питання, пов'язані із сексуальною ідентичністю, та виходячи з необхідності дотримування рівних прав для усіх громадян країни, в тому числі для представників нетрадиційної сексуальної орієнтації, слід розпочати громадську дискусію з метою пошуку компромісного варіанту цивілізованого співжиття усіх груп, що складають українське суспільство, та недопущення дискримінації до жодної з них. Публічне обговорення має здійснюватися за участю вчених, громадських активістів та експертів з даної проблематики й базуватися виключно на науковій основі. В законодавчому полі необхідно дотримуватися взятих Україною міжнародних зобов'язань у сфері захисту прав людини, в подальшому – зважати на соціокультурні особливості української

громади при ратифікації міжнародних документів. Варто змінити стратегію нормативної заборони (через дискримінаційні законопроекти щодо ЛГБТ-спільноти) на стратегію нормативної підтримки традиційних для України сімейних цінностей. Розширення ознак дискримінації у національному законодавстві, в тому числі за ознакою СОГІ, відповідає базовим принципам забезпечення прав людини, тому такий крок є системним рішенням у напрямі побудови правової держави. Рекомендувати Верховній Раді України відхилити прийнятий у першому читанні проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо захисту прав дітей на безпечний інформаційний простір)» від 20.06.2011 р. (реєстраційний № 8711) через його дискримінаційний (стосовно ЛГБТ-спільноти) характер, необґрунтовану криміналізацію дій її представників, відсутність юридичного визначення змісту терміну «пропаганда гомосексуалізму», як такий, що суперечить міжнародним правовим зобов'язанням України.

Джерело:

<http://www.niss.gov.ua/articles/1206/> Національний інститут стратегічних досліджень

Тема 11. Просування гендерної рівності в Україні. Проблеми гендерної рівності у сфері праці. ЛГБТ-сім'ї в Україні. Одностатеві шлюби: європейський досвід та українські реалії. Приклади порушень прав людей, що належать до ЛГБТ-спільноти. Проблеми, з якими стикаються ЛГБТ- мешканці окупованих українських територій – Криму і так званих «ДНР» і «ЛНР»

- 1. Просування гендерної рівності в Україні.*
- 2. Одностатеве партнерство в Україні та світі.*
- 3. Проблеми, з якими стикаються ЛГБТ- мешканці окупованих українських територій – Криму і так званих «ДНР» і «ЛНР».*

§ 1. Просування гендерної рівності в Україні

Протестні настрої проти ЛГБТ в українському медіа просторі. Дискримінація на побутовому рівні.

Представники ЛГБТ-співтовариства піддаються дискримінації не тільки на законодавчому рівні, але й у повсякденному житті. За даними дослідження правозахисного Центру «Наш світ», проведеного у 2011 р., 61 % респондентів заявили, що вони хоча б одного разу за останні три роки стикалися з проявами порушень своїх прав або дискримінацією на ґрунті СОГІ. Серед тих, про сексуальну орієнтацію яких знали або здогадувалися оточуючі, цей показник сягає 89 %. За даними цього дослідження, найбільш вразливими з точки зору дискримінації для ЛГБТ, були сфери трудових відносин, взаємини з владою та міліцією. Експерти також відзначають, що особливо гострою є проблема із поширенням дискримінації за ознаками СОГІ у сфері трудових відносин: гомофобні/трансфобні переслідування з боку колег по роботі та керівництва, звільнення з роботи або відмова в прийомі на роботу з причини гомосексуальної орієнтації .

У якості прикладів законодавчих положень, що призводять до гендерної нерівності, можна назвати такі:

а) В Україні заборонено використовувати працю жінок вночі.

Хоча ця заборона сягає 1919 року, коли радянський законодавець намагався виключити можливість знаходження жінки в нічний час з особами чоловічої статі, з якими вона не перебуває в родинному зв'язку, вона продовжує зберігатися в нашому законодавстві, а з її законністю погоджуються 90% опитаних судей. Втім, в парламенті знаходиться на розгляді проект нового Трудового кодексу, який містить заборону залучення до роботи в нічний час тільки вагітних жінок.

б) Більш 500 видів робіт є забороненими для жінок.

В Україні продовжує діяти Перелік важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок. Включаючи в себе понад 500 видів таких робіт, Перелік не став «мертвою нормою» – суди продовжують його застосовувати, що призводить до порушення прав жінок на працю (див., наприклад, рішення від 25.05.2015 р. у справі № 164/409/15-ц;

в) Закон України від 14 січня 2015 р. «Про внесення змін до Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” щодо удосконалення пенсійного забезпечення».

Законом передбачено продовження до 1 січня 2022 р. терміну обмеження права звернення за призначенням пенсії жінок, яким виповнилося 55 років, щодо дострокового виходу на пенсію за віком, за наявності страхового стажу не менше 30 років та за умови звільнення з роботи. Пояснюючи продовження терміну дефіцитом бюджету Пенсійного фонду України, держава таким чином, ставить соціальні права жінок (право на пенсію) під загрозу порушення, обмежуючи право через економічний фактор. У даному разі постає питання про те, чи може здобувати перевагу економічний фактор, коли йдеться про намір парламенту відновити соціальну справедливість? Адже жінки, яким виповнилося 55 років і які мають страховий стаж не менше 30 років, працювали в умовах, коли попереднє законодавство гарантувало їм можливість виходу на пенсію в 55 років.

Аналогічні загрози має ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 3

березня 2015 р. № 213-VIII, яким передбачено поетапне підвищення на 5 років пільгового пенсійного віку для жінок.

г) Чинна з 01 січня 2015 р. норма ЗУ «Про індексацію грошових доходів населення» (№ 1282-XII від 03.07.1991 р.), згідно з якою «проведення індексації грошових доходів населення здійснюється в межах фінансових ресурсів бюджетів усіх рівнів на відповідний рік».

Це положення надало можливість бюджетним установам у 2015 році відмовитися від індексації грошових доходів їх працівників, більшість із яких становлять жінки, що призвело до непрямої дискримінації жінок. Непрямою дискримінацією в даному випадку є ситуація, коли гендерно нейтральне законодавство призводить до негативного ефекту, який в першу чергу зачіпає жінок в умовах високого рівня інфляції.

Зазначені недоліки законодавства посилюються недосконалою системою проведення гендерної та антидискримінаційної експертизи проектів нормативних актів. На сьогодні ці види експертизи проводяться паралельно, але – різними органами, за різними процедурами і жодним чином не узгоджені одна з одною. Гендерна експертиза, наприклад, проводиться Мініюстом та охоплює в середньому шість законодавчих актів щорічно. У 2015 р., наприклад, такими актами стали закони «Про курорти», «Про туризм», «Про інноваційну діяльність», «Про індексацію доходів» тощо. Антидискримінаційна експертиза проводиться юридичною службою органу виконавчої влади, через що отримати систематизовану інформацію про її результати немає можливості.

На практиці це призводить до випадків, коли суди відмовляються розглядати посилення сторони у справі на дискримінаційний характер припису нормативного акту. Аргументом для такої відмови стає той факт, що відповідний нормативний акт проходить антидискримінаційну чи гендерну експертизу, а отже, презюмується його відповідність вимогам принципу недискримінації (див., наприклад, постанову Окружного адміністративного суду м. Києва від 11.09.2014 р. № 826/9399/14).

Необхідно також зазначити, що Україна в умовах військового конфлікту відступила від низки зобов'язань в сфері прав людини. Проте суди та інші державні органи, до повноважень яких входить

захист прав громадян, мають орієнтуватися на те, що Заява про відступ від зобов'язань не звільняє державу від обов'язку обґрунтувати співрозмірність між заходами, що вживаються, і метою, яка при цьому переслідується.

Зокрема, видається помилковою позиція суду, висловлена в одній зі справ, що розглядалася за позовом військовослужбовця, якому було відмовлено в наданні відпустки по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку.

Суд, визнаючи таку відмову правомірною, вказав, що чинне законодавство України, коли йдеться про військовозобов'язаних, дозволяє надання такої відпустки тільки батькові, який виховує дитину без матері. Суд також визнав необґрунтованим посилання позивача на рішення Європейського Суду з прав людини від 22.03.2012 р. у справі К. Маркіна проти Росії щодо дискримінації за ознакою статі. При цьому суд посилався на те, що Україною зроблено заяву про відступлення від зобов'язань за Європейською конвенцією з прав людини, яка зумовлена особливим періодом в державі і легітимною метою якої є захист національної та громадської безпеки (див. постанову Львівського окружного адміністративного суду від 09.06.2015 р. у справі № 813/2538/15).

Як бачимо, суд вийшов за межі зробленою Україною заяви, відмовившись від застосування вимог Конвенції, які є обов'язковими для України, під приводом відступу Україною від своїх зобов'язань.

§ 2. Одностатеве партнерство в Україні та світі

Головні факти і висновки. Спираючись на власні дослідження та роботу інших громадських організацій ЛГБТ спрямування, Правозахисний ЛГБТ Центр «Наш світ» констатує:

- Певний відсоток населення України складають ЛГБТ особи (гомосексуали, бісексуали і трансгендери), які мають потребу у врегулюванні своїх де-факто сімейних стосунків як одностатевих сімейних партнерів. Хоча точна частка ЛГБТ у складі населення невідома, різні наукові дослідження оцінюють її у 2–10%. Беручи до уваги, що чисельність населення України віком більше 14 років (без урахування окупованого Криму) складає біля 36 мільйонів, можна

оцінити загальну чисельність дорослого ЛГБТ населення України від 720 тисяч до 3,6 мільйона осіб. За дуже приблизною оцінкою кількість стабільних одностатевих пар в Україні вже зараз може складати принаймні 100-200 тисяч.

- Українське законодавство не передбачає жодної форми правового визнання таких стосунків, а натомість містить положення, що прямо дискримінують одностатевих сімейних партнерів навіть порівняно з неодруженими різностатевими сімейними партнерами. Наприклад, стаття 74 Сімейного кодексу України "Право на майно жінки та чоловіка, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі" визначає, що "майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності", подібно до законного подружжя; стаття 91 "Право на утримання жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою" прирівнює таких постійних сімейних партнерів до законного подружжя щодо утримання у разі непрацездатності; нарешті, стаття 211 "Особи, які можуть бути усиновлювачами" дозволяє їм спільне всиновлення дітей. Водночас, СКУ не містить жодної згадки про одностатевих сімейних партнерів, а стаття 211 прямо передбачає, що "Усиновлювачами не можуть бути особи однієї статі" (частина 3), таким чином встановлюючи пряму дискримінацію проти одностатевих де-факто сімейних партнерів.

Міжнародні, а надто європейські, тенденції, а також прецедентне право Європейського суду з прав людини, вказують на потребу законодавчого врегулювання правового статусу одностатевих сімей та вирішення їхніх нагальних проблем. Як приклад, у 2008 році парламент Греції ухвалив закон про цивільний союз винятково для різностатевих пар, який з часом був оскаржений у Європейському суді з прав людини (ЄСПЛ) як такий, що порушує право на повагу до особистого і сімейного життя та призводить до дискримінації між різностатевими та одностатевими парами, завдаючи шкоди останнім. У 2013 році, у рішенні по справі "Валліанатос та інші проти Греції", ЄСПЛ погодився з аргументацією позивачів і вирішив, що держава порушила статтю 14 ("Заборона дискримінації") у поєднанні зі статтею 8 ("Право на повагу до приватного і сімейного життя") Європейської Конвенції

про права людини (ЄКПЛ). У 2015 році грецький парламент поширив дію реєстрованого партнерства на одностатеві пари. За таких обставин, одностатева пара у державчлені Ради Європи, яка поскаржиться до ЄСПЛ на неможливість юридично оформити свої подружні стосунки в ситуації, коли аналогічна різностатева пара має таку можливість, має майже гарантований шанс виграти справу та отримати компенсацію за завдану їй шкоду. У 2014 році дві одностатеві подружні пари подали такий позов проти України і тепер очікують розгляду своїх заяв.

- Одностатеві сімейні партнерства, цілком аналогічні до звичних різностатевих сімей, були, є і будуть існувати в нашій країні, незалежно від того, чи існує відповідний закон. Вони створюються на основі кохання та взаємодопомоги конкретних людей – гомо- та бісексуальних мешканців України – а не на підставі якогось документу чи реєстрового запису. Закон про реєстроване партнерство для одностатевих і різностатевих пар призначений лише вирішити проблеми таких сімей, які по суті не відрізняються від тих, з якими стикаються подружжя у звичайному шлюбі.

- Наприкінці 2016 року та в січні 2017 року Центр "Наш світ" провів інтернет-опитування серед ЛГБТ України. У цьому опитуванні взяли участь 1519 осіб – 1263 чоловіків і 250 жінок; 6 осіб, відповідаючи на запитання про стать, обрали варіант відповіді "інше". 88,9% тих, хто брав участь в опитуванні, зазначили як проблему "Необхідність при спілкуванні зі сторонніми людьми видавати себе за тих, ким ви не є". Крім того стикалися з проблемами при оформленні прав власності на спільно придбані коштовні речі 15,7% респондентів, а при оформленні власності на нерухомість – 13,1% опитаних. На складнощах при оформленні спадщини зробили акцент 11,2% опитуваних. Про складнощі з оформленням субсидій через невизначений статус одностатевих пар заявили 13,8% респондентів. Різноманітні державні та комерційні структури пропонують певні пільгові програми, які розраховані на сім'ї – всі вони є недоступними для одностатевих пар. Про це як проблему згадали 24,4% опитуваних. 12,3% від усіх, хто взяв участь в опитуванні, вказали що стикалися з відмовою в усиновленні дитини (серед жінок таких було 22,0%).

- Переважна більшість українського суспільства негативно ставиться до ЛГБТ осіб у цілому та ефективної реалізації їхніх прав людини, зокрема, на особисте та сімейне життя. Соціологічне опитування, яке було на початку 2016 року проведене Київським міжнародним інститутом соціології на замовлення Центру "Наш світ", показало, що 60% українців ставляться до ЛГБТ людей негативно, і лише 4% – позитивно; 45% вважають, що мають існувати певні обмеження їхніх прав. Разом з тим, варто відзначити, що майже третина опитуваних ставиться до ЛГБТ байдуже, тобто, нейтрально; також третина респондентів, у принципі, підтримує рівність прав для ЛГБТ. Масштабне загальнонаціональне дослідження проблем дискримінації, здійснене Інформаційним центром "Майдан Моніторинг" і Дослідницького бюро "Sociologist" виявило, зокрема, що лише 11% українців вважають, що наше суспільство готове до легалізації одностатевих шлюбів. Проте, сучасна демократична держава має обов'язок враховувати, по можливості, інтереси всіх соціальних груп та протидіяти проявам нетерпимості проти уразливих груп – зокрема, гомофобії, про що йдеться у багатьох міжнародних документах, які стосуються України.

- Українська влада визнає цей свій обов'язок, про що свідчить урядовий План дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року. Серед іншого, він передбачає "розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України законопроекту про легалізацію в Україні зареєстрованого цивільного партнерства для різностатевих і одностатевих пар з урахуванням майнових і немайнових прав, зокрема володіння та наслідування майна, утримання одного партнера іншим в разі непрацездатності, конституційного права несвідчення проти свого партнера" до кінця II кварталу 2017 року (пункт 105, захід 6). Міжнародний досвід показує, що юридичне визнання одностатевих сімейних пар не викликає помітних соціальних та правових проблем у масштабах цілого суспільства і водночас сприяє вирішенню таких проблем у цих пар. Очікувана кількість зареєстрованих сімейних одностатевих пар складає від кількох десятих до декількох відсотків від числа звичайних шлюбів, укладених за той самий проміжок часу. Реєстроване партнерство / цивільний союз, як альтернативна форма визнання подружніх відносин, є затребуваним також серед

гетеросексуальних сімейних пар, які за тієї чи іншої причини не хочуть укладати звичайний шлюб.

- Основні відмінності між звичайним шлюбом і реєстрованим партнерством полягають у спрощеній процедурі укладення та розірвання останнього, а також у питаннях щодо всиновлення дітей. Реєстрованим партнерам часто не дозволяється спільне всиновлення дітей третіх осіб, але дозволяється всиновлення дітей своїх партнерів, яких вони спільно виховують. Зважаючи на все вищевикладене, ми рекомендуємо українській владі забезпечити ухвалення законодавства з метою запровадження в Україні реєстрованого сімейного партнерства двох людей будь-якої статі, у загальних рисах подібного до звичайного шлюбу, за прикладами аналогічного законодавства розвинених країн.

Дослідження Центру «Наш світ» з питань одностатевого партнерства «Право на пошуки щастя»: <http://gay.org.ua/publications/The-Right-to-the-Pursuit-of-Happiness.pdf>

§ 3. Проблеми, з якими стикаються ЛГБТ- мешканці окупованих українських територій – Криму і так званих «ДНР» і «ЛНР»

У Криму почав діяти російський закон про «заборону пропаганди гомосексуалізму», а з «ДНР» та «ЛНР» надходили повідомлення про ухвалення «законів», що вводять кримінальну відповідальність за одностатеві стосунки.

Війна на Донбасі та анексія Криму Росією призвели до різкого зростання ненависті у суспільстві та загалом справили "негативний ефект на вразливі групи населення". Такий висновок зробила Європейська комісія проти расизму та нетерпимості (ЄКРН) при Раді Європи (РЄ) у своєму звіті, який було оприлюднено сьогодні, 19 вересня, у Страсбурзі.

Міжнародні експерти, зокрема, стверджують, що у 2014 та 2015 роках в Україні спостерігалось загострення насильства проти осіб із ЛГБТ-спільноти. В окремих випадках йшлося про атаки із застосуванням зброї та вибухових пристроїв. ЄКРН висловила свою стурбованість повідомленнями про інциденти, коли українські

поліцейські демонстративно не втручалися у напади та насильницькі атаки на представників ЛГБТ.

*«Людей беруть у заручники, людей катують, вимагають у родичів, друзів і близьких хабара. Тобто, людей шантажують їхньою сексуальною орієнтацією та гендерною ідентичністю», – розповідає директор громадської організації «Інсайт» **Олена Шевченко.***

Правозахисники зазначають – Донбас і до війни був достатньо гомофобним регіоном, але зараз це стало цілеспрямованою політикою керівництва угруповань бойовиків, які визнані в Україні терористичними.

*«Ця політика спочатку навіть була зафіксована у так званих «конституціях» «ДНР» і «ЛНР». Були такі положення, як колись в Конституції УРСР, що це кримінальний злочин – мужолозтво. Але їм, мабуть, хтось одразу натякнув, що у документах таке писати не варто і це прибрали. Але це не змінилося в риторичі керівництва», – зауважує співробітниця Центру громадянських свобод **Олександра Романцова.***

Разом із російськими колегами правозахисники Центру провели дослідження про порушення прав ЛГБТ на Донбасі. Опитали понад сотню людей зі спільноти. Ось тільки кілька уривків з цих інтерв'ю:

«Когось могли вільно виловити на вулиці, а когось могли здати, що він живе у певному будинку. Тоді машина просто під'їжджає до будинку, чекає під під'їздом, а потім людину беруть і все».

«На підвал – туди поміщали для залякування, отримання викупів і безкоштовної робочої сили. На підвалі принижували і ображали».

Джерело: <https://www.radiosvoboda.org/a/28577110.html>

Тема 12. Судова практика справ ЛГБТ в Україні. Кейси та рішення. Висновки та рекомендації.

- 1. Розгляд справ у ЄСПЛ.*
- 2. Приклади обвинувачень у судових справах.*
- 3. Висновки і рекомендації.*

§ 1. Розгляд справ у ЄСПЛ

Огляд окремих прав людини, дотримання яких допомагає захистити здоров'я ЛГБТ осіб, зокрема, 1) право на найвищий досяжний рівень здоров'я, 2) право на недискриміацію, 3) право на життя і особисту недоторканність, а також 4) право на свободу від катувань чи жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження. Окрім цього, є безліч інших прав, які, у разі їх порушення можуть мати негативні наслідки для здоров'я ЛГБТ спільноти.

ЄСПЛ – це міжнародний судовий орган, юрисдикція якого поширюється на всі 47 держав-членів Ради Європи. Він покликаний забезпечувати неухильне дотримання і виконання норм Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод її державами-учасницями. Він здійснює це завдання шляхом розгляду і вирішення конкретних справ на підставі скарг, поданих фізичною особою, групою осіб, юридичною особою або державою.

За свою історію ЄСПЛ прийняв чимало рішень на захист прав представників ЛГБТ спільноти. Хоча Європейська Конвенція з прав людини не згадує «сексуальну орієнтацію» і «гендерну ідентичність» в явному вигляді, Суд, використовуючи своє право тлумачити її положення, в процесі розгляду багатьох справ дійшов висновку, що ці ознаки також підпадають під захист Конвенції. В цілому, ЄСПЛ були прийняті десятки рішень щодо захисту прав ЛГБТ на мирні демонстрації (зокрема, проти заборони на їх проведення з боку місцевих органів влади та про обов'язок забезпечення належної

охорони гей-прайдів з боку правоохоронних органів); про захист прав одностатевих партнерів; з питань батьківських прав ЛГБТ; проти дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності у трудових стосунках та інших сферах соціального життя; проти заборони служити в армії відкритим гомосексуалам; проти різниці у юридично дозволеному віці вступу в різностатеві та одностатеві сексуальні відносини (так званий «вік згоди») та ін.

Дуже важлива особливість ЄСПЛ полягає в тому, що Суд базується на прецедентному праві. Це означає, що, якщо в якійсь справі було прийнято певне рішення, надане тлумачення тієї чи іншої статті Конвенції, то це стає частиною законодавчої бази, на якій ґрунтується подальша робота Суду. На попередні рішення Суду можна посилалися в скаргах, навіть якщо справа стосується інших країн або має лише певні схожі обставини. Наприклад, якщо в певному рішенні ЄСПЛ висловився проти заборони ЛГБТ-прайду в країні X, то жодна інша держава в Європі не зможе довести своє право забороняти подібні заходи в аналогічній ситуації на своїй території. При цьому важливо відзначити, що рішення ЄСПЛ є обов'язковими для виконання державами-учасницями. За виконанням рішень Суду стежить найвищий виконавчий орган Ради Європи – Комітет Міністрів РЄ, який має право вжити всіх необхідних заходів задля примусу держави-порушниці до відшкодування збитків постраждалим особам та усунення виявлених системних порушень Європейської Конвенції з прав людини.

Щоби звернутися зі скаргою до ЄСПЛ, необхідно пройти всю національну судову систему; в Україні – від суду першої інстанції до відповідного вищого суду. Хоча у виняткових випадках, наприклад, якщо є докази неможливості позитивного вирішення питання на національному рівні, або розгляд судової справи необґрунтовано затримується, або вирішення певного питання фізично не може чекати, можна відразу звертатися в ЄСПЛ.

<https://www.osce.org/uk/ukraine/232776?download=true>

§ 2. Приклади обвинувачень у судових справах

Кримінальний кодекс України містить низку статей в Загальній (67) та Особливій частинах (115, 121, 122, 126, 127, 129, 293), які передбачають більш суворе покарання за злочини, скоєні з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості (що є злочинами на ґрунті ненависті), а також стаття 161, яка встановлює кримінальну відповідальність за розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, а також за дискримінацію за відкритим списком ознак.

Таким чином, незважаючи на те, що на даний час саме поняття “злочин ненависті” в українському законодавстві відсутнє, фактично така категорія злочинів визнається, але тільки за трьома згаданими мотивами. Якщо ж злочин був скоєний з гомофобних чи трансфобних мотивів, чинне українське законодавство не передбачає за нього суворішого покарання, і, таким чином, не визнає його як “злочин ненависті”.

В ході підготовки публікації “Обличчя ненависті. Злочини та інциденти на ґрунті гомофобії і трансфобії в Україні у 2014–2016 роках.” ми звернулись до даних Єдиного державного реєстру судових рішень щодо існуючої судової практики у справах про злочини, скоєні з мотивів гомофобії. Огляд судових рішень (вироків, ухвал) у таких кримінальних провадженнях показав, що більшість з них ухвалені щодо злочинів проти життя та здоров’я особи (умисне вбивство, тілесні ушкодження різних ступенів тяжкості). Найчастіше такі злочини вчиняються, як це вказують суди, на “ґрунті особистих неприязних відносин, пов’язаних з нетрадиційною сексуальною орієнтацією”. Потерпілими є винятково чоловіки-геї.

В цілому, спостерігаються такі загальні тенденції:

- більшість злочинів належать до категорії тяжких та особливо тяжких (покарання за які передбачено у вигляді позбавлення волі на строк до 10 років, а також понад 10 років і довічне позбавлення волі, відповідно);
- більшість злочинів вчинена з особливою, невиправданою жорстокістю щодо потерпілого (наприклад, велика кількість ножових поранень, намагання вчинити показову страту, розчленування трупу);

“[...] обвинувачений займався спортом, був боксером та борцем, займався цим на професійному рівні, їздив на змагання, правою рукою вижимав вагу 30 кг, а лівою – 20 кг, тобто міг застосувати різні спортивні і силові прийоми [...].

Але обвинувачений віддав перевагу ножові, який знаходився у дверцятах машини, та завдав потерпілому без необхідності дванадцять ударів ножом, спричинивши тілесні ушкодження.” (вирок Дергачівського районного суду Харківської області від 25.04.2016 р. у кримінальному провадженні №12015220280001356)

“В ході конфлікту, на ґрунті склавшихся за цих обставин особистих неприязних відносин, у ОСОБА_3 виник умисел на заподіяння смерті ОСОБА_4, реалізуючи який, ОСОБА_3 [...] наніс цим ножем один удар в область шиї ОСОБА_4.

Від отриманого поранення ОСОБА_4 упав на підлогу, а ОСОБА_3, бажаючи реалізувати у повному обсязі свій злочинний умисел, спрямований на вбивство ОСОБА_4, взяв з підлоги молоток та наніс ним не менш 15 ударів в область голови потерпілого, спричинивши потерпілому ОСОБА_4 [...] тілесні ушкодження

Від отриманих пошкоджень ОСОБА_4 помер на місці.” (вирок Московського районного суду м. Харкова від 09.04.2015 р. у справі № 643/4461/15-к)

- розповсюдженою практикою є вибір обвинуваченим/його захисником тактики захисту, за якої дії обвинуваченого викликані, начебто, протиправним посяганням потерпілого на здоров'я та статеву свободу і недоторканість обвинуваченого. При цьому, такі дії, начебто вчинені потерпілим, з позиції захисту призводили до стану афекту в обвинуваченого, що суттєво впливає на кваліфікацію злочину. Втім, суди до такої тактики захисту ставляться критично, зазвичай, об'єктивно оцінюючи реальні мотиви скоєння злочину. Лише в одному випадку судом апеляційної інстанції було змінено кваліфікацію злочину з умисного вбивства (частина 1 статті 115 Кримінального кодексу України) на вбивство, скоєне у стані сильного душевного хвилювання (стаття 116 ККУ);

«От своих показаний на досудебном следствии, о том, что конфликт с ОСОБА_5 был спровоцирован последним, когда тот якобы предлагал вступить с ним в гомосексуальную связь, отказывается. Это выдуманно им с целью смягчить ответственность, как

это было ранее при его первой судимости за умышленное убийство.» (приговор Заводского районного суда г. Днепродзержинска Днепропетровской области от 25.12.2014 г. в деле № 415/1698/12)

“Доводи обвинуваченого ОСОБА_4 та захисту про те, що тілесні ушкодження ножом ОСОБА_1 (потерпілому – прим.) він завдав з метою самозахисту від протиправних дій останнього, та відсутність в його у діях складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 121 КК України, перевірено судом, однак розцінюються як спосіб захисту власних інтересів та спробу уникнути відповідальності за вчинене [...]”

[...] Конфлікт виник спонтанно, на ґрунті раптово виниклих неприязних відносин, з приводу різного ставлення до інтимних стосунків, в результаті якого ОСОБА_4 схопив зі столу ніж та утримуючи його в правій руці завдав потерпілому ОСОБА_1 сім ударів в ділянку грудей, живота, лівої руки, лівого стегна та поперекової області, спричиняючи таким чином останньому тілесні ушкодження.

При цьому суд критично оцінює показання обвинуваченого ОСОБА_4 про нанесення потерпілому ОСОБА_1 ударів ножом з метою захисту від протиправного посягання останнього на його здоров'я, оскільки [...] виявлені тілесні ушкодження у ОСОБА_1 за своїм характером відносяться до тяжких тілесних ушкоджень [...] не дають суду підстав для висновку про наявність суспільно небезпечного посягання, а відповідно й акту захисту, яке б виправдало заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю потерпілого.” (Вирок Саксаганського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 21.06.2016 р. у справі № 214/4781/15-к)

- досить частою є ситуація, коли злочинці обирають жертву саме за ознакою сексуальної орієнтації, вважаючи, що потерпілий не звернеться до правоохоронних органів – наприклад, соромлячись своєї сексуальної орієнтації;

“У 2015 році у невстановлений слідством час у зв'язку зі скрутним матеріальним становищем ОСОБА_4 запропонував ОСОБА_5 вчинити розбійний напад на особу нетрадиційної сексуальної орієнтації. [...]”

Йдучи на розбій, вони розраховували на те, що особа нетрадиційної сексуальної орієнтації, запросивши до себе іншу

особу для сексуальних розваг, не буде про це нікому розказувати.” (Вирок Святошинського районного суду м. Києва від 25.07.2016 року у кримінальному провадженні № 12015100080000615)

- у більшості випадків йдеться про сукупність злочинів, а саме, злочини проти життя та здоров'я поєднані зі злочинами проти власності.

Протягом 2016 року Центр “Наш світ” неодноразово звертався до Міністерства внутрішніх справ із запитом щодо стану виконання Плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року в частині внесення змін до ККУ щодо протидії злочинам на ґрунті ненависті.

У відповідь на запити міністерство повідомило, що вважає за необхідне внести до пункту 3 частини 1 статті 67 Кримінального кодексу України (ККУ) “Обставини, які обтяжують покарання” зміни “щодо створення більш ефективної системи запобігання та протидії дискримінації шляхом створення норми, заснованої на «моделі ворожнечі»”.

МВС також вказує, що “змінення диспозицій окремих статей Особливої частини ККУ [тобто, передбачених у Плані дій Кабінету Міністрів щодо прав людини 2020 змін до частини другої статей 115, 121, 122, 126, 127, 129, статті 293] стосовно їх доповнення додатковою кваліфікуючою ознакою «скоєння з мотивів нетерпимості» є недоцільним”.

Враховуючи позицію міністерства, варто звернутися до положень Кримінального кодексу України та відповідної судової практики щодо призначення судами покарань. За загальним правилом, призначаючи покарання, у кожному конкретному випадку суди зобов'язані враховувати ступінь тяжкості вчиненого злочину, дані про особу винного та обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання.

Обставини, які обтяжують покарання, – зокрема, мотиви нетерпимості за ознаками СОГІ – мають бути закріплені в статті 67 ККУ, а саме в пункті 3 її частини 1.

Проте, необхідно враховувати, що суд має право, залежно від характеру вчиненого злочину, не визнати окремі обставини такими, що обтяжують покарання, зокрема і закріплені в пункті 3 частини 1

статті 67 ККУ, навівши мотиви свого рішення у вирокі (частина 2 статті 67 ККУ).

Отже, навіть у разі внесення змін до пункту 3 частини 1 статті 67 ККУ, як це пропонує МВС, щодо розширення наявного переліку мотивів упередженості/нетерпимості, суд у кожному конкретному випадку матиме право не враховувати такі обставини обтяжуючими при призначенні покарання.

Таким чином, ефективне застосування статті 67 у випадках злочинів за мотивами гомофобії або трансфобії буде неможливим без внесення змін не тільки до частини 1, але й до частини 2 статті 67 ККУ, яка визначає обставини, які суд має обов'язково врахувати при призначенні покарання.

Частина 1 статті 11 ККУ закріплює, що злочином є “передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину”. Суспільна небезпечність полягає в тому, що діяння/бездіяльність або заподіює шкоду відносинам, що охороняються законом, або містить у собі реальну можливість заподіяння такої шкоди.

Ця ознака злочину є одним із критеріїв, що дозволяють класифікувати склади злочинів. Так, за ступенем суспільної небезпечності (тяжкості) розрізняють простий склад злочину, склади злочину з пом'якшувальними, обтяжуючими (наприклад, умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості) та особливо обтяжливими обставинами.

Зміст суспільної небезпечності злочину, як однієї з його ознак, та її вплив на класифікацію складів злочинів за ступенем їх тяжкості мають суттєве значення у контексті відмежування злочинів на ґрунті ненависті від інших злочинів. Це пояснюється тим, що шкода, заподіяна злочином на ґрунті ненависті для суспільства в цілому, може бути значно більшою порівняно зі шкодою від злочинів, не викликаних упередженим ставленням. Саме серйозніші наслідки (тобто вища суспільна небезпечність, тяжкість) є однією з ключових причин, чому злочини на ґрунті ненависті мають кваліфікуватись як злочини відповідного виду з обтяжливими обставинами.

https://gay.org.ua/publications/hate_crime_2018-u.pdf

§ 3. Висновки і рекомендації

ЛГБТ-рух є відносно чисельною групою в українському суспільстві, що інституційно динамічно еволюціонує та вимагає забезпечення рівних прав із іншими суспільними групами для свого повноцінного функціонування. Натомість, представники ЛГБТ-спільноти піддаються дискримінації як з боку органів державної влади, так й з боку суспільства загалом. Враховуючи історично обумовлені консервативні погляди переважної частини українського суспільства на питання, пов'язані із сексуальною ідентичністю, та виходячи з необхідності дотримання рівних прав для усіх громадян країни, в тому числі для представників нетрадиційної сексуальної орієнтації, слід розпочати громадську дискусію з метою пошуку компромісного варіанту цивілізованого співжиття усіх груп, що складають українське суспільство, та недопущення дискримінації до жодної з них. Публічне обговорення має здійснюватися за участю вчених, громадських активістів та експертів з даної проблематики й базуватися виключно на науковій основі. В законодавчому полі необхідно дотримуватися взятих Україною міжнародних зобов'язань у сфері захисту прав людини, в подальшому – зважати на соціокультурні особливості української громади при ратифікації міжнародних документів. Варто змінити стратегію нормативної заборони (через дискримінаційні законопроекти щодо ЛГБТ-спільноти) на стратегію нормативної підтримки традиційних для України сімейних цінностей. Розширення ознак дискримінації у національному законодавстві, в тому числі за ознакою СОГІ, відповідає базовим принципам забезпечення прав людини, тому такий крок є системним рішенням у напрямі побудови правової держави. Рекомендувати Верховній Раді України відхилити прийнятий у першому читанні проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо захисту прав дітей на безпечний інформаційний простір)» від 20.06.2011 р. (реєстраційний № 8711) через його дискримінаційний (стосовно ЛГБТ-спільноти) характер, необґрунтовану криміналізацію дій її представників, відсутність юридичного визначення змісту терміну «пропаганда гомосексуалізму», як такий, що суперечить міжнародним правовим зобов'язанням України.

«У 2017 році наша організація зафіксувала 226 випадків порушення прав стосовно ЛГБТ, лєвова частка з котрих – 170 випадків – стосуються дій на ґрунті ненависті, 99 із них мають ознаки злочину на ґрунті ненависті, і 71 – ознаки інциденту на ґрунті ненависті. В Україні таких злочинів здійснюється достатньо багато, за нашою оцінкою», – повідомив експерт правозахисного ЛГБТ-центру «Наш світ» Олександр Зінченков під час конференції «Виклик без відповіді: злочини ненависті проти ЛГБТ в Україні».

Більшість випадків дій на ґрунті гомофобії/трансфобії, дискримінації й інших порушень зафіксовано у Києві і Київській області – 57. У Харкові і області – 34, Дніпро і область – 26, Одеса – 22, Запоріжжя і область – 13. Найбільш розповсюджені: фізичне насильство – 92, незаконний збір і розголошення конфіденційної інформації – 25, грабіж і розбій – 22, здирництво та шантаж – 22, напад на ЛГБТ центри або мирні акції – 8.

Геї, лєсбійки, бісексуали і трансгендери (ЛГБТ) в Україні мають бути захищені українським законодавством, якщо Україна реально розглядає шлях євроінтеграції.

Як відзначає директорка представництва Amnesty International Тетяна Мазур, ЛГБТ не вимагають до себе якихось привілейованих прав чи особливого ставлення.

"Вони є громадянами України й мають право на захист так само, як і інші громадяни", – наголосила Мазур.

Як повідомляє кореспондент Центру інформації про права людини, під час прес-конференції також був презентований звіт "Від розпачу до надії" про становище ЛГБТ в Україні 2014 році. Так, у звіті згадується про 11 нападів на гей-клуби в Києві, Донецьку, Одесі за минулий рік. Вже на початку 2015 року відбулася низка вбивств гомосексуалів (зокрема, з метою пограбування) в Києві, Харкові, Луганську. Найбільш резонансним злочином, провідним мотивом якого, ймовірно, була саме гомофобія, восени минулого року став підпал столичного кінотеатру "Жовтень", де транслювалися фільми з ЛГБТ-тематики.

Як прокоментував експерт Правозахисного ЛГБТ-Центру "Наш світ" Андрій Кравчук, політичне життя України в 2014 році характеризувалося, насамперед, переходом ідеологічного протистояння між "Руським міром" і сучасним Заходом у масовій

свідомості в реальний кривавий конфлікт. Цей процес почався з подій Євромайдану наприкінці 2013 – на початку 2014 року і продовжився російською окупацією Криму та півдня Донбасу. Тож питання, пов'язані з ЛГБТ, на тлі цих подій відійшли на другий план. Більше того, проводити будь-яку громадську активність на окупованих територіях стало небезпечним для життя.

"ЛГБТ-організації в Криму пішли в підпілля", – наголосив Кравчук.

Також 4 липня 2014 року на зустрічі з оргкомітетом маршу рівності КиївПрайд2014" міліція заявила про неможливість забезпечити безпеку демонстрантів з боку чисельної групи ультраправих контр-демонстрантів, які могли з'явитися на захід озброєними. Мер Києва Віталій Кличко тоді закликав організаторів скасувати його, додавши, що зараз в Україні не час для таких "розважальних заходів".

"Хотілося б зауважити, що такою відмовою було порушено реалізацію їхніх прав на самовираження та мирні зібрання. А це є фундаментальні права людини. Ми дуже сподіваємося, що київська влада і українська загалом змінить свою позицію, і вже в червні місяці цього року стане можливим проведення Маршу рівності", – наголосила Мазур.

Також експертка додала: "Ми усвідомлюємо, що нині триває війна, утім конфлікт – це не лише збройне протистояння, це боротьба цінностей. І в Європі такими цінностями, зокрема, є права людини та верховенство права".

"Ставлення до ЛГБТ-спільноти є таким собі маркером. Гомофобія має викорінюватися з нашого суспільства. Якщо порушуються права ЛГБТ, чи хтось дасть гарантії, що не будуть порушуватися права інших груп? Тому на шляху до Європи Україні слід зрозуміти, що заборона дискримінації має здійснюватися за будь-якою ознакою. Учора розпочалися в комітетах Верховної Ради обговорення Національної стратегії з прав людини, в якій поки що ніде не згадується дискримінація за "сексуальною ознакою" та "гендерною ідентичністю". Складається враження, що серед депутатів табу на ці теми", – додав Андрій Кравчук.

Утім, правозахисники сподіваються, що ситуація зміниться. Зокрема, експерти спираються на вимоги Плану дій щодо

лібералізації візового режиму та Угоди про асоціацію України та Європейського Союзу. У цих документах чітко йдеться про заборону дискримінації за будь-якою ознакою.

ТЕЗИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ (семінари, дискусії, колоквиуми)

1 . Право та людина в сучасному світі.

Знати та вміти застосовувати у повсякденному житті положення про загальної декларації прав людини.

http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015

2. Стать та гендер. Сексуальна ідентичність людини.

Ознайомитися із положеннями пекінської декларації 1995 року, та дати компаративний аналіз загальним правам людини та правам жінок цієї декларації.

http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/womdecl.shtml

3. Гендерна політика сучасного світу.

Ознайомитись із листом О. Турчинової про «гомодиктатуру у сучасному світі», та у процесі дискусії дати оцінку різним положенням та точкам зору.

<https://gordonua.com/news/politics/gendernaya-ideologiya-razrushaet-semyu-vedet-k-vymiraniyu-zhena-turchinova-napisala-blog-o-gomodiktature-250294.html>

https://censor.net.ua/blogs/3087689/gomodiktatura_chastina_2_vo_vk_v_ovechyi_shkur

4. Права та можливості сексуальних меншин.

Ознайомитися із прикладами проблем дискримінації та нерівності в Україні, та знайти випадки, коли слухач стикався із чимось подібним у особистому житті. Дати оцінку у контексті прав меншин.

https://www.gay.org.ua/publications/antidi_report2015-u.pdf

5. Регіональні особливості сприйняття меншин. Світовий досвід.

Обговорити декілька прикладів захисту прав меншин у світовій практиці на прикладі захисту прав меншин різного роду.

<https://www.coe.int/uk/web/compass/discrimination-and-intolerance>

6. Толерантність, демократія, справедливість.

На основі прочитаного матеріалу про повагу до прав людини та толерантне ставлення в країнах демократії, навести особисті приклади нетолерантності та дати їм правову оцінку.

<http://lcslaw.knu.ua/index.php/arkhiv-meriv/4-12-2015/item/253-povaha-do-seksualnoyi-orientatsiyi-i-gendernoyi-identychnosti-lyudyny-yak-vymoha-tolerantnosti-uvarova-o-o>

7. Право більшості чи право права. Право ЛГБТ на життя, здоров'я, працю.

Обговорити тему – ЛГБТ сім'ї в Україні. Соціальні практики та законодавче врегулювання, спираючись на наведений матеріал.

https://ua.boell.org/sites/default/files/downloads/Insight_LGBT-Families-in-Ukraine.pdf

8. ЛГБТ в Україні. Статистика. Реалії. Прояви.

Проаналізувати докладну записку Національного Інституту Стратегічних досліджень про стан ЛГБТ в Україні.

<http://www.niss.gov.ua/articles/1206/>

9. Дискримінація меншин. Види дискримінації. Хто наступний.

Обговорити Злочини та інциденти на ґрунті гомофобії чи трансфобії та будь які правопорушення, мотивом скоєння яких було упереджене ставлення до людини за ознакою її сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності, від образ і погроз до нанесення тілесних ушкоджень. Дискримінація – це нерівне поводження з людиною за будь-якою ознакою, що мало для неї негативні наслідки. Злочини на ґрунті ненависті можна розглядати

як крайню форму дискримінації. Розібрати реальні приклади та дати належну оцінку.

<https://www.radiosvoboda.org/a/29066192.html>

10. Правове врегулювання прав ЛГБТ в Україні.

Проаналізувати статистику та розподіл кримінальних злочинів проти ЛГБТ по областях та регіонам України.

https://gay.org.ua/publications/hate_crime_2018-u.pdf

<https://gay.org.ua/conference2018/vidpovidalnist-za-zlochyny-na-grunti-homofobii-i-transfobii-v-diiuchomu-zakonodavstvi-ukrainy-realii-i-rekomendatsii/>

11. Гендерна рівність та перспективи правового вдосконалення захисту.

Обговорити перспективи законодавчого вдосконалення проблем, пов'язаних із гендерною рівністю.

<http://gendercenter.sumdu.edu.ua/index.php/news/314-pro-hendernu-polityku-v-ukraini>

12. Кейси справ ЛГБТ.

Розібрати декілька реальних кейсів у контексті правового поля, подій що траплялися на вулицях українських міст, взявши ці кейси із сторінки про протиправні дії на почві сексуальної нерівності та гендерної ідентичності.

https://gay.org.ua/documents/Nash_Mir_ODIHR-2017.pdf

На прикладі кейсів та рекомендацій навчально-методичного посібника прописати декілька індивідуальних звернень до ЄСПЛ щодо порушень особистих прав.

<https://www.osce.org/uk/ukraine/232776?download=true>

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Теми рефератів та есеїв

1. Поняття та сутність правового положення особи в державі.
2. Міжнародно – правові стандарти прав людини та регулювання правового статусу особи нормами національного законодавства.
3. Конституційно – правовий статус особи та його елементи.
4. Принципи правового статусу особи: поняття та зміст.
5. Види конституційно – правового статусу особи (залежно від нормативно – правового закріплення та за колом суб'єктів).
6. Основні конституційні права та свободи людини та громадянина.
7. Конституційно – правовий статус Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.
8. Поняття та сутність статі, гендеру та сексуальності.
9. Гендерні стереотипи та їх групи.
10. Характеристика гендерного підходу.
11. Загальна декларація про права людини.
12. Європейська система захисту прав людини (загальна характеристика).
13. Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод та роль Європейського суду в її реалізації.
14. Нормативно – правове регулювання дискримінації в Україні та Європейському Союзі.
15. Історія становлення поняття дискримінації.
16. Класифікація дискримінації: загальна характеристика.
17. Поняття та відмінності прямої дискримінації від непрямої.
18. Поняття та форми утиску.
19. Підбурювання до дискримінації.
20. Пособництво в дискримінації.

21. Поняття та загальна характеристика соціальної орієнтації.
22. Різновиди сексуальної орієнтації та їх нормативність.
23. Термін «сексуальна орієнтація» у нормативних документах, прийнятих органами державної влади України.
24. Термін «сексуальна орієнтація» в ухвалах Верховного Суду України.
25. Термін «сексуальна орієнтація» у чинних для України міжнародних договорах.
26. Термін «сексуальна орієнтація» в міжнародному стандарті «Соціальна відповідальність (SA8000)».
27. Право на повагу до приватного та сімейного життя.
28. Свобода вираження поглядів та мирних зборів.
29. Свобода вираження поглядів та мирних зборів.
30. Право на життя, безпеку та захист від насильства.
31. Характеристика позиції Ради Європи з питань протидії дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації.
32. Поняття гендеру.
33. Гендерні ролі як норми та правила поведінки жінок і чоловіків, що ґрунтуються на традиційних очікуваннях, пов'язаних з їх статтю.
34. Гендерна ідентичність як аспект самосвідомості, що описує переживання людиною себе як певної особистості.
35. Характеристика гендерних стереотипів.
36. Особливості гендерної філософії.
37. Поняття та характеристика гендерних девіацій.
38. Рівні права і можливості для жінок і чоловіків у договорах ЄС.
39. Інституційне забезпечення гендерної рівності.
40. Індекс гендерної рівності як важливий індикатор стану гендерних відносин у ЄС.
41. Залуження жінок до політики на рівні ЄС.
42. Лобіювання жіночого представництва: Європейське жіноче лобі.
43. Регіональні та партійні об'єднання жінок.
44. Толерантність – умова сучасної демократії.
45. Забезпечення толерантності на рівні міжнародно-правових механізмів. Конституційне забезпечення толерантності.

46. Законодавча і судова практика щодо окремих проявів нетолерантності.
47. Політика поваги до автономії людини проти політики відрази.
48. Повага до СОГІ: міжнародно-правовий контекст.
49. Україна у світових рейтингах гендерної рівності.
50. Декларативність законодавчих гарантій в сфері гендерної рівності.
51. Дискримінаційні положення законодавства і практика їх реалізації у 2016 році.
52. Дискримінація за ознакою статі в судовій практиці України.
53. Політичне представництво жінок в Україні.
54. Протидія насильству щодо жінок і домашньому насильству.
55. Захист прав жінок, що входять до категорії внутрішньо переміщених осіб.
56. Просування гендерної рівності в Україні: позитивні законодавчі кроки.
57. Марш за права жінок.
58. Законодавче забезпечення та захист трудових права жінок.
59. Гендерна рівність на робочому місці.
60. Принципи гендерної рівності в трудових правовідносинах.
61. Характеристика основних положень Конвенції Організації Об'єднаних Націй «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок».
62. Поняття фемінізму.
63. Історія розвитку фемінізму.
64. Напрями фемінізму: загальна характеристика.
65. Неофемінізм: сутність, етапи, напрями.
66. Сучасний стан та проблеми українського фемінізму.
67. Поняття та особливості прав ЛГБТ осіб.
68. Гетеронормативність: проблемні аспекти.
69. Проблеми, що існують у сфері прав ЛГБТ.
70. Підходи, які базуються на правах людини, що підтримують права ЛГБТ осіб.
71. Позиція церкви та релігійних організацій щодо існування

ЛГБТ в Україні.

72. Поняття «сім'ї» згідно норм Сімейного кодексу України.
73. Реалізація права на сім'ю в Україні.
74. Сім'я як самоідентифікація тривалих партнерських відносин ЛГБТ пар.
75. Форми ЛГБТ-батьківства і правовий статус.
76. Особливості гендерних (сімейних) ролей у приватних відносинах ЛГБТ пар.
77. Ставлення до інституту сім'ї та його певних складових (шлюб і батьківство).
78. Характеристика патріархальних та егалітарних аспектів гендерних ролей, суттєва складова яких – організація домашнього побуту, уявлення про власну сім'ю.
79. Порівняльний аналіз ЛГБТ-сімей в Україні з Європейським Союзом.
80. Права людей, що належать до ЛГБТ-спільноти, в царині охорони здоров'я.
81. Зміна (корекція) статевої належності в Україні та міжнародна практика.
82. Правове регулювання механізму зміни статі.
83. Медичне свідоцтво про зміну (корекцію) статевої належності.
84. Медико – біологічні та соціально-психологічні показання для зміни (корекції) статевої належності.
85. Міжнародні стандарти з прав людини у сфері охорони здоров'я.
86. ЛГБТ, здоров'я та право на життя.
87. ЛГБТ, здоров'я та свобода від катувань та іншого жорстокого або такого, що принижує гідність поводження.
88. ЛГБТ, здоров'я та право на недискримінацію.
89. ЛГБТ, здоров'я та право на особисту недоторканість.
90. ЛГБТ, здоров'я та право на найвищий досяжний рівень здоров'я.
91. ЛГБТ, здоров'я та право на невтручання в особисте життя.
92. ЛГБТ, здоров'я та право на свободу від незаконного арешту чи утримання під вартою.
93. ЛГБТ, здоров'я та свобода зібрань та об'єднань.

94. ЛГБТ, здоров'я, свобода слова та доступу до інформації.
95. ЛГБТ, здоров'я та право на шлюб і створення сім'ї.
96. ЛГБТ, здоров'я та право на освіту.
97. ЛГБТ, здоров'я та право на працю.
98. ЛГБТ, здоров'я та право на соціальний захист.
99. Поняття інституту цивільного партнерства за кордоном.
100. Характеристика цивільних прав інституту цивільного партнерства.
101. Право на існування одностатевих шлюбів в Україні.
102. Проблеми легалізації одностатевих шлюбів в Україні.
103. Правовий захист одностатевих відносин в Європі.
104. Позиція церкви щодо одностатевих шлюбів.
105. Правове регулювання гендерного насильства.
106. Види гендерного насильства.
107. Поняття насильства в сім'ї.
108. Насильство в сім'ї як порушення прав людини.
109. Характеристика видів насильства в сім'ї.
110. Причини насильства над жінкою в сім'ї.
111. Протидія насильству в сім'ї – одне з найважливіших завдань держави.
112. Міжнародний досвід попередження насильства в сім'ї.

ТЕСТИ ТА КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. *За яких обставин можуть бути обмежені абсолютні права людини?*

- A. За жодних обставин вони не можуть бути обмежені.
- B. За надзвичайних обставин, таких як стихійне лихо чи війна.
- C. За обставин, які виникають внаслідок суспільної необхідності.
- D. За надзвичайних обставин, але на визначений строк і в найменш обтяжливий спосіб.

2. *Як розуміти поняття «гендер»?*

- A. Соціально-біологічна характеристика, через яку визначаються поняття «чоловік» і «жінка»;
- B. Психосоціальні, соціокультурні ролі чоловіка і жінки як особистостей;
- C. Психо-біологічні особливості, на які впливає біологічна стать, цілісна психічна репрезентація статі, сповнена неповторним динамічним глибинним, когнітивним та поведінковим поняттям жіночого та чоловічого, здобута індивідом у результаті набуття індивідуального гендерного досвіду;
- D. Сукупність анатомічних, фізіологічних, біохімічних та генетичних характеристик, що відрізняють чоловічий організм від жіночого, здатних застосовуватися окремо або в комплексі для ідентифікації та розрізнення чоловіка від жінки.

3. *Які види дискримінації ви можете назвати.*

- A. Пряма дискримінація;
- B. Непряма дискримінація;
- C. Множинна дискримінація;
- D. Усі вищезначені.

4. Які рівні існування толерантності вам відомі.

- A. цивілізаційний,
- B. міжнародний,
- C. етнічний,
- D. соціальний,
- E. індивідуальний.

5. Які види визначень моралі існують?

- A. Мораль – це історично сформована система норм та правил поведінки, яку людина обирає добровільно;
- B. Мораль це звичаї, що змінюються з плином часу та фактично є стереотипами поведінки більшості.
- C. Мораль передбачає обміркований та вільний вибір людини.

6. Чи можна назвати гомосексуальність, трансгендерність та інтерсексуальність аморальними явищами?

- A. Так, тому що вони є всупереч традиційним цінностям;
- B. Ні, тому що міркування моралі лежать у іншій площині.

7. Що покликані забезпечити верховенство прав людини?

- A. Добробут особи.
- B. Творчий розвиток особи.
- C. Співпадаючи інтереси особи.
- D. Автономію особи.

8. Суб'єктами, наділеними повноваженнями щодо запобігання та протидії дискримінації, є:

- A. Верховна Рада України;
- B. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини;
- C. Кабінет Міністрів України.

9. Правове регулювання сімейних правовідносин здійснюється :

- A. нормами Сімейного Кодексу України;
- B. нормами Цивільного Кодексу України;
- C. нормами Адміністративного Кодексу України.

10. Принципи в сфері прав людини включають:

- A. Універсальність і невідчужуваність;
- B. Неподільність та взаємозалежність і взаємопов'язаність;
- C. недискримінацію та рівність;
- D. Участь і прийняття до участі;
- E. Підзвітність і верховенство закону;
- F. Усі перелічені.

11. Дискримінація за гендерним фактором включає:

- A. Дискримінацію жінок (ця форма називається також сексизмом, чи дискримінацією за ознакою статі)
- B. Трансгендерну дискримінацію транссексуалів, чия гендерна ідентичність не відповідає або культурно не пов'язана з їхньою визначеною статтю.
- C. Усі означені.

12. Принципи рівності і недискримінації закріплені :

A. У загальній декларації прав людини: «Усі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах» (стаття 1). Ця концепція рівності в гідності та правах вбудована в сучасну демократію, так держави зобов'язані захищати різні меншини та вразливі групи від нерівного поводження.

B. Стаття 2: «Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, викладені в цій Декларації, без будь-яких винятків».

C. Стаття 14 Європейської конвенції з прав людини.

D. Протокол № 12 до ЄКПЛ: «Користування будь-яким правом, визнаним законом, повинно бути забезпечено без дискримінації за будь-якою ознакою...»

E. У всіх означених статтях.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова література партнерів.

1. Архів гендерної ідентичності – дослідження Університету Корка.

<http://blogs.ucc.ie/wordpress/ccjhr/tag/gender-identity/>

2. Архітектура правосуддя. Теорія права та ідея інституціонального проектування. – Юридична школа Хаддерсфілда.

<https://pure.hud.ac.uk/en/publications/architectures-of-justice-legal-theory-and-the-idea-of-institution>

3. Дискримінація та пропорційність: виключення партнерів із зареєстрованих пар різних полів. – Юридична школа Хаддерсфілда.

<https://pure.hud.ac.uk/en/publications/excluding-different-sex-couples-from-registered-and-civil-partner>

4. Вільне переміщення студентів в ЄС. В: Kerikmäe, Т. (ред.). *Защита прав человека в ЕС (145-159)*

<https://www.etis.ee/Portal/Publications/Display/77cc8127-a1ad-45a2-825f-64b250fd4b75?lang=ENG>

5. Гомофобія та гетеронормативність у шкільному середовищі.

<https://www.ucc.ie/en/media/academic/.../docs/StellaFlattery.pdf>

6. Європейська конвенція про права людини: структури та вплив на держави-члени із особливою увагою на Естонську Республіку. *Регіональний захист прав людини: європейський досвід та перспективи, Пюмпень, 20.02.2013.* Університет Паннасастра, Конрад Аденауер.

<https://www.etis.ee/Portal/Publications/Display/1329e921-da1d-4fc1-8659-88dfc80094f8?lang=ENG>

7. Захист прав людини у ЄС. Протириччя та виклики Хартії головних прав. Таллінський технічний університет.

<https://www.etis.ee/Portal/Publications/Display/51a69d4e-1579-410f-9288-f47aec0a24da?lang=ENG>

8. Кінець епохи: динамічне та статичне інтерпретування у міжнародних судах.

<https://pure.hud.ac.uk/en/publications/the-end-of-an-era-static-and-dynamic-interpretation-in-internatio>

9. Кейси розгляду справ у ірландських судах.
<http://blogs.ucc.ie/wordpress/ccjhr/tag/lgbt-rights/>
10. Права людини в ЄС: можливі заході захисту у судах.
<https://www.etis.ee/Portal/Publications/Display/cdb624c1-291c-4d6b-b677-f7e6f53f010b?lang=ENG>
11. Судові розгляди по усиновленню в однополних браках.
www.ucc.ie/en/ccjhr/publications/#
12. Україна та Росія, використання сили. Центр уголовних та правових розслідувань Університетського коледжу Корка.
<http://blogs.ucc.ie/wordpress/ccjhr/2014/04/24/russia-ukraine-use-force/>

Допоміжна література.

1. World publics welcome global trade – but not immigration. 47-Nation Pew Global Attitudes Survey [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pewglobal.org/files/pdf/258.pdf>.
2. U.S. Acceptance of Gay/Lesbian Relations Is the New Normal. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gallup.com/poll/154634/Acceptance-Gay-Lesbian-Relations-New-Normal.aspx>.
3. UK earns ranking as most gay-friendly country in Europe May 18, 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iuwest.wordpress.com/2012/05/18/uk-earns-ranking-as-most-gay-friendly-country-in-europe/>.
4. «Measuring Sexual Identity: An Evaluation Report, 2010». Office for National Statistics. 23 September 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ons.gov.uk/ons/rel/ethnicity/measuring-sexual-identity---evaluation-report/2010/index.html>.
5. Special Report: 3.4% of U.S. Adults Identify as LGBT. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gallup.com/poll/158066/special-report-adults-identify-lgbt.aspx>.
6. Краткий ситуационный анализ положения ЛГБТ в Украине. Обзор. СОС Netherlands, Центр социальных экспертиз ИС НАН Украины, НА ГЛБ «ЛиГА». Киев – 2012. С. 13.
7. Аналітичний звіт за результатами дослідження «Оцінка чисельності груп високого ризику інфікування ВІЛ в Україні»

станом на 2012 рік / Г. Берлева, К. Думчев, М. Касянчук та ін. – К.: МБФ «Міжнародний Альянс з ВІЛ/СНІД в Україні», 2012. – С. 54.

8. ВІЛ-інфекція в Україні. Інформаційний бюлетень № 38. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dssz.gov.ua/index.php/uk/operatyvna-informaciya/statystyka/1198-38>.

9. Реєстр громадських організацій. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.drсу.gov.ua/show/2419>.

10. Краткий ситуационный анализ положения ЛГБТ в Украине. Обзор. СОС Netherlands, Центр социальных экспертиз ИС НАНУ, НА ГЛБ «ЛиГА». – К., 2012. – С. 35–36.

11. Права человека, сексуальная ориентация и гендерная идентичность. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/G11/141/96/PDF/G1114196.pdf?OpenElement>.

12. Recommendation CM/Rec(2010)5 of the Committee of Ministers to member states on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity (Adopted by the Committee of Ministers on 31 March 2010 at the 1081-st meeting of the Ministers' Deputies). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://wcd.coe.int/wcd/ViewDoc.jsp?id=1606669&Site=CM&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383>.

13. Крок вперед, два назад: Становище ЛГБТ в Україні в 2010–2011 рр. / О.О. Зінченков, М.Г.Касянчук, А.В. Кравчук (Рада ЛГБТ-організацій України, центр «Наш світ», ЛГБТ-центр «ДонбасСоцПроект»). – К.: Центр «Наш світ», 2011. – С. 10.

14. Resolution 1728 (2010)1 : Discrimination on the basis of sexual orientation and gender identity. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta10/ERES1728.htm>. 15. Recommendation 1915 (2010)1 : Discrimination on the basis of sexual orientation and gender identity. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta10/EREC1915.htm>.

15. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо захисту прав дітей на безпечний інформаційний простір)» № 8711 від 20.06.2011 р. : [Електронний

ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=40734.

16. В ООН обеспокоены «антигомосексуальным» законопроектом в Украине. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.net/news/528524-v-oon-obespoekoenyi-antigomoseksualnyim-zakonoproektom-v-ukraine.html>.

17. Из ЕС призывают бороться не с гомосексуализмом, а с гомофобией. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.net/news/528569-iz-es-prizyivayut-borotsya-ne-s-gomoseksualizmom-a-s-gomofobiyey.html>.

18. ЕС разочарован намерениями ВР запретить пропаганду гомосексуализма. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.net/news/528190-es-razocharovan-namereniyami-vr-zapretit-propagandu-gomoseksualizma.html>.

19. В ПАСЕ приняли декларацию, осуждающую украинский антигомосексуальный закон [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.net/news/528257-v-pase-prinyali-deklaratsiyu-osujdayuschuyu-ukrainskiy-antigomoseksualnyiy-zakon.html>.

20. В Україні невтішна ситуація з правами людини – Human Rights Watch [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2013/01/31/6982610/>.

21. Европейцы просят Литвина и Януковича стать на защиту сексменьшинств [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.net/news/528058-evropeytsyi-prosyat-litvina-i-yanukovicha-stat-na-zaschitu-seksmenshinstv.html>.

22. Проект Закону України «Про заборону спрямованої на дітей пропаганди гомосексуалізму» № 10290 від 30.03.2012 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=43007.

23. Проект Закону України «Про заборону спрямованої на дітей пропаганди одностатевих сексуальних стосунків» № 1155 від 24.12.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45242.

24. Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» № 5207-VI від 06.09.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>.

25. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії дискримінації в Україні» № 2342 від 19.02.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45813.

26. Безвізовий діалог між Україною та ЄС. План дій з лібералізації візового режиму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/document/244813925/План%20д_й%20щодо%20л_б_ерал_зац_%20_С%20в_з_ового%20режиму%20для%20Укра_н_и.pdf.

27. ЄС відмовить Україні в асоціації і безвізовому режимі якщо ВР прийме гомофонний закон [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unn.com.ua/uk/news/801731-es-vidmovit-ukrayini-v-asotsiatsiyi-i-bezvizovomu-regeimi-yakscho-vr-priyme-gomofobniy-zakon>.

28. Краткий ситуационный анализ положения ЛГБТ в Украине. Обзор. СОС Netherlands, Центр социальных экспертиз Ин-та социологии НАНУ, НА ГЛБ «ЛиГА». – К., 2012. – С. 30.

29. Протести, перемоги і репресії в Україні: результати моніторингу 2012 р. / За ред. В. Іщенко. – К.: Центр дослідження суспільства, 2013. – С. 68–69.

МІЖНАРОДНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ СТАНДАРТИ

- Комісія ООН з прав людини, Доповідь Спеціального доповідача, Найджел С. Родлі з питання про права людей, що піддаються будь-якій формі затримання або ув'язнення, зокрема: Тортур та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поведження та покарання, E/CN.4/1995/34 (12 січня 1995 р.).

- Комісія ООН з прав людини, Доповідь Спеціального доповідача з прав кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я, Пол Хант, E/CN.4/2004/49 (16 лютого 2004 р.).

- Комітет ООН проти катувань, зауваження загального порядку 2 : Здійснення статті 2 (запобігання актів катування) державами-учасницями, CAT/C/GC/2 (24 січня 2008 р.). Джерело: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/cat/comments.htm>

- Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав (КЕСКП), Зауваження загального порядку № 14 про право на найвищий досяжний рівень здоров'я, E/C.12/2000/4 (11 серпня 2000 р.).

- Центр здоров'я та прав людини ім. Ф.-К. Баню та Фонд відкритого суспільства Охорона здоров'я і права людини: ресурсний посібник 8.65 ЛГБТ

- Генеральна Асамблея ООН, Доповідь Спеціального доповідача з питання про тортури та інші жорстокі, нелюдські або принижуючі гідність види поведження чи покарання, Найджел С. Родлі, A/56/156 (3 липня 2001 р.).

Джерело: <http://www.un.org/documents/ga/docs/56/a56156.pdf>

- Рада з прав людини ООН, права людини, сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності, A/ HRC/RES/17/19 (14 липня 2011 р.).

- Рада з прав людини ООН, Доповідь Спеціального доповідача з питання про право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я: вивчення взаємозв'язку між правом на найвищий досяжний рівень здоров'я та криміналізації одностатевих проводити і сексуальної орієнтації, секс-бізнес, і передача ВІЛ, A/HRC/14/20 (27 квітня 2010 р.).

Джерело:

<http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/14session/A.HRC.14.20.pdf>.

Регіональні стандарти

- Рада Європи, Конвенції Ради Європи про попередження та боротьбу з насильством щодо жінок та побутового насильства, СДСЕ №: 210, відкрита для підписання 5 листопада 2011 р. [не набув чинності станом на 29 липня 2013 р.].

Джерело: <http://www.conventions.coe.int/Treaty/EN/reaties/Html/210.htm>.

й Про статтю 4 (3) забороняється дискримінація за ознакою сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності.

- Рада Європи, Рекомендація СМ / Rec (2010) 5 Комітету міністрів держав – членів про заходи по боротьбі з дискримінацією за ознакою сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності (31 березня 2010).

Джерело: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM/Rec%282010%295&Language=en&Ver=original&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColor>

Logged=F5D383.

- Рекомендація СМ/Rec (2010) 5 Комітет міністрів держав – членів про заходи по боротьбі з дискримінацією за ознакою сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності – пояснювальна записка, СМ (2010) 4 додати 3 фінал (21 березня, 2010 р.).

Джерело:

<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1570957&Site=COE>.

- Рада Європи, Комітет з питань рівності і недискримінації, дискримінація за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності, переглянутий меморандум (15 березня 2013 р.).

Джерело:

www.assembly.coe.int/Communication/aega17_2013.pdf.

- Рада Європи, Парламентська асамблея, дискримінація на основі сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності, Дозвіл 1728 (2010).

Джерело: <http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta10/ERES1728.htm>.

8.66 Охорона здоров'я і права людини: ресурсний посібник © 2015 Центр здоров'я та прав людини ім. Ф.-К. Баню та Фонд відкритого суспільства

ЛГБТ

- Рада Європи, Робоча група з прав людини, Інструментарій для підтримки і захисту здійснення всіх прав людини лесбіянок, геїв, бісексуалів і транссексуалів (ЛГБТ), 11179 / 10 (17 червня 2010 р.).

Джерело:

http://eeas.europa.eu/human_rights/lgbt/docs/toolkit_en.pdf.

- Рада Європейського Союзу, Керівні принципи для заохочення та захисту здійснення всіх прав людини лесбіянок, геїв, бісексуалів, транссексуалів і інтерсексуалівх (ЛГБТ) Особи (24 червня 2013).

Джерело:

http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/137584.pdf.

- Європейський парламент, Рішення з питань расизму та гомофобії в Європі (січень 2006 р.).

Джерело: www.ilga.org/news_results.asp?FileID=736.

- Європейський Союз, Директива Ради 2000/78/ЄС від 27 листопада 2000 року, що встановлює загальні рамки для рівного поводження в галузі праці та занять.

Джерело: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000L0078:en:HTML>.

Інші положення та декларації

- Принципи Джокьякарти: Застосування міжнародного права в галузі прав людини щодо сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності (березень 2007 р.).

Джерело: <http://www.yogyakartaprinciples.org/>.

- Міжнародна конференція з прав ЛГБТ, Монреальська декларація (липень 2006 р.).

Джерело: www.declarationofmontreal.org.

- Міжнародна асоціація лесбіянок, геїв, бісексуалів, транссексуалів і інтерсексуалів, ADEFRA декларація: Насильство щодо жінок-лесбіянок в Африці (20 жовтня 2006 р.). Джерело:

www.ilga.org/news_results.asp?LanguageID=1&FileCategoryID=1&FileID=901&ZoneID=4/.

ЛГБТ та права людини

- Рада Європи, комісар з прав людини, прав людини та гендерної ідентичності (29 липня 2009 р.).

Джерело: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1476365>.

- Стелбрік ПЛ і Жерань А.Т., Вплив принципів Джокьякарти з міжнародного права людини: Дослідження листопада 2007 р. – червень 2010 (10 вересня, 2010 р.).

Джерело: http://ypinaction.org/files/02/57Yogyakarta_Principles_Impact_Tracking_Report.pdf

© 2015 Центр здоров'я та прав людини ім. Ф.-К. Баню та Фонд відкритого суспільства Охорона здоров'я і права людини: ресурсний посібник 8.67

ЛГБТ

- Хайнце Е. Сексуальна орієнтація – право людини: Нарис з міжнародного права в галузі прав людини (2005).

- Міжнародна комісія юристів. Сексуальна орієнтація і гендерна ідентичність в галузі міжнародного права в галузі прав людини: МС збірка ООН (2013 р.).

Джерело: http://icj.wpengine.netdna-cdn.com/wp-content/uploads/2013/06/SOGI-UNCompil_electronic-version.pdf.

- Міжнародна комісія юристів. Сексуальна орієнтація, гендерна ідентичність та міжнародне права людини: Керівництво практиків №4 (22 липня 2009 р.). [На англійській, іспанській, французькій, інепальській].

Джерело: <http://www.icj.org/practitioners-guide-no-4-sexual-orientation-gender-identityandinternational-human-rights-law/>.

- Міжнародна комісія юристів. Сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності та правосуддя: Керівництво з порівняльного правознавства (6 вересня 2011 р.).

Джерело: <http://www.icj.org/sexual-orientation-gender-identity-and-justice-a-comparative-lawcasebook/>.

- Міжнародна комісія юристів та Міжнародна програма з прав людини в Уні верситеті Торонто, юридичний факультет,

сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність, законодавча база даних (2013)

Джерело: <http://www.icj.org/sogi-legislative-database/>.

- Міжнародна конференція з прав людини, сексуальна орієнтації і гендерна ідентичність, Осло 15–16 квітня 2013, Резюме та Інструментарій.

Джерело: <http://www.hrsogi.org/pop.cfm>

FuseAction=Doc&pAction=View &pDocumentId =48103.

- Міжнародна комісія з прав геїв і лесбіянок, свобода статті і прав людини (30 квітня 2007 р.).

Джерело: <http://www.iglhrc.org/content/international-gender-expression-and-human-rights>.

- Міжнародна комісія з прав людини лесбіянок, геїв, інтерсексуальність-це питання прав людини (30 квітня 2007 р.).

Джерело: <http://www.iglhrc.org/content/international-intersexuality-human-rights-issue>.

- Міжнародна комісія з прав людини лесбіянок, геїв, великий крок: керівництво для активістів з міжнародних правозахисних механізмів (18 грудня 2000 р.).

Джерело: <http://www.iglhrc.org/binary-data/ATTACHMENT/file/000/000/179-1.pdf>.

- ILGA – Звіти Європи.

Джерело: http://www.ilga-europe.org/home/publications/reports_and_other_materials.Including.

8.68 Охорона здоров'я і права людини: ресурсний посібник © 2015 Центр здоров'я та прав людини ім. Ф.-К. Баню та Фонд відкритого суспільства

ЛГБТ

- О'Флахерті М і Фішер Дж, «Сексуальна орієнтація, гендерна ідентичність та міжнародне право людини: контекстуалізація принципівДжокьякарти» 8 (2) Права людини, юридичний огляд (2008), С. 207–248.

- Саіз, обмеження сексуальності: права людини і сексуальна орієнтація-Десятиліття розвитку і відмова ООН, SPW Робочий документ № 2 (листопад 2005 р.).

Джерело: <http://sxpolitics.org/wp-content/uploads/2009/03/workingpaper2.pdf>.

- Вільна та рівноправна кампанія ООН, бюлетень [ЛГБТ права: Часті питання, міжнародне право людини, рівність і недискримінація, криміналізація, насильство].

Джерело: <https://www.unfe.org/en/fact-sheets>.

- Управління ООН Верховного комісара з прав людини, народжений вільним і рівним: Сексуальна орієнтація і гендерна ідентичність в галузі міжнародного права в розрізі прав людини (2012).

Джерело: <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/BornFreeAndEqualLowRes.pdf>.

ЛГБТ та дискримінація

- Рада Європи, боротьба з дискримінацією за ознакою сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності: стандарти Ради Європи (червень 2011 р.).

Джерело: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/Publications/LGBT_en.pdf.

- Рада Європи, дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності в Європі, 2 видання (вересень 2011 р.). Джерело: http://www.coe.int/t/Commissioner/Source/LGBT/LGBTStudy2011_en.pdf.

- Агентство Європейського союзу з основних прав, ЛГБТ.

Джерело: <http://fra.europa.eu/en/theme/lgbpage=publications>.

Публікації:

- опитування ЛГБТ ЄС – Європейський союз лесбіянок, геїв, бісексуалів і транссексуалів – Результати з першого погляду (травень 2013 р.).

- гомофобія, трансфобія і дискримінація за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності в державах – членах ЄС (червень 2011 р.).

- гомофобія, трансфобія і дискримінація за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності (листопад 2013 р.).

- гомофобія та дискримінація за ознакою сексуальної орієнтації в державах – членах ЄС, Частина I – правовий аналіз (червень 2008 р.).

© 2015 Центр здоров'я та прав людини ім. Ф.-К. Баню та Фонд відкритого суспільства Охорона здоров'я і права людини: ресурсний посібник 8.69

ЛГБТ Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, Керівництво з міжнародного захисту № 9: Претензії до статусу біженця за ознакою сексуальної орієнтації та/або гендерної ідентичності в контексті статті 1А (2) Конвенції 1951 року та/або Протоколу до неї 1967 року, що стосується статусу біженців (23 жовтня 2012 р.).

Джерело: [http:// www.unhcr.org/509136ca9.pdf](http://www.unhcr.org/509136ca9.pdf).

ЛГБТ та право на здоров'я

- Гурен Л. «Гормональна зміна статі». – Міжнародний журнал трансгендерізму, 3 (1999).

- Гутерман Л. Чому лікарі досі проводять операцію зі зміни статі на дітях? (січень 2012 р.).

Джерело: <http://www.opensocietyfoundations.org/voices/why-are-doctors-still-performing-genitalsurgery-on-infants>.

- Міжнародна асоціація лесбіянок, геїв, бісексуалів, транссексуалів і гомосексуальної молоді та організація студентів, здоров'я і благополуччя ЛГБТ молоді.

Джерело: <http://www.iglyo.com/wp-content/uploads/2012/04/Health-and-Wellbeing-of-LGBTQIYouth-.pdf>.

- Міжнародна комісія з прав людини, геїв, лесбіянок (МКПЧГЛ). Як програми з ВІЛ/ СНІДу не може допомогти особам в одностатевих стосунках в Африці (2007).

Джерело: <http://www.iglhrc.org/sites/default/files/6-1.pdf>.

- Махон С. «Сексуальна орієнтація, гендерна ідентичність і право на здоров'я» в Клафам А, Робінсон М, Махон С і Джерби С, ред. Реалізація права на здоров'я, швейцарський довідник з прав людини, Том 3 (2009).

Джерело: http://www.swisshumanrightsbook.com/etc/medialib/downloads/edazen/topics/human/srbook.Par.0065.File.tmp/14_453_Mahon.pdf.

- Національна коаліція з питань здоров'я ЛГБТ (США): Керівні принципи лесбіянок, геїв, бісексуалів і транссексуалів включенів охорону здоров'я.

Джерело: [http:// gbthealth.webolutionary.com/sites/default/files/LGBT%20Health%20Manifesto.pdf](http://gbthealth.webolutionary.com/sites/default/files/LGBT%20Health%20Manifesto.pdf).

- Фонд Відкритого Суспільства. Міжнародна адвокація права на здоров'я транссексуалів (лютий 2013 р.).

Джерело:

<http://www.opensocietyfoundations.org/reports/transforming-health>.

- Шилдс. Доступ до медичної допомоги для ЛГБТ в Киргизстані (липень 2007 р.)

Джерело: <http://www.opensocietyfoundations.org/reports/access-health-care-lgbt-people-kyrgyzstan>.

- Знання медичних аспектів проекту: ЛГБТ населення і профілактика (інструментарій для вирішення ВІЛ проблем).

Джерело: <http://www.k4health.org/toolkits/lgbti-hivprevention>.

8.70 Охорона здоров'я і права людини: ресурсний посібник © 2015 Центр здоров'я та прав людини ім. Ф.-К. Баню та Фонд відкритого суспільства

ЛГБТ

- Міжнародна асоціація лесбіянок, геїв, бісексуалів, транссексуалів і гомосексуальної молоді та студентських організацій. Керівні принципи для ЛГБТ інклюзивної освіти (2012).

Джерело: http://www.iglyo.com/wp-content/uploads/2012/06/IGLYO_Guidelines.pdf.

Електронні ресурси

- Американський союз громадянських свобод [Сполучені Штати] // <http://www.aclu.org/lgbtrights>.

- ARC International // <http://arc-international.net>.

- Intergroup Європарламенту з прав ЛГБТ // <http://www.lgbt-ep.eu/>.

- Організації, що фінансують ЛГБТ // <http://www.lgbtfunders.org/>.

- Права людини кампанії [Сполучені Штати] // <http://www.hrc.org/>.

© 2015 Центр здоров'я та прав людини ім. Ф.-К. Баню та Фонд відкритого суспільства Охорона здоров'я і права людини: ресурсний посібник 8.73

ЛГБТ

- Human Rights Watch, права ЛГБТ // <http://www.hrw.org/topic/lgbt-rights>.
- Міжамериканська комісія з прав людини, відділ з прав лесбійок, геїв, транссексуалів, бісексуалів і інтерсексуалів // <https://www.oas.org/en/iachr/lgtbi/default.asp>.
- Міжнародна комісія юристів // <http://www.icj.org/>
- Міжнародна комісія з прав геїв і лесбійок (МКПЧГЛ) // www.iglhrc.org.
- Міжнародна молодіжна організація геїв і лесбійок // <http://www.iglyo.com/>
- Міжнародна асоціація ЛГБТ // <http://ilga.org/>.
- Міжнародна асоціація ЛГБТ (ILGA) Європа // www.ilga-europe.org.
- Міжнародна асоціація лесбійок, геїв, бісексуалів, транссексуалів, гомосексуальної молоді та студентів // <http://www.iglyo.com/>.
- Російська мережа ЛГБТ // www.lgbtnet.ru.
- Ініціатива на захист сексуальних прав // <http://sexualrightsinitiative.com/>.
- Транссексуали Європи (TGEU) // <http://www.tgeu.org/>.
- Кампанія ООН вільний та рівноправний // <https://www.unfe.org/en>.
- Рада ООН з прав людини групи за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності (березень 2012) // <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Discrimination/Pages/PanelSexualOrientation.aspx>.
- УВКПЛ ООН, боротьба з дискримінацією за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності // <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Discrimination/Pages/LGBT.aspx>

Свящук, Андрій Леонідович.

C25 Правовий захист ЛГБТ-спільноти : навч. посіб. /
А. Л. Свящук. – Київ: ФОП Голембовська О.О., 2018. – 212 с.

ISBN 978-966-1681-34-6

Права людини, гендерна рівність в даний час належать до найбільш важливих ресурсів кожної країни. Стратегія становлення та утвердження в суспільстві гендерної рівності, відмови від усіх видів дискримінації, зокрема на ґрунті приналежності до тих чи інших сексуальних меншин та груп, пов'язана із рухом України у напрямку інтеграції з ЄС, де утвердження гендерної рівності є одним із основних стандартів і одночасно одним із найважливіших показників демократичних реформ, та сприяє визначенню і втіленню стратегії зростання свобод, справедливості й рівності жінок і чоловіків, що має на меті рівність можливостей у творчій реалізації особистості. Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків є одним із провідних напрямків політики у діяльності Європейського Союзу, до традицій якого долучається й Україна.

Навчальний посібник орієнтований на широке коло студентів, які мають бажання та можливість дослідити правові питання, пов'язані із правами людини, захистом прав малих груп, серед яких є групи з нетрадиційною сексуальною орієнтацією, також із питаннями гендерної рівності.

УДК 341.234

Навчальне видання

СВЯЩУК Андрій Леонідович

ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ЛГБТ-СПІЛЬНОТИ

Навчальний посібник

Випускаючий редактор:

ФОП Голембовська О. О.

Свідотцтво про державну реєстрацію
фізичної особи-підприємця №058079 від 14.10.2002.
03049, Київ, Повітрофлотський пр-кт, б. 3, к. 32.

В авторській редакції

Комп'ютерне верстання І. С. Кордюк

Обкладинка

Підписано до друку 12.09.2018 р. Формат 60×84 1/16.

Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman Cug.

Віддруковано на ризографі.

Ум. друк. арк. 12,32. Обл.-вид. арк. 10,51.

Зам. № 201. Наклад 200 пр. Ціна договірна.